

KALVARIJA

(Tęsinys *)

III. KALVARIJOS MIESTAS

1. MIESTO PRADŽIA

Nemunaičio girininkijoje, toje vietoje, kur Šešupė daro vingį, brūzgynuose iš senų laikų vagys ir plėšikai turėjo įsikūrę gūžta-slėptuvę. Kai šiame didgiryje, paprūsėje, buvo kuriamos gyvenvietės, Masalskio laikais buvo praveistas vieškelis nuo Kirsnos į paprūsės Vištytį. Tas vieškelis ėjo kaip tik pro tą Šešupės vingį, ir keleiviai neretai būdavo užpuolami šitų plėšikų. XVII šimtmečio viduryje, kai 1655 m. švedų-rusų karas pasiekė Kirsnos apylinkes, daug valstiečių, vengdami karo žiaurumą, subėgo slėptis pašešupyje į tada dar buvusius miškus. Jų daugumas čia pasiliko ir sukūrė naujų gyvenviečių.

Netoli minėto Šešupės vingio apsistojo su nemaža manta atbėgęs Triobius. Jisai buvo pajėgus dirbti: turėjo kelis sūnus ir žentų, dėl to nedelsdamas pasistatė landynes sau ir gyvuliams, o peržiemojęs čia, javams pasisėti prasidirbo dirvų. Jis čia ir įsikūrė gyventi. Kai prie jo apsistojo ir kiti atbėgėliai, tai ir susidarė Triobių kaimas. Kai šiame didgiryje, paprūsėje, buvo kuriamos gyvenvietės, girininko Masalskio laikais buvo praveistas vieškelis ėjo kaip tik pro Triobius. Tuo keliu buvo susisiekiama su Prūsija ir Karaliaučium.

Kai per švedų karą visuose didgiriuose žmonės susislėpė pašešupiais, atsirado antrasis Triobių kaimas toje vietoje, kur dabar yra Liudvinavas ir Starapolė, vėliau pavadinta Marijampole, su Triobiškiais greta. Atsidarė naujas kelias pašešupiu kažkur nuo Kauno per Starapolę, Kvietiškį, Liudvinavą, Triobius ir tolyn į dabartinius Suvalkus, kurie irgi tik tada buvo kamendulijų kuriami. Ir taip Triobiai atsidūrė dviejų vieškelių kryžkelėje.

* Pradžia *Metraščio* III t., 11-132 psl

Triobių padėtis dar labiau pagerėjo, kai šalia buvo įsteigtas girininkijos valdymo centras. Triobiuose buvo pastatyta keleiviams nakvynių smuklė (austerija). Apsigyveno žydai prekybininkai. Atsirado amatininkų. Ypač didelis judėjimas išigalėjo rudeniais, kai dvarai savo ūkio gaminius — javus, gyvulius ir piena — veždavo į Karaliaučių. Kiekviena tokia « dvaro krovinių » vežimų virtinė apsistodavo Triobiuose pailsėti ir pasišerti. Pravažiudavo karietoje ir dvarų ponai ar bent jų ūkvedžiai.

Triobiai išaugo į didelį kaimą, vystėsi miestu ir 1700 m. jau turėjo « Kalvarijos miesto » vardą. Nemunaičio girininkijos laikytojas Mykolas Sapiega duoda raštą, kuriuo jis leidžia kun. Sabaliauskui « užvesti plytinę, statyti bažnyčią », duoda miesteliui namams išsistatyti keturis sklypus : prieglaudai, mokykla, mokytojui ir vargonininkui, taip pat tris valakus žemės netoli Triobių, kitaip « Kalvarijos miestelio »¹. Gana greitai Triobių miestelyje padidėjo apsigyvenusių žydų prekybininkų skaičius. Kad seniūnijos administracija neapdėtų juos savomis prievolėmis, jie kreipėsi į karalių ir 1713 m. rugpiūčio 30 d. gavo iš Augusto II raštą, jog jiems duodamos laisvės, kaip ir kitų karališkų miestų žydams. Karalius tame žydams rašte Triobius jau vadina Kalvarijos miestu. Tuo laiku Nemunaičio girininkija, jau virtusią seniūnija, valdė našlė Antanina Yalavičienė, buvusi didžiojo maršalkos, Marcijono Valavičiaus žmona².

2. KALVARIJA VIRSTA MIESTU

a. *Bendros žinios.* — Tų pat 1713 m. lapkričio 25 d. Valavičienė formaliai įsteigė Kalvarijos miestą. Ji tą dieną parašytu raštu nustatė miestui duodamos žemės plotą ir davė įstatus, kaip mieste gali kurtis laisvi gyventojai ir kaip jie miestiskai turi tvarkytis, valdytis bei teistis su apeliacija į dvaro vyresnybę. Tas jos duotas miestiečių laisves ir prievoles patvirtino 1720 m. rugsėjo 3 d. savo raštu Kirsnos-Kalvarijos seniūnijos laikytojas

¹ G. VALAVIČIUS, *Revizja puść i perechodov zverinnych v byušem Veti-kom Kniazestve Litovskom*, Vilnius 1867.

² Marcijonas Valavičius 1704. II. 4 d. paskirtas didžiuoju maršalku. Mirė 1712 m. JÓSEF WOLFF, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego, 1386-1793*, Krokua 1885, 171 psi.

Mykolas Kaributas Vyšnioveckis. Ir taip Kalvarija, nors nebuvo karaliaus miestas, bet jau turėjo savo išrinktą savivaldybinę valdžią — magistratą ir teisimą, o žydai — kahalą.

1737 m. Kalvarijos seniūnijos inventorius neduoda miesto gyventojų sąrašo, bet mini « daug smulkių krautuvių ir malūnų ». Miestiečiai už sklypus ir krautuves moka dvarui čišo 1049 zlotus ir 14 grašių, o už smukles ir malūną moka nuomos 3.539 zlotus ir 24 grašius. 1752 m. vokietis Vilhelmas Šlemyeris važiavo iš Gumbinės į Gardino seimą ir parašė kelionės dienyną. Štai to dienyno ištrauka, kurioje randame žinių apie Kalvariją :

«Nuo Vištyčio važiavome per labai didelį mišką nepaprastai blogu keliu. Tik išlindę iš miško pamatėme Pajavonį. Labai malonų reginį padarė bažnyčia, esanti ant gana aukšto kalno, apsupta medžiais. Bažnyčia medinė, turi įrašą, kad ji statyta 1586 m. Toje bažnyčioje mums parodė labai didelius briedžio ragus. Pasakojo, kad tas briedis, vejamas medžiotojų šunų, įbėgo pro atviras duris į bažnyčią ir čia jis pas didįjį altorių buvo užmuštas.

Pravažiavę tolyn tris mylias, jau temstant, pasiekėme Karal-krėslio dvarą. To dvaro laikytojas, Lietuvos kariuomenės rotmistras, ponas Galezis, buvo išvažiavęs Gardinan eiti savo pareigų, o ponia irgi nepasirodė, nes sunkiai sirgo. Čia pernakoję, rugsėjo 23 d. anksti rytą išvykome tolyn. Buvo žiauri dargana ir smarki audra.

Pasiekėme Bartininkų kaimą, kuriame buvo bažnyčia. Dar pravažiavę dvi mylias, dalinai per Kalvarijos mišką, apie vidurdienį įvažiavome į Kalvarijos miestą. Šešupės upelis skiria miestą į dvi dalis. Upelis nedidelis. Jis prasideda apytikriai už penkių mylių ; pratekėjęs pro Kalvariją, susilieja su Kirsnos upeliu ir padidėjęs teka į Prūsų Lietuvą, čia įteka į Nemuną. Kalvarija priklauso kunigaikščiui Sapiegai. Visi miestelio pastatai mediniai. Čia katalikų bažnyčia, žydų sinagoga ir kunigaikščio rūmai, nors ir mediniai, verti paminėti. Rūmus su miestu jungia labai ilgas ažuolinis tiltas. Dar kitas menkesnis ažuobnis tiltas eina per Šešupę. Kalvarijos miškuose beveik nėra kitokių medžių, kaip vien tik ažuolai, kurie ir teikia gausiai ažuolinės statybinės medžiagos.

Kalvarijos mieste gyvena daug žydų ir tai turtingų, išsistačiusių labai puošnių namų. Pas vieną tokį turtuolį žydą valgėme pietus. Čia bevalgant atėjo ponas Pilkauskas, rotmistras, pasveikintus mūsų žygio vadovą Vernerį.

Išvažiavę iš miesto vėl gana ilgai važiavome per Kalvarijos mišką ir tik už trijų mylių pasiekėme Kirsnos dvarą su labai puošniu mediniu namu. Ir Kirsna priklausė tam pačiam Sapiegai. Čia mus labai draugingai priėmė šio dvaro, kaip ir Kalvarijos, ūkvedys ponas Zavackis, rotmistras. Tasai buvo labai aukšto ūgio vyras,

sergas vandens liga, vaišingas, viengungis, turįs apie 50 metų ir dviejų šimtų tūkstančių turta. Jis nemokėjo kitaip kalbėti, kaip tik lenkiškai, tai ir negalėjau su juo pasikalbėti.

Rugsėjo 24 d. sekmadienis. Anksti išvykome iš Kirsnos ir, pervažiavę didelį mišką, daug kalnų, prisikapstėme prie Dusios ežero. Jame sugaunama labai skanių seliavų. Pasakoja, kad Dusios pakrantėse randama gintaro nuotrupų. Dusios krantu važiuodami, gėrėjomės labai gražiais reginiais; kalnai apžėlę miškais, pakalnėse — pievos ir Dusios blizgas vanduo. Pravažiavę krantu arti mylios, pasiekėme kulčiaus sulenkėjusio bajoro Bičkausko dvarelį. Tai buvo pagarsėjęs lokių medžiotojas. Parodė mums jo paties ranka nudobtų lokių galvas, sukabintas prie tam tikro pastato. Suskaičiau jų daugiau kaip trisdešimt. Bičkauskas buvo aštuoniasdešimt metų ir turėjo prieš dvejus metus vestą žmoną, visai jauną mergelę³... »

Čia nors trumpai, bet gana daug pasakyta apie tuometinį Kalvarijos miestą, turtingai gyvenančius žydus, miesto pastatus ir apylinkę, kurioje dar buvo nemaža didelių ažuolynų, čia buvo daug medžiojamų žvėrių, lokių.

1765 m. karaliaus išdo apžiūros protokole apie patį Kalvarijos miestą įrašyta labai nedaug. Pasakyta, kad mieste ir kaimuose esančių smuklių nuoma duodavo 15.516 zlotų ir 20 grašių metinių pajamų. Tačiau tai buvusi per sunki nuoma, ir Kalvarijos turtų laikytoja Aleksandra Oginskienė ją sumažino į 11.438 zlotus ir 20 grašių. Taigi Kalvarijos miestas, nors turėjo miestų tvarką, bet buvo nesavarankus, priklausė nuo dvaro laikytojos ponios Oginskienės valios.

b. Pirmasis gyventojų sąrašas. — Pirmasis žinomas Kalvarijos miesto gyventojų sąrašas sudarytas 1790 m. gruodžio mėn. Turi dvi dalis: viena skirta žydams surašyti, kita — krikščionims. Žydai gyveno prie prekyvietės ir gatvės centro. Krikščionių daugumas buvo ūkininkai ir šiek tiek amatininkų; jie gyveno miesto pakraščiuose. Krikščionių gyventojų sąrašas, kuris prasideda nuo klebonijos, duodamas priede⁴.

Sąrašo dalyje, skirtoje žydams surašyti, įrašyta tik antraštė: « Pranešimas apie žydus gyventojus, esančius Kalvarijos mieste, seniūnijoje, laikomoje didžiosios Lietuvos kunigaikštijos didžiosios

³ Šis dienynas atspausdintas žurnale *Litwa i Rus*, 1912 m. II tome.

⁴ Žr. Pirmąjį priedą, 411-419 psl.

etmonienės». Ir daugiau nieko. Matyt, žydai nedavė žinių ar atskirą padarė sąrašą, nes žydų mieste gyveno daug ir turtingai; jie vertėsi laisvais verslais, karališkųjų miestų gyventojų pavyzdžiu.

c. *Savivaldos teisės*. — Tuoj po šio sąrašo sudarymo Kalvarijos miesto gyventojai, kaip karališkųjų turtų žemėje gyvena, padavė karaliui Stanislovui Augustui prašymą, kad jų miestui suteiktų nepriklausomos savivaldybės teises, ir jas gavo 1791 m. gruodžio 27 d. privilegija⁵.

Šitas privilegijų diplomats atskleidžia Kalvarijos savivaldybės atsiradimo pradžią, kalba apie turtingai išikūrusius miestiečius (tą patį rašė ir jau minėtasis Šlemylėris) ir parodo jau pilnai veikiančią miesto magistratą : vaitą, burmistrą, tarėjus, šuolininkus (teismo narius), raštininką, kasininką ir kitus. Diplomu suteikiamas miestui ženklas-herbas, įvairios laisvės ir naštos-mokesčiai ir t.t. Diplomą Kalvarija gavo pagal «ketverių metų seimo » nutarimus.

Kalbant apie naujai suteiktas miestui teises, tenka priminti ir vieną rimtą, bet kartu juokingą, šiuo laiku įvykusį Kalvarijoje nuotyki. Kai Lenkiją tvarkė tas ketverių metų seimas (1788-1792), tai tarp kitų reformų buvo įvesta naujais nuostatais veikianti policijos komisija. Kadangi tai buvo tokie laikai, kada kaimyninės valstybės rengėsi Lietuvą-Lenkiją pasidalinti, šiose šalyse slankiodavo visokių užsieninių agitatorių ir šnipų. Ir vietinių buvo visokių «šlėktų valkatų». Kad geriau būtų sutvarkyta keleivių kontrolė, policijos komisija įvedė keleiviams pasus. Kadangi valkatos be užsiėmimo ir kai kurio luomo įtariamai žmonės turėdavo netikrus suklastotus liudijimus, tai komisija nustatė, kad pasai būtų patvirtinti tvarkomųjų komisijų miestų magistratų arba apylinkių vaitų antspaudais ir parašais. Tokius pasus turėjo turėti ir vienuolynų maisto rinkėjai (kvestoriai) ir visi kiti. Sekti keleivius pavadė ne tik valdiniam, bet ir miestiečiams ir šiaip piliečiams. Per Kalvariją važiavo 1792 m. Vilniaus vyskupas Ignas Masalskis ir Beržininko seniūnas Žinievas. Juos sulaikė Kalvarijos miestiečiai patikrinti pasus. Nors juos asmeniškai pažinojo, bet kadangi juodu neturėjo reikalingų dokumentų,

⁵ Žr. Antrąjį priedą, 419-421 psl.

tai abu areštavo. Kilo skandalas. Kaip tai drįso miestiečiai vyskupą savo vyskupijoje, senatorių, bajorą sulaikyti ir pasielgti su jais vienodai, kaip su valkatomis ar šnipais. Šituo pasielgimu vėliau labai piktinosi Targovicos konfederantai. Kai apie įvykį buvo pranešta policijos viršūnėms, tai karalius ministrų tarybos (*stražos*) posėdyje nustatė taisykles, pagal kurias policijos komisijos viršūnės išleido paaiškinimą, kad panašiai sulaikytiems aukštiems pareigūnams reikia leisti kelionę tęsti tolyn, jei tik nevažiuoja į kraštą, su kuriuo Lietuva-Lenkija veda karą. Tačiau nei Kalvarijos miestiečių nenubaudė, nei nepareiškė, kad ateityje iš panašių asmenų nereikia reikalauti pasų. Mat, tai buvo dalykas politinio pobūdžio. Policijos komisija, jos pareigūnai, o šio sulaikymo metu ir pats karalius Stanislovas Augustas veikė gegužės trečiosios dienos nuostatais. Gi Masalskis ir Žinievas buvo Targovicos konfederacijos žmonės, veikė prieš 3 gegužės nuostatus ir dėjosi su rusais ⁶.

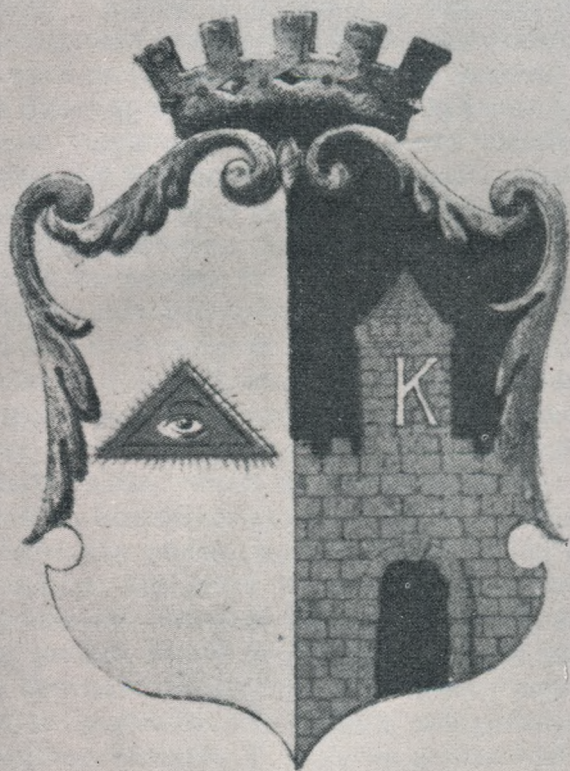
Taigi Kalvarijos miestiečiai pasielgė, kaip vyriausybės ir valstybės nuostatų gynėjai, sulaikydami valstybės priešus targovicėnus.

3. KALVARIJA PRŪSŲ IR RUSŲ VALDŽIOJE

a. Savivaldybė ir bendras miesto aprašymas.—Prūsams užimant kraštą, 1796 m., Kalvarija turėjo išsirinkusi magistratą iš savo laisvojo luomo gyventojų, kurių tarpe buvo žydų ir vokiečių. Kaip kituose magdeburginiuose miestuose, taip ir Kalvarijos magistrato, tai yra miesto valdžios, rinktieji nariai buvo : burmistras, vaitas, šuolininkai (asesoriai), išdininkas, raštininkas, policija.

Magistratas miesto gyventojus ir valdė ir teisė. Magistrato nariai būdavo kasmet perrenkami ir dirbo be algų. Negauta žinių, kur buvo miesto rotušė, bet buvo miesto turgai, turgams rinka, miesto mūrinės krautuvės, buvo ir skerdykla, būtinai reikalinga žydų reikalams. Žydai dar turėjo kahalą, kuriame rabinas teisdavo žydų tikybinius ir kitokius ginčus.

⁶ TADEUSZ KORZON, *Wewnętrzne Dzieje Polski, za Stanisława Augusta (1764-1794), badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*, Krokua 1897, II t.

Kalvarijos herbas

Prūsijos valdžia miesto tvarką savaip pertvarkė. Pirmučiausia žydus. Iš 1772 m. užimtosios dalies visus žydus išvijo į Lenkiją, pasiliko tik turtinguosius pirklius. Bet trečią kartą užimtoje dalyje nebebuvo kur varyti žydų. Taigi Kalvarijoje ir pasiliko gyventi tiek žydų, kiek jų ten buvo. Kaimų smuklėse gyvenusieji žydai turėjo nešdintis į miestą. O ir mieste gyvenusiųjų laisvė buvo susiaurinta, ir padėtis pasunkinta. Miesto magistratą paliko, bet valdininkai buvo ne rinkti, o prūsų valdžios paskirti. Magistrate neliko jokio žydo. Ir kahale rabinas tik tikybinius žydų ginčus tegalėjo spręsti. Visa kita sprendė teisės (*justiz*) komisija. Klebono Vimboro byloje dėl Smetoniškės pievos matome atsakovus Kalvarijos magistrato vaitą poną Sadkovskį, išdininką Adomą Vodovičių, suolininkus (asesorius) Antaną Miodunovičių ir Silvestrą Bartnickį (1796 m. gegužės 21 d.).

Lig tol žydai skirstėsi tėvo vardais. Prūsų valdžia įsakė turėti pavardes. Iš to laiko ir turime žydų pavardes: Rozentalį, Bliumenšteiną, Goldbergą ir pan. Žydams buvo uždėti pasunkinti mokesčiai : dvigubas pagalvinis, padidinta padūmė, mokestis už leidimą tuoktis, už verslą. Žydams buvo uždrausta laikyti amato įmonę su darbininkais, verstis išnešiojama prekyba.

Nors prieš tai Kalvarijoje gyveno nemažai vokiečių amatininkų-kalvių, batsiuvių, audėjų, spynadirbių ir katilių (šaltkalvių) ir kitokių meistrų, bet prūsų valdžiai atėjus, vokiečių ateivių dar labiau padaugėjo. Jau jie ne tik amatais vertėsi, bet ir žemės ūkius-dvarus pradėjo įsigyti (pavyzdžiui, Šeštokus įsigijo Bomsdorfas). Tie ateiviai vokiečiai čia ir laikėsi, nors prūsų karaliaus valdžia 1807 m. pasitraukė. Čia vokiečių tiek gyveno, kad jiems pasidarė reikalinga bažnyčia. Ir jie ją čia pasistatė 1821 m. Šita liuteronų bažnyčia Kalvarijoje ir šiandien tebestovi, bet jau be stogo ir griūva, nes nuo 1940 m. visi čionykščiai ne tik vokiečiai, bet ir nemaža lietuvių protestantų ir net katalikų paliko Kalvariją ir repatriavo į Vokietiją. Pastarųjų dviejų karų audra ne tik išgriovė miestą, bet ir jo archyvus išdraskė taip, kad Kalvarijos miesto gyvenimą aprašyti beveik nebegalima. Tik nuotrupos paliko.

Vienas šaltinis ⁷ mums pasako, kad Kalvarija yra mažas mies-

⁷ *Polen zur Zeit der Theilungen dieses Reichs, 1807.*

tas, miške prie Šešupės. Jame gyvena 120 šeimų krikščionių ir 300 šeimų žydų, kurie varo plačią prekybą.

Kitas 1808 m. tvirtina: Kalvarija valstybinis pavieto (apskritis) miestas prie Šešupės, labai platus, statytas padrikai, turi 2750 gyventojų, daugiausia nuskurusių žydų. Apylinkės derlingos, pelkėtos, trūksta gero vandens, negrįstas, todėl per polaidį vos galima praeiti; oras pagadintas, menki namai⁸.

1850 m. rašoma : Kalvarija stovi pelkėtoje vietoje. Mieste yra 533 namai, 8048 gyventojai, jų tarpe 6468 žydai, kurie prekiauja su Vokietija⁹.

Gyventojai auga, nes 1901 m. jau nurodoma 10.027 žmonės, kurių tarpe 7.930 žydų¹⁰.

Nuo 1867 m. Kalvarija buvo apskrities centras. Prieš I pasaulinį karą čia gyveno apie 13.000 žmonių. Čia nuolatos stovėjo du rusų kariuomenės pulkai. 112 Uralo pėstininkų pulkas buvo tose kareivinėse, kur dabar yra psichiatrinė ligoninė, 1927 m. atkelta iš Tauragės. Ligoninė yra viena iš didžiausių visoje Lietuvoje, su daugiau kaip 500 lovų.

Taip pat nuolat Kalvarijoje stovėjo Kuršo antras dragūnų pulkas, kurio visas kareivines per karą vokiečiai sudegino, o gyventojai galutinai nugriovė. Dabar ten įsikūrė naujas miestas.

Apie 1890 m. buvo pastatyta kariuomenės reikalams prie plento, iš raudonų plytų mūrinė cerkvukė. Po I pasaulinio karo, kai rusų kariuomenės Kalvarijoje nebuvo, vyriausybė šią cerkvę buvo atidavus katalikų parapijai. Cerkvė buvo pašventinta Brangiausiojo Kraujo garbei; vienas vietos kunigų vikarų būdavo skiriamas tos bažnyčios valdytoju. 1940 m. vietos stačiatikiškai bandė ją paimti savo kulto reikalams, bet inžinierius apžiūrėjęs rado bombardavimo labai sukrėstą, ten telktis pasirodė pavojinga. Ji buvo uždaryta. Dabar nuardė jos bokštą, tvorą ir šalia stovėjusią trobelę ; plytos nuvežtos Mindaugų bažnyčiai. Pačios cerkvės sienos stovi apgriuvusios.

Po I didžiojo karo, lenkams okupavus Suvalkus, iš Kalvarijos buvo iškeltos visos apskrities įstaigos ir kariuomenė. Todėl miestas sumažėjo ir beliko 1930 m. surašytų tik 4518 žmonių. Nors

⁸ *Lietuvos Istorijos šaltiniai*, Vilnius 1955 m., I tomas, 389 psl.

⁹ POLUJAŃSKI, *Gubernija Augustowska*, 1850.

¹⁰ VOLTERIS EDUARDAS, *Spiski naseleennyeh mest Suvalkskoj gubernii*, 1901 m. 187 psl.

miesto gyventojų skaičius sumažėjęs, bet miestas žymiai geriau susitvarkė: pergrįstos gatvės, visur padaryti cementiniai šaligatviai, gatvės apšviestos elektra, kurią taip pat naudoja ir gyventojai. Gi prieš karą miestas buvo apšviestas tik žibalinėmis lempomis, kurių tebuvo apie 10. Mieste buvo tik du telefonai: Bliumenzono name, kur apskrities įstaiga buvo sujungta su kareivinėmis, ir Brauno name, sujungta su Romanovo malūnu ant Šešupės. Per karą sudeginti apie 80 nuošimčių trobesių dabar atstatyti, daug gražesni.

Miestas užima apie 3 kvadr. kilometrus, o su miesto laukais — apie 15 kvadr. kilometrų.

Kai magistrato nariai buvo skiriami, tai ir algą jiems mokėjo. Tai sudarė miestui naują našta, nes ir mokesčiai buvo uždėti nauji ir už paslaugas mokėti reikėjo magistratui. 1816 m. buvo pertvarkyta miesto vykdomoji valdžia. Vietininko nuostatu buvo pastatytas burmistras ir paskirti jo pagalbininkai-suolininkai. Tiek burmistrai, tiek tarėjai ir suolininkai būdavo ne renkami, o skiriami iš vietos miesto gyventojų, turinčių nekilnojama turta. Kalvarijoje tarėjai ir asesoriai-suolininkai dirbo sekretorių ir išdininko darba. Tvarkos žiūrėtojai buvo samdomi atskirai. 1861 m. buvo leista miestui slaptais balsavimais išsirinkti miesto tarybą šešerių metų laikotarpiui. Miesto tarybai priklausė miesto ūkio tvarkymas, turto valdymas, viešųjų įstaigų globa ir žemesnių valdininkų skyrimas. Ką miesto taryba nutardavo — magistratas įvykdydavo. Valstybės valdžiai buvo palikta stipri teisė įsikišti į tarybos reikalus. Valdžia tvirtindavo sąmata ir visus svarbesnius miesto reikalus, ypač piniginius.

1868 m. caro įsaku miesto savivalda buvo pertvarkyta. Daugelis miestų buvo paversti miesteliais, vadinamais pasodomis (*posady*). Kadangi tais metais ir kaimų valstiečiai turėjo valsčių savivaldybes, tai ir sumiestelintiems miestams buvo duotos valsčių savivaldybės teisės. Jie galėjo rinktis sau vaitą ir šuolininką ; galėjo balsuoti, kas turėjo pusmargį žemės. Kalvarija išliko miestu, bet Liudvinavas, Simnas ir Alytus virto pasodomis.

1872 m. Kalvarijos burmistras buvo Adolfas Katerfeldas, tarėjas — išdininkas Kazys Semoška, tarėjas-sekretorius — Stasys Navrockis, kvartirmeisteris — Jonas Makarevičius.

1897 — 1901 m. burmistras — Mikalojus Konenhagovas, išdininkas — Karolis Dabulevičius, sekretorius — Antanas Požarovskis,

kvartirmeisteris — Martynas Dobrovolskis, raštinės valdininkas — Karolis Račkauskas.

1907 m. burmistras — Juozas Rozmierskis, išdininkas — Juozas Kuzmickas, sekretorius — Antanas Požarovskis, kvartirmeisteris — Martynas Dobrovolskis, valdininkas — Karolis Račkauskas. Prasidėjus 1914 m. karui, Kalvarijos magistratas paliovė veikti.

Kalvarijos miestas iš senų laikų turėjo netoli bažnyčios turgaus aikštę. Ją miestas buvo išsigrindęs akmenimis. Dar Lenkijos karalių privilegija buvo leisti Kalvarijoje antradieniais ir penktadieniais paprasti turgai, o metiniai turgai, arba prekymečiai čia buvo 6 : antradieniais, po pirmo gavėnios sekmadienio, po Atvelykio, po Šeštinių, po šv. Jono Krikštytojo gimimo (po birželio 24 d.), po šv. Uršulės šventės, ir po šv. Martyno šventės. Iš įvažiuojančių į miestą prekybos reikalu magistratas ėmė tam tikrą rinkliavą, «grindinio maitu » vadinamą. To maito rinkimą magistratas perleisdavo bet kuriam žydui. Štai gubernijos valdiniame laikraštyje *Dziennik gubernii Augustowskiej* 1864 m. rugsėjo 1 (13) d. Kalvarijos burmistras Ščavinskis skelbia varžytines išnuomuoti Kalvarijos miesto kasos pajamoms už grindinių trejiems metams, 1865-1867. Varžytinės prasidės nuo 453 rub. 20 kap.

Kalvarijos miestas turi krautuvijų, kurių 6 skirtos mėšai parduoti. 1863 m. skelbiamos trečios varžytinės toms krautuvėms išnuomuoti, bet kaina per brangi ir nebuvo varžovų. Magistratas turėjo sumažinti kainą ligi 116 rub. 60 kap.¹¹

Kalvarijos bažnyčios stogą rangovas apdengė nauja skarda. Nuimta nuo bažnyčios stogo sena skarda sveria 207 pūdus¹² 13,5 svarų. 1862 m. birželio 5 (17) d. skelbiamos varžytinės tai skardai parduoti po 2 rub. už pūdą. Varžytinės prasidės nuo 414 rub. 67,5 kap¹³. Kalvarijos miesto laukuose rasti du bėri arkliai. Skelbimu ieškomas arklių savininkas. Yra ir daugiau menkesnės reikšmės skelbimų.

1872 m. Kalvarijos mieste gyveno vyrų 5300, moterų 4928, iš viso 10.228 žmonės, įvairių tautybių ir tikybų. Tais metais

¹¹ *Dziennik gubernii Augustowskiej*, 1863. I. 9 d.

¹² Pūdas — senas rusų svorio matas lygus 36,113 svarų arba 16,38 kg.

¹³ *Dziennik gubernii Augustowskiej*, 1862 m.

gimė 137 berniukai ir 108 mergaitės ; buvo 47 santuokos, o mirė 150 žmonių ¹⁴.

Polujanskis leidiny *Lasy (Miškai)* rašo, kad 1858 m. Kalvarija apskrities centras, prie plento iš Kauno į Varšuvą ; į Marijampolę turi 17, į Suvalkus — 40 kilometrų, prie Šešupės, raistingoje apylinkėje. Tame mieste yra 533 namai ir 8048 gyventojai, kurių tarpe yra 6468 žydai ; jie varo plačią prekybą su Rytprūsiais. Dėl didelio gyventojų žydų skaičiaus lenkai šitą Kalvariją vadino « Žydiškąja Kalvarija ». Čia buvo trys įmonės, kurios gamino actą, trys įmonės, kuriose buvo po kelis šaltkalvius ir kurios iš varinių plokščių darė įvairaus didumo ir pavidalo katilus, verdamus puodus, keptuves (britvonus), varyklų šaldytuvus ir kitokių prietaisų. Yra ant Šešupės vandens malūnas ir kartu milo vėlykla, o mieste milo ir kitokių vilnionių audinių lygintuvas (glencius), dažykla ir naminės drobės prijuosčių nuspalvinimo spaustuvė. Buvo dvi dirbtuvės, kurios išdirbdavo avalinės odą ir viena dirbtuvė, kuri sukldavo žabą odą, tai yra išdirbdavo odą pakinktams gaminti. Batsiuviai ir drabužių siuvėjai buvo keli, o odinių pakinktų siuvėjai (rimoriai) tik du. Dvare iš senovės veikė varykla, o miesto keli smuklininkai turėjo įsitaisę savo alaus ir degtinės gamyklą, kurioje pasigamindavo ir paskanintų svaigalų. Vienas vokietis buvo pasistatęs vėjinį malūną. Kalvarija turėjo apščiai savo visokių amatininkų, kokių tik apylinkės gyventojams reikėjo.

Slinko laikas, keitėsi padėtis ir gyvenimo reikalavimai, bet fabrikėlių čia neatsirado. Bene per dešimtį metų prieš 1914 m. karą šalia pačios Kalvarijos buvo įtaisyta valstybinė degtinės spirito valykla (rektifikacija). Aplinkinių dvarų varyklos gamindavo spirita, jį veždavo į Kalvarijos valyklą, o iš čia į Vilkaviškį, kur nustatydavo degtinės stiprumą, pilstydavo į butelius ir tik tada veždavo į krautuves pardavinėti.

b. *Paštas.* — Kai Varšuvoje įsikūrė Lenkų karalystės vyriausybė, nepriklausanti Petrapilyje gyvenančio Rusijos imperatoriaus, tai atsirado daug reikalų dažnai susisiekti. Tada buvo prarastas tarp šių miestų patobulintas « pašto kelias ». Tas kelias ėjo per Kalvariją. Tai buvo pirmasis čia akmeninis kebas, plentas.

¹⁴ *Pamiatnaja knižka guberniji Suvalkskoj, 1872.*

Jį statė kelerius metus, baigtas 1829 m. Prie šio plento kas trys mylios (21 km) vis buvo įrengtos pašto stotys, pašto rūmai. Išvažiavus iš Kauno, pirma stotis buvo Veiveriuose, antra Butkoje (dabar Ažuolų Būda), trečia — Marijampolėje, ketvirta — Kalvarijoje, penkta Šipliškiuose, šešta — Suvalkuose ir t. t. Šito plento šaka iš Marijampolės buvo nutiesta į Vokietiją. Pašto stotys buvo Vilkaviškyje ir Kybartuose.

Visų šitų stočių rūmai buvo vienodi. Kalvarijoje jie buvo pastatyti miesto krašte netoli evangelikų bažnyčios. Pagrindinis pastatas stovėjo šonu į plentą. Viešosios įeinamosios durys buvo iš šono, o kambariai — į abu galus. Kambariye iš dešinės buvo pašto raštinė, korespondencijos spintos ir telegrafo aparatai. Kambariuose iš kairės buvo patalpa keleiviams nakvoti ir pašto vedėjui. Abiejuose pagrindinio pastato galuose suveriami vartai įvažiuoti į kiemą, o toliau kitame vartų šone, irgi mūriniai pastatai, galais į plentą. Šitie du pastatai buvo vienodo dydžio ir išvaizdos ; juose buvo įrengtos patalpos arkliais pastatyti ir vežimams įtraukti. Yra rasti dvarų archyvuose raginimai ir sąrašai, pagal kuriuos dvarininkai ir stambesni ūkininkai turėjo pristatyti į pašto stotį nurodytą arklių skaičių ir vežėją paskirtomis dienomis ir ten iš eilės vežti paštą, pvz. iš Kalvarijos į Šipliškius ir atgal, arba iš Kalvarijos į Marijampolę ir atgal. Nesusekta kelių (*dorožnyj sbor*) mokesčių, kuriuos mokėjo visi žemės laikytojai. Atrodo, tas pakeitimas įvyko su valstiečių žemės pripažinimu kaip nuosavybė (1864 m. kovo 2 d. įsakas). Pradžioje tuo pašto keliu važinėjo vyriausybiniai pareigūnai ir tarnautojai, ir buvo vežiojama negausi korespondencija. Kai 1854 ir kitais metais buvo nutiestas 1010 varstų geležinkelis tarp Petrapilio ir Varšuvos, pašto plentas virto tik vietinio susisiekimo keliu.

1872 m. pašto stotys Veiveriuose ir Ažuolų Būdoje stovėjo nereikalingos. Paštas buvo vežamas geležinkeliu į Kybartus ir iš ten per Marijampolę į Kalvariją ir tolyn į Suvalkus. 1872 m. Kalvarijoje buvo « Kalvarijos apskrities pašto kontora ». Ji aptarnavo dvi pašto stotis, Simne ir Alytuje, kur dirbo po vieną tarnautoją. Kalvarijos kontoroje dirbo du žmonės : apskrities pašto viršininkas Leonas Malevanovas ir priėmėjas Stasys Dūninas. Be to, prie Kalvarijos pašto veikė ir telegrafo stotis, kuri turėjo atskirą tarnybą, tik vieną žmogų einantį stoties viršininko pareigas, Joną Šindlerį. Artimiausios telegrafo stotys buvo Marijampolė ir Suval-

kai. Pašto siuntas ir laiškus arkliais atveždavo iš Suvalkų pirmadieniais, antradieniais, ketvirtadieniais, penktadieniais ir šeštadieniais 3 valandą 48 minutes po pietų ir, praėjus 15 minučių, pašto siuntas vėl siųsdavo į Suvalkus su grįžtančiu pašto vežėju ir arkliais. Tokios pašto siuntos iš Kybartų per Marijampolę į Kalvariją būdavo atvežamos antradieniais, trečiadieniais, penktadieniais, šeštadieniais ir sekmadieniais 10 val. 35 min. vakare ir po 15 minučių su tuo pat vežimu ir vežėju siuntė siuntas į Marijampolę. Piniginės siuntos iš Suvalkų į Kalvariją būdavo atvežamos sekmdieniais ir trečiadieniais, o iš Marijampolės — pirmadieniais ir ketvirtadieniais. Pinigai būdavo vežami su stipriai ginkluotais palydovais. Iš Alytaus ir Simno paštas būdavo atvežamas ir išvežamas kartą per savaitę antradieniais.

1893 ir kitais ligi 1914 m. paštas jau turėjo kitą sutvarkymą. Paštas ir telegrafas buvo sujungti į vieną tarnybą, į «Vilniaus pašto telegrafo apygardą», kuri apėmė ne tik Suvalkų bet ir kitas gubernijas. Suvalkų gubernijos visuose apskričių miestuose buvo «pašto telegrafo kontoros», o kituose miesteliuose — «pašto telegrafo skyriai» arba «pašto skyriai».

Kalvarijos pašto telegrafo kontoros viršininkas 1893 ir 1897 metais buvo Vosilius Ivkovskis, jo padėjėjas Aleksiejus Peseckis, abu stačiatikiai rusai; ir trys pašto valdininkai Petras Volkovičius, rusas, ir Drugila bei Venslovaitis, katalikai.

1901 m. —viršininkas Vosilius Ivkovskis, padėjėjas Aleksiejus Rebininas, valdininkai: Drugila, Penčukovas, Piščenka, Gričukas — visi rusai stačiatikiai, tik Drugila katalikas.

1907 m. viršininkas ir padėjėjas tie patys : Ivkovskis ir Rebininas, o valdininkai Kalisckis ir Cibrukas (rusai), Krolis, Vitkauskienė ir Giedraitis, katalikai. Šiais ir sekančiais metais tarnautojų jau daugiau, nes buvo išsiuntinėjami lietuviški laikraščiai. 1897 m. pašto telegrafo skyrius buvo tik Simne. Alytuje pašto visai nebuvo. 1901 m. Alytuje buvo tik pašto skyrius, o 1907 m. ir Alytuje ir Simne jau pašto telegrafo skyriai. Simne viršininkas — Antanas Maslovičius, valdininkas — Vladimiras Pigulevskis, abu rusai stačiatikiai. 1897 m. viršininkas — Jonas Vasiljevas, valdininkas — Jonas Kondrackis, abu rusai. 1901 m. Simno viršininkas — Antanas Maslovičius, valdininkas — VI. Pigulevskis (abu rusai). Alytuje viršininkas — Konstantinas Mažarovskis, rusas. 1907 m. Alytuje viršininkas — Konstantinas Grigorjevas, valdininkas Jonas Mil-

kamanovičius (totorius). Simne viršininkas — Erasmus Dymanas, valdininkas — Aleksandras Vladimirskis, abu rusai.

Valsčiai pašto korespondenciją gaudavo iš pašto, kuris buvo arčiausia. Iš Kalvarijos gaudavos Padavonys, Raudenis, Rudamina, Jonava, Janauka, Liubavas ir Liudvinavas. Iš Simno — Kirsna, Balkūnai, Krokialaukis, Krosna ir Ūdrija. Iš Alytaus — Ant-nemunis.

Anais laikais kiekviename valsčiuje buvo tarnautojas «krasavas », kaip dabartinis laiškanešys. Jis kartą per savaitę nunešdavo iš valsčiaus įstaigos į artimiausią paštą gyventojų negausius laiškus, reikalų raštus ir iš pašto parnešdavo į valsčių visokią korespondenciją. Paskirtą savaitės dieną ateidavo į valsčiaus įstaigą kaimų seniūnai, paimdavo laiškus bei kitokią korespondenciją ir išdalindavo.

c. Kalvarijos teismas ir kalėjimas. — Kalvarijos kalėjimą pastatė prūsų valdžia dar prieš 1800 m. Ligi galutinio Lietuvos-Lenkijos pasidalinimo Kalvarija priklausė Trakų vaivadijos ir apskrities. Bajorų ginčams spręsti Trakuose buvo žemės teismas ir baudžiamoms byloms spręsti — pilies teismas. Bet jau anksčiau minėta, kad bajorai nelabai skaitėsi su teismais. Jie vieni kitus užpuldinėdavo, mušdavosi užmuštinai ir vieni kitų dvarus apiplėšdavo.

Prūsų valdžia įvedė griežtą drausmę ir teismus, kurių žemiausia instancija buvo apskrities teisingumo tarėjas (*Kreisjustizrat*). Tokie buvo Kalvarijoje ir Vilkaviškyje (Kalvarijos kreise), Lazdiujuose ir Seinuose (Vygrių kreise). Matyt, prūsų valdžia nemaža turėjo nusikaltėlių, jei prireikė pastatyti Kalvarijoje kalėjimą bajorams kalinti.

Kalvarijos kalėjimas buvo pastatytas dvaro laukuose, beveik kilometras atstu nuo miesto. Buvo pastatytas dviaukštis didžiulis mūras su daugeliu patalpų. Vokiečiai ruošėsi drūtai čia įsistiprinti ir nedrausmingus bajorus suvaldyti. Tačiau per trumpai jiems čia teko būti. Tie teismai buvo vienodi, vienodi buvo ir bylininkai.

Į Seinus teisingumo tarėjas vokietis Gisevijus atvyko 1801 m. Jo sūnus Eduardas Gisevijus parašė atsiminimų knygą. Štai kai kas iš jos.

«Ir atėjo 1807 metai, išgaščių metai. Prūsija gulėjo suklupusi prie didžiojo užkariautojo, Napoleono I kojų. Napoleonas gražino

lenkams laisvę kartu su Naujaisiais ir Pietiniais Rytprūsiais. Lenkų seniai slepiama neapykanta prūsams išsiliejo veiksmis. Jie metėsi suvesti sąskaitas su buvusiais prūsais valdininkais, jiems keršyti. Tėvas Gisevijus, būdamas Seinų teisingumo teisėjas, tarėjas, sprendė visokias bajorų bylas, ir sprendimai visada išeidavo vienai šaliai nepatenkinami. Visada bylose viena šalis pralaimi.

Atgavus Lenkijai laisvę, nepatenkintieji bajorai griebėsi tarėjui keršyti. Vieną gražią dieną jauni bajorai lenkai Seinuose nuplėšė prūsiškuosius erelius nuo tarėjo įstaigos. Suėję vidun, visas bylas ir aktus suėmė, surišo ir suantspaudavo ».

Gisevijus rašo toliau : « Vieną vakarą su tarnaitė sėdėjome prie vartų. Šalia mudviejų tupėjo šuniukas. Priėjo jaunas Gavronskis ir pašiepiamai ižeidžiamai pasakė: «Labas vakaras prūsiškiems elgetoms ! » Ir čia pat jojamuoju pintiniu kančium kirto per pečius ramiai sėdėjusiai merginai. Ji suspigo, o šuniukas šoko loti užpuolika. Šėldamas grafas dar kirto porą smūgių per pečius merginai ir staugiančiam šunyčiui. Aš nusigandęs pabėgau į trobą ir pasislėpiau po lova. Bet kai griausmingi balsai artėjo į kambarius, aš pasijutau nesaugus po lova, iššokau į sodą, pasislėpiau krūmuose ir pasislėpęs išgulėjau, kol aptilo riksmas namuose. Tada grįžau į kambarius ir jaučiau gėdą, kad nepasirodžiau didvyriu. Čia sužinojau, dėl ko įvyko tas puolimas. Jaunas grafas, eidamas su keliais jaunais lenkais ir ginkluotu būriu, pamatė kažkokią merginą įsmunkant į mūsų kiemą ir vartus užtrenkiant. Įtarė kėslus ir nutarė ją pavyzdingai nubausti. Mano tėvas, pamatęs besiveržiančią į mūsų namus kuopą, greitai nubėgo į vienuolyną, kur turėjo draugiškų dvasininkų, ieškoti pagalbos. Grafas įsiveržė į mūsų kambarius. Jį pasitiko motina, kuri nieko nežinojo apie įvykį kieme. Nepaisant žiauraus grubumo, grafas riteriškai mandagiai pareiškė motinai, kad į šiuos namus įbėgo pasislėpti merga, kuri jį ižeidusi ir jis ieškas jos pavyzdingai nubausti. « Tamsta man leisi, — kalbėjo grafas, — kad mano žmonės perkrėstų visą jūsų butą ». Prasidėjo krata visuose kambariuose. Iškratė lovas ir jas atitraukė nuo sienų. Skrynias ir spintas išvertė ir sutrypė. Kiekvienas pokštelėjimas ir lūžimas troboje mane slėpynėje lietė vis naujos baimės smūgiu. Galop parvyko tėvas, vedinas vienuoliu, ir kunigui vos pasisėkė nuraminti įtūžusį grafa. Kas buvo ta merga, dėl kurios kilo toks triukš-

mas, liko dalykas nežinomas. Gi gavusi smūgių mūsų tarnaitė su perkirstais pečiais spėjo pasislėpti kažkuriame užkampyje. O kai triukšmas prie jos artėjo, ji šoko pro langą, per sodą nubėgo prie ežero, nors sumuštus sąnarius skaudėjo, per naktį nubėgo net septynias mylias ligi Prūsų sienos. Ramiai atsikvėpė Gumbinėje.

Po kelių tokių nuotykių paaiškėjo, kad toliau Seinuose pasilikti pavojinga. Dar senaisiais Lenkijos laikais teisėjas, kuris teisdavo pagal įstatymus, pripažinimo vietoje susilaukdavo neapykantos ir keršto.

Kai prūsiškoji valdžia buvo prašalinta iš šio krašto, tai tėvas Gisevijus, kaip teisėjas, nebuvo laisvas nuo kerštininkų. Gisevijaus šeima nutarė Seinus apleisti ir persikelti gyventi į Šeštokus pas svainį Benkendorfą¹⁵. Važiavo per Krasnopolį. Čia Gisevijus susitiko su grafo Žilinsko partija. Žilinskas turėjo bylą su grafu Gavronskiu Gisevijaus įstaigoje ir bylą pralaimėjo. Kai Gisevijaus šeimyna, Krasnopolyje pasišėrusi arklius, jau rengėsi toliau važiuoti, pora vyrų sulaikė arklius už brizgilų, kiti du priėjo prie kariatos. Vienas su kančium rankoje pareikalavo grafo Žilinsko vardu tėvą Gisevijų iškopti iš kariatos ir eiti smuklėn, kur « šiaudų kūlys laukias ». Nors Gisevijus turėjo kardą, bet nutarė juo nesinaudoti. Pašiepiančia pagarba pasveikino jį grafas Žilinskas ir nurodė gulti ant šiaudų kūlio, kur jis gausias gydomų vaistų. «Visais sąnariais drebėdami sėdėjome karioje, nežinodami, kokią pagalbą duoti tėvui. Bet tą akimirksnį pats Dievas atsiuntė pagalbą. Netoliese būta grafo Gavronskio. Sužinojęs apie pasikėsinimą, jis atskubėjo su draugu būriu ir ne tik gėdingai nuvijo Žilinską, bet dar ir palydovą davė apsaugai tolimesnėje kelionėje ».

Prūsų pareigūnai visur buvo vienoduose santykiuose su vietos bajorais, tai, be abejo, panašių nuotykių buvo ir Kalvarijoje. Gi prūsų pastatytasai kalėjimas pravertė ir vėlesnei valdžiai. Lenkų karalystės valdžia prie šio kalėjimo įsteigė pataisos teisumą ir į kalėjimą uždarydavo nusikaltėlius pasitaisyti. Čia jiems duodavo naudingo darbo. Kasmet gubernijos laikraštyje buvo skelbiamos varžytinės patiekti kalėjimui linų pluošto tam tikrą kiekį.

¹⁶ Dokumentas rodo Šeštokų dvaro pirkėją Bomsdorfą. Gisevijus gi kalba apie Benkendorfą. Nepavyko patirti, ar čia klaida, ar kalbama apie tą patį asmenį.

Kalinės verpdavo siūlus ir ausdavo audinius, kuriuos sunaudodavo kalinių drabužiams ir kitokiems reikalams.

Čia, pavyzdžiui, duodamas skelbimas. 1845 m. skelbiamos varžytinės patiekti 200 akmenų (pūdų) nešukuotų linų Kalvarijos kalėjimo verpyklai¹⁶. Kaina pigyn nuo 3 rublių. Gi Orgelbranto enciklopedija rašo, kad Kalvarijos kalėjimo verpyklos verpalai buvo gabenami į Lomžos kalėjimą, kur buvusi audykla, audusi visokius audeklus, naudojamus kalinių reikalams.

Seirijų katalikų bažnyčios mirimų aktuose yra įrašyta, kad 1823 m. Kalvarijoje buvo baudžiamasis teismas (*sąd kryminalny*) ir kalėjimas. Seirijų miesto gyventojas Karolis Urbanavičius su savo žmona Katre Petrikonyte už kažkokius kriminalinius nusikaltimus buvo paimti į šią teismo kalėjimą ir laikomi ligi bylos Seirijuose. Jų antrametis vaikas mirė Seirijuose 1820 m. kovo 15 d., ir jį palaidojo kaimynai. O mirimo aktą surašė 1823 m.

1810-1813 m. Kalvarijos teisėjas buvo Jurgis Konarskis, 40 metų amžiaus, gyvenęs Dapkiškės palivarke. Kuo 1846 m. Kalvarijos teisėjas buvo Tomas Ušinskas, Kalesninkų dvaro savininkas. 1856 m. Kalvarijos taikos teisėjas buvo Teofilius Kunatas, Pocviečio ir Krasnorūdos (n) dvarų savininkas.

Kalvarijos notaras kurį laiką buvo Eidziatavičius.

Šiek tiek daugiau žinių apie šį kalėjimą duoda Suvalkų gubernijos *Pamiatnaja knižka*. 1827 m. Kalvarijoje įregistruotas kalėjimas, kurį tvarko prižiūrėtojas, titulinis patarėjas Adolfas Dobrovolskis. Prižiūrėtojas esąs atžymėtas dviem medaliais : 1853-1856 metų Krymo karui ir numalšintam 1863-1864 m. lenkų sukilimui prisiminti. Kalėjimo raštininkas 1872 m. Juozas Babrauskas. Taigi iš viso tik du valdininkai aptarnavo kalėjimą. Parašyta, kad Kalvarijos kalėjimas esąs skirtas pataisyti nusikaltėliams. Šiais metais nėra duota kalėjimo ir pataisos teismo atliktų darbų. Bet prie Kalvarijos kalėjimo yra pataisos teismas su labai dideliu personalu. Iš to atrodo, čia turėta daug darbo su nusikaltėliais. Štai tasai personalas :

Teisėjas — pirmininkas.

Prokurorai: Juozas Litvinskis ir Felicijonas Čaplickis.

Asesoriai: Stasys Badkevičius, Petras Bžoska, Jonas Jas-trzemskis, Juozas Bistryj, Bolesius Višovatyj, Viktoras Vyšnevs-

¹⁶ *Dziennik gubernii Augustowskiej*, 1845 m.

kis, Bolesius Russockis, Bronius Feranskis, Aleksandras Sviderskis.

Raštvedys — Ipolitas Psarskis.

Raštininkai: Vladas Benovskis, Leonas Gromskis.

Archyvaras — Juozas Dombrovskis.

Padėjėjas — Kazimieras Dobrovolskis.

Žurnalistas — Konstantinas Galeckis.

Protokolistai: Jonas Jaroševičius, Juozapas Dobrovolskis, Ignas Bernackis, Juozas Liutinskis, Jonas Majevskis, Aleksandras Statkevičius, Jonas Gromovas, Antanas Voiciulevičius, Eduardas Kosutas, Mečys Paprockis, Mykolas Federovskis, Andrius Strimavičius, Jonas Chrapovickis.

Pastebėtina, kad šio teismo personale beveik tik lenkiškos pavardės kyšo, nors tai buvo laikas ką tik po maišto. Rusiškos pavardės tik kelios.

Be pataisos teismo 1872 m. Kalvarijoje dar buvo ir taikos teismas, kurio įregistruoti du teisėjai: Protas Narbutas, Pramiežių savininkas, ir Zigmantas Gavronskis, Aštriosios Kirsnos savininkas. Šio teismo personalą sudarė 15 žmonių : du teisėjai, 1 pavaduotojas — Baltrus Stempenis, raštininkas — Zigmas Mocarskis, perrašinėtojai : Bronius Adomavičius, Mikas Jaroševičius. Notarai: Vladas Jastrzemskis, Vladas Voitkevičius, Valerijus Staniševskis.

Gynėjai: Aleksandras Nementovskis, Bonaventūras Butkevičius. Teismo vykdytojas (antstolis) — Juozas Gajauskas.

Protokolistai: Antanas Poliakovskis, Vincas Rimaševskis ir Leonardas Radkevičius.

Taigi, teisingumo vykdytojų 1872 m. Kalvarijoje buvo nemažai. 1893-1907 m. laikotarpyje Kalvarijos taikos teisėjas buvo Aleksiejus Kalmanovas, rusas stačiatikis. Prie šio teismo tada buvo ipotekos skyrius, vedamas sekretoriaus, kuriuo 1893-1907 m. buvo Jonas Navickas, katalikas. Kalvarijos teismo antstolis 1893-1897 m. buvo Aleksandras Baranovičius, 1901-1907 m. — Jonas Busenka, rusas.

Nuo 1876 m. veikė nauji valsčių teismai. Trims valsčiams po vieną tokį teismą. Teisė žmonių rinktas teisėjas ir trys šuolininkai, rašė sekretorius. Kalvarijos, Rudaminos, Liubavo ir Raudenio valsčiams tebuvo vienas teisėjas. Valsčiaus teismas veikė ir Kalvarijoje. Šito teismo sekretorius (nerinktas) 1893-1907 m. buvo Karolis Slizevskis. Teisėjas (rinktas) 1893-1897 m. buvo Bronislovas

Čaikovskis, 1901 m. Romanas Vaškevičius, 1907 m. Zigmas Glinskis. Suolininkai (rinkti) 1893-1897 m. neįrašyti. 1897-1901 m. Jonas Pečiulis — Rudaminos, Jurgis Žilinskas — Kalvarijos, Petras Ignatavičius — Raudenio valsčiaus. Visi vietiniai gyventojai.

Tuo būdu Kalvarijoje veikė taikos teismas, valsčiaus teismas, notaras, teismo tardytojas, teismo siųstinis ir antstolis. Be to, čia buvo policijos punktas ir pataisos kalėjimas, į kurį visi teisingumo vykdytojai uždarydavo savo nusikaltėlius. Policijos sulaikytiems ir teismų nubaustiems visoje Suvalkų gubernijoje tebuvo tik du kalėjimai: Suvalkuose — tardomųjų kalėjimas ir Kalvarijoje — paprastas pataisos kalėjimas. Kalvarijos kalėjimas turėjo viršininką, padėjėją, gydytoją, kapelioną ir raštvedį. Prie šio kalėjimo buvo ir dirbtuvės, kuriose kaliniai dirbdavo. Tarnautojų sąrašė matome «fabriko» raštininką. Šito kalėjimo viršininkas 1893-1901 m. buvo Domininkas Stavinskis, padėjėjas — Napalis Rozmierskis. 1907 m. viršininkas — Nap. Rozmierskis, padėjėjas Vinogradovas, raštininkas — Juozas Lapinskis. 1897 ir 1901 m. Suvalkų gub. *Pamiatnaja knižka* paduoda kalėjimo veiklos apyskaitą, kuri ištiesai čia paduodama.

1895 m. Kalvarijos kalėjime buvo uždarytų 1108 žmonės, o Suvalkų — 288. Iš laikytųjų Kalvarijos kalėjime buvo nuteisti :

- 29 žmonės sunkiesiems darbams,
- 25 ištremti į Sibirą ir du gyventi Sibire,
- 1 ištremtas į Pernės guberniją,
- 104 nuteisti pataisos dabokle,
- 691 — kalėjimu.

Iš šitų nuteistųjų 1895 m. buvo išsiųsti: 28 žmonės į ištėmimą ir katorgą, 16 — į paprastą ištėmimą Sibiran, 3 ištremti apsigyventi kitur.

Iš nuteistųjų pataisos dabokle 36 žmonės pasiųsti į Vilniaus pataisos daboklę, nes Suvalkų gubernijoje kito šios rūšies kalėjimo nebuvo.

Uždarytųjų Kalvarijos kalėjime maitinimas ir rengimas buvo atiduotas rangovui. Apkrečiamomis ligomis šiais metais kaliniai nesirgo. 1886 m. sausio 6 d. Valstybės Taryba nutarė ir gavo caro patvirtinimą duoti kaliniams darbo ir gautas už darbą pajamas paskirstyti tarp dirbusiųjų. Uždarytieji Kalvarijos kalėjime žmonės turėjo dirbti privalomai, bet darbas ir uždarbiai buvo men-

ki : verpė linus, suko virves, dirbo juoda darbą kalėjimo kieme ir už kiemo.

Kaliniai 1895 m. iš Kalvarijos buvo siunčiami per Marijampolę į Vilkaviškį, į geležinkelio stotį ir geležinkeliu į Kauną tolyn. Kitomis linijomis suimtuosius siųsdavo ... pėsčius arba veždavo su palydovais.

1899 m. Suvalkų gubernijoje veikė tos pačios sulaikytųjų uždarymo vietos, kaip ir 1895 m. Kalvarijos kalėjimas buvo valstybiniame name, kurį 1899 m. taisė. Taisymo darbams išleista 250 rublių¹⁷. Kalvarijos kalėjime 1899 m. buvo laikomi 48 žmonės, o Suvalkuose — 267. Bendras kalinių praleistų kalėjimuose parų skaičius buvo Kalvarijoje 76.809, taigi Kalvarijos kalėjime kasdien sėdėdavo po 210 žmonių. Iš Kalvarijos kalėjimo uždarytųjų nuteisti: 11 žmonių sunkiaisiais darbais — katorga, 17 ištremti į Sibirą, 90 uždaryti pataisos skyriuje, 530 — kalėjimu. Iš šio skaičiaus 1899 m. buvo išsiųsta į paskirties vietas : 11 kalinių — į sunkiuosius darbus, 14 — į tremtį, 38 — į Vilniaus kalėjimo pataisos skyrių.

1899 m. kalinius maitino ir rengė kalėjimo rangovas. Jam mokėjo už kalinio paros davinį po 9,23 kapeikas¹⁸. Tardomųjų ir policijos daboklių kalinių daviniai buvo apmokami po 9 kap. Sergantiems kaliniams yra ligoninė, gydytojas ir felčeris. Kalvarijos kalėjime 1899 m. buvo susirgę 130 žmonių; 118 pasveiko, 4 mirė. Tų metų kalinių darbai: verpė, siuvo drabužius, mezgė kojines, rišo knygas, tašė akmenis, dirbo stalių darbus. Iš viso kaliniai dirbo 4302 dienas. Už darbą buvo užmokėta 176 rub. 77 kap., iš kurių dirbusiems kaliniams padalinta 66 rub. 95 kap., valstybės išdui sumokėta 48 rub. 20 kap., kalėjimo naudai priskaityta 61 rub. 62 kap.

Tai tokių žinių apie Kalvarijos kalėjimą suteikia anų laikų oficiali rusų valdžios knyga. Nepasakyta, kokios rūšies daugiausia čia būdavo nusikaltėlių. Tačiau aišku, kad visi nuteistieji sunkiems darbams ir ištremti, atmetus vieną kitą kriminalistą, buvo politiniai atgimstančios lietuviškosios akcijos veikėjai, daugiausia

¹⁷ Rublis — rusų piniginis vienetas tada buvo lygus pusei JAV-ių dolerio.

¹⁸ Kapeika — rusų piniginis vienetas, šimtoji rublio dalis, tada lygi pusei J.A.V. cento.

knygnešiai, uždraustosios lietuviškosios knygos skaitytojai ir skleidėjai¹⁹.

Vokiečiai pastatė Kalvarijos kalėjimą. Vokiečių kariuomenė jį 1915 m., prieš pat Velykas, ir sudegino. Pakūrė ir sukūrino, kaip ir būna kare. Sudegino, ir sugriauto kalėjimo plytas gyventojai 1923-1924 m. nusivežiojo savo statybos reikalams.

Su « popieriaus » nusikaltėliais, teisiama is ir ištremtais į Sibirą, iškykla žandaro vardas. Žandarai — tai buvo caro policija. Ji priklausė karo žinybai. 1872 m. Suvalkų gubernijos žandarų valdyboje tarnavo : Gubernijos žandarų viršininkas pulkininkas Petras Vakkeris ir du jo adjutantai : štabo kapitonas Mikas Karpinskis ir poručikas Emerikas Aleksandrovičius. Viršininkas turėjo 9 medalius, padėjėjai po 4, gautus už įvairius pasižymėjimus ir maištininkų malšinimą. Buvo 4 žandarų apskričių valdybos, kurių viršininkai buvo : Suvalkų — štabo kapitonas Cugalovskis su 4 medaliais, Augustavo-Seinų — majoras Jonas Drynas su 7 medaliais, Kalvarijos ir Vilkaviškio — majoras Fridrikas Kopradis su 7 medaliais ir Marijampolės ir Naumiesčio — kapitonas Ternavskis su 6 medaliais.

1893 m. gubernijos žandarų viršininkas buvo plk. Vladimiras Mačinskis, jo adjutantantas — poručikas Urazovas. Suvalkų, Seinų ir Augustavo apskrityse buvo tik viena valdyba su viršininku papulkininku Petru Kukulevskiu. Kalvarijos ir Vilkaviškio žandarų apskrities valdybos viršininkas buvo rotmistras Simonas Plotta, Marijampolės ir Naumiesčio — rotmistras Vosylius Sosnovskis.

1897 m. gubernijos žandarų viršininkas — pulkininkas Vosylius Loginovas. Suvalkų, Seinų ir Augustavo žandarų viršininkas — Petras Kukulevskis, Kalvarijos ir Vilkaviškio — rotmistras Ivanas Protopopovas, Marijampolės ir Naumiesčio — rotmistras Andriejus Vonseckis.

1901 m. gubernijos žandarų valdybos viršininkas buvo pulkininkas Fiodoras Leontiejevas, adjutantantas — štabo rotmistras Nikalojus Jemanovas. Apskričių valdybų žandarų viršininkai: Suvalkų, Seinų ir Augustavo — rotm. Nikalojus Micbailovas, Marijampolės ir Naumiesčio — rotm. Arkadijus Krylovas, Kalvarijos ir Vilkaviškio — štabo rotmistras Aleksandras Griozniovas.

¹⁹ Plačiau apie tai parašyta P. Rusecko redaguotojoje knygoje *Knygnešys*.

1907 m. gubernijos žandarų viršininkas — pulk. Nikalojus Nikolajevas. Pirmų trijų apskričių — rotm. Nikalojus Michailovas, antrų dviejų — rotm. Povilas Tarasovas, Vilkaviškio ir Naumiesčio — rotm. Vladimiras Orlovas.

Tai čia žandarų grupių viršininkai, o kiek jų eilinių buvo ! Gi be to dar sienos sargyba, kurioje nuo Vištyčio ligi Sudargų buvo tik brigados vadų 37. O ir vidaus policija gaudė knygnešius. Tik dviejose minėtose knygelėse kalėjimo metinė apyskaita rasta čia atpasakota. Kas metai buvo šimtai spaudos «nusikaltėlių », kuriuos teisdavo, į Sibirą įremdavo ir į katorgą grūsdavo. Ir tai vis buvo nusikaltėliai iš liaudies, tarp kurių nebuvo nei kunigaikščių, nei feodalų. Ir ta liaudis savo pasiekė : nugalėjo neprotingą uždraudimą, atgavo spaudos laisvę.

Kalėjime buvo lignoninė ir koplytėlė. Tai nebuvo atskiri pastatai, bet tik tame pačiame pastate tam reikalui paskirti kambariai. Ligonius gydė apskrities gydytojas. Kunigas kapelionas turėjo atskirą algą, nes pataisos įstaigai reikėjo mokytojo ir dorintojo. Ligi 1867 m. rasta žinių apie šio kalėjimo kapelionus. Gi 1872 m. elenche ir visuose kituose ligi 1915 m. imtinai figūruoja šalia parapijos kunigų ir kalėjimo kapelionas ²⁰.

Ligi *Aušros* pasirodymo kalėjimas kalinių nedaugiausia turėdavo. Bet kai caras uždraudė spaudą ir knygos buvo spausdinamos užsienyje, tai nusikaltėlių tiek atsirado, kad jų ir uoliausi žandarai nepajėgė išgaudyti. Žandarai Vonsiackis ir Tarasovas paliko liūdniausių prisiminimų lietuviams. Kokių gudrumų jie

²⁰ 1872-1876 m. kalėjimo kapelionas buvo kun. Matas Juodišius, gimęs 1843 m. rugsėjo 9 d., kunigu išventintas 1868 m. kovo 7 d. ; 1877-1879 m. kapelionavo kun. Juozas Restys, gimęs 1848.XII.15 d., kunigu iššvestas 1872.XI.10 d. ; 1880-1883 m. kapelionavo kun. Andrius Karalevičius, g. 1852.XII.4, d. kun. išv. 1876.II.27 d. ; 1884-1891 m. — kun. Petras Maslauskas, g. 1846.VI.13 d., kun. išv. 1876.VII.23 d. ; 1894-1895 m. — kun. Juozas Šmulkstys, g. 1866.III. 14 d., kun. išv. 1889.IV. 6 d. ; 1896-1899 m. — kun. Juozas Jankauskas, g. 1865.II.19 d. kun. išv. 1888 m. ; 1900-1906 m. — kun. Adomas Tomas Žilinskas, gim. 1866.XII.24 d., kun. išv. 1890. VI.24 d. ; 1907-1910 m. — kun. Baltramiejus Ciplijauskas, g. 1873.IX.5 d., kun. išv. 1895.X.5 d. ; 1911-1915 m. — kun. Albinas Krakaitis, g. 1879.XI.12 d., kun. išv. 1903.VII. 12 d. Šitie kunigai laikė kalėjimo koplytėlėje kaliniams pamaldas, išpažinčių klausė ir kitas dvasines paslaugas teikė. Kokia tų pamaldų tvarka buvo ir kokias paslaugas kapelionas galėjo teikti, neteko sužinoti.

imdavosi gaudymui knygnešių ir kiek budrumo rodė, kad tik daugiau medalių ir paaukštinių gautų, tačiau knygnešių nenu- galėjo. Tiek lietuviai parodė savo energijos.

d. *Ligoninė.* — Suvalkų gubernijos 1872 metų *Pamiat- naja knižka* apie Kalvarijos ligoninę rašo, kad miesto ligoninė yra mūriniame dideliame dviejų aukštų name. Ji turi 20 lovų, bet reikalui esant, joje sutalpinama daug daugiau. Ji vadinama šv. Jurgio vardu. Pastatyta laisvai paaukotomis piliečių aukomis. Jau seniai buvo kaupiamos šiam tikslui aukos ir taupomos banke. Ligoninės globėjas — Protas Narbutas. Vedėjas ir kartu gydyto- jas — Cezaris Ibianskis. 1897 ir 1901 m. — globėjas Karolis Bochinskis. 1907 m. — globėjas Aleksiejus Komakovas. 1893, 1897, 1901, 1907 m. vedėjas gydytojas Vladimiras Guzevičius.

Kaip visos gubernijos apskrityse, taip ir Kalvarijos buvo labdarybės taryba, suorganizuota Aukščiausiuoju paliepimu 1870 m. birželio 19 d. Šitos labdarybės ir šelpimo tarybos pirmininku buvo apskrities viršininkas, nariais — viršininko padėjėjas ūkio ir administracijos reikalams, apskrities gydytojas ir renkami du ar penki asmenys iš miesto visuomenės : gydytojas, vaistininkas ir kt. 1872 m. rinktiniai nariai buvo : Pramiežio dvarininkas Protas Narbutas, Ivanas Kulikovskis, Vladislovas Volkas, Marionas Romanas ir Jankelis Šolomas Bomašas ; 1897 m. vaistinin- kas Stasys Niziolomskis, Kazys Kviatkovskis, 1901 m. — tie patys ; 1907 m. — Stasys Niziolomskis, Juozas Starkovskis, Aleksandras Šmitas. Kalvarijos šelpimo taryba neturėjo jokios prieglaudos, nė kitokios šelpiamos įstaigos.

1897 m. Kalvarijos ligoninėje buvo paguldyti 173 ligoniai. Vieno ligonio per dieną išlaikymas kainavo 73 kapeikos. 1899 m. ligoninėje buvo paguldyti 185 ligoniai ; 128 jų pasveiko, 22 mirė, 11 nevisai pasveikę išėjo iš ligoninės, 24 perėjo sirgdami į sekan- čius metus. Šiais metais ligonio išlaikymas per vieną parą kai- navo 54 kap. 1872 m. mieste buvo du gydytojai : apskrities gydytojas Mečys Vindišbaueris ir ligoninės — Cezaris Ibianskis. Vaistinės tais metais irgi buvo dvi. Provizoriaus Luciono Vagnerio vaistinė savo įrengimu buvo gražiausia visoje gubernijoje, turėjusi 1871 m. 2427 receptų. Antroji farmacijos magistro Karolio Mož- dzinskio vaistinė turėjusi tais pačiais metais 2908 receptus.

1893, 1897 ir 1901 m. apskrities gydytojas buvo Stanislovas

Krauzė, katalikas ; kalėjimo gydytojas — Liudvikas Zmitrovičius, katalikas, ligoninės gydytojas — Vladas Guzevičius. 1907 m. tik du gydytojai : Krauzė ir Guzevičius. 1897 m. Kalvarijoje atsirado ir dantų gydytojas — Kivel Blochas, žydas ; 1901 m. Saliamonas Kovalskis ; 1907 m. — Dovydas Ziskindas ir Saliamonas Kovalskis.

Apie Kalvarijos ligoninę štai ką platokai parašė tos ligoninės vedėjas ir gydytojas Kazimieras Jokantas :

Ligoninė statyta 1863 m. iš aukomis surinktų pinigų, kaip sako vieną dokumentas. Kas buvo statymo iniciatorius, kas davė didesnę sumą pinigų, neteko patirti. Vieta parinkta visai netinkama, prie Marijampolės-Kalvarijos plento, žema, drėgna. Prieš karą senesni žmonės dar atsimindavo, kai ją statė. Sako, tada buvę toje vietoje dar drėgniau, tai prieš statydami pylę žemių. Tuo plentu visuomet eina didelis judėjimas. Nuo važiuojančių bildesio visas namas dreba. Vasarą neša dulkes, ypač sausroje. Vandeni reikia vežti iš upės. Seniau buvęs šulinys užverstas dėl vandens blogumo. Pats namas nepeiktinas : didelis, dviejų aukštų, erdvus ir šviesus. Tai gražiausias namas visame mieste. Pagal etatus ligoninėj buvo 40 lovų. Apie 1900 metus pusė lovų buvo paskirta sergantiems chroniškomis proto ligomis. Iš pradžios tasai skyrius buvo kaip ir laikinas, bet paskui užsiliko neribotam laikui ir buvo naudojamas taip pat neramiems bei pavojingiems ligoniams. Šiems jis visiškai nepritaikintas ir dėl to tapo tikra rykšte ligoninės personalui ir kitiems ligoniams. Išprotėjusių ligoninės Varšuvoje ir Vilniuje visuomet būdavo pilnos, tai net pavojingų pamišėlių nenorėdavo priimti.

Man buvo įdomu žinoti, kaip ši ligoninė atrodė seniau, kokia joje buvo tvarka ir kas buvo jos gydytojai. Ligoninės raštinėje jokios archyvinės medžiagos apie tuos dalykus neradau. Ar jos buvo Suvalkuose, negavau įsitikinti. Sakydavo, kad nešą, bet aš abejoju. Sėdėti ilgesnį laiką Suvalkuose ir tyrinėti rūpimuosius klausimus negalėjau. Tad surašiau tai, ką buvau patyręs iš senesniųjų Kalvarijos gyventojų.

Kalvarijoje gyveno senas žydas Šmuila Raifovičius, ilgus metus buvęs tos ligoninės felčeris. Apie jos gydytojus per Leibą Kronzoną jisai suteikė man tokių žinių. Pirmutinis gydytojas buvęs kažkoks Kušelis ; po mėnesio tarnybos išėjęs į «maištą » ir nežinia kur dingęs. Po jo, lenkmečiui jau pasibaigus, buvęs Ostrovskis 5 metus, paskui Zdanavičius — apie 2 metus, vėliau trumpai buvęs Onoška (ar Onožka ?) ; po jo buvęs komandiruotas iš Suvalkų tūlas Kuleša 9 mėnesius. Šiam išvykus, apie trejus metus ligoninę vedęs Zaleskis ; vėliau apie pusantrų — Hamilkevičius ir dar vėliau Kudirka, kuris prieš didįjį karą buvo Augustavo apskrities gydytoju ir ten mirė. Po Kudirkos nežinia kiek laiko, bet tur būt trumpai, buvęs Nonevičius. Paskui — Ibianskis apie 8 metus. Po jo buvęs Matusevičius

apie 10 metų, ir Kancleris — apie 5 metus, Krauzė — 3 metus, Guzevičius — 8 metus. Apie 1907 m. vidurį, Guzevičiui mirus, buvo paskirtas Pautienius, grįžęs tais metais iš Astrachanės gubernijos. Jam išsikėlus į Marijampolę apskrities gydytoju, jo vietą užėmiau aš (Jokantas).

Kaip matyti iš šio, kad ir netikslaus, sąrašo, gydytojų būta daug, apie 15 prieš mane, bet pėdsakų tepaliko vienas Pautienius. Jisai per trumpą laiką sutvarkė ligoninės personalą, įvedė švara, aprūpino skalbiniais, drabužiais, indais, lovomis ir kitais būtiniaisiais reikmenimis ir visai įstaigai davė žmoniškesnę išvaizdą.

Prieš Pautieniaus atėjimą visa ligoninė, kaip žmonės pasakodavo, buvo vienas laužas, geriausiai atveju apleista serganciujų prieglauda. Gydytojas Guzevičius tik syki per mėnesį užeidavęs pažiūrėti ligonių, nors gyveno toje pačioje ligoninėje. Neturėjęs nei privačios praktikos ir ja nesirūpinęs. Visą tvarką vedęs ir ligonius gydęs felčeris Raifovičius, minėtojo senelio Raifovičiaus sūnus. Jisai ir visą Kalvarijos praktiką turėjo.

Materialinis ligoninės stovis buvęs apgailėtinas. Visko trūkę, ligonių maistas buvęs labai prastas. Kitų pajamų ligoninė neturėjo, kaip tik mokesčių už ligonių gydymą, 60 kapeikų per dieną. Iš surinktųjų pinigų buvo išlaikoma visa ligoninė, net ir didieji remontai iš jų daromi. Kaip praktika parodė, vis dėlto tomis lėšomis ligoninė galėjo verstis, reikėjo tik didelio taupumo ir priežiūros, kad ligoninės turtas neitų į šalį. Kaip tik to seniau ir trūkę, tikriau sakant, visa įstaiga buvo be šeimininko. Dėl to ir buvo nusigyvenusi ligi paprasto elgetyno. Žmonės kalbėdavo, kad čia buvę ne vien priežiūros stoka, bet kai kas ir blogiau. Tokie dalykai dėjosi visų akivaizdoje, tai ir ligoninės autoritetas buvo tik toks, kaip elgetyno. Su tuo visi buvo taip apsipratę, kad atrodė, jog kitaip ir neturi būti. Negalėčiau tvirtinti, kad visuomet taip buvo, bet nėra jokių duomenų (aš jų nežinau), kad kada nors buvę kitaip. Žymesnių gydytojų taip pat nebūta, bent žmonių atmintyje jų neužsiliko. Gydytojo Pautieniaus juo didesnis nuopelnas, kad visą tą rutiną išjudino, vagišius iš personalo pašalino, ėmė pats aktyviai veikti ir tvarkyti. Iš elgetyno padarė ligoninę.

Tautinio susipratimo atžvilgiu tik vienas Pautienius buvo ryškus lietuvis, už ką lenkai jį buvo praminę « raudonuoju litvomanu». Ligoninės personalą prie jo radau beveik visą lietuvišką; seniau ligoninėje būdavę kitaip. Iš suminėtų 15 gydytojų, išskyrus Pautienių, susipratusių lietuvių gal ir nebuvo, bent jų lietuviškumo pėdsakų nei ligoninėje, nei žmonėse neteko girdėti. Toji garbinga gydytojų profesija prie tautinio lietuvių judėjimo Kalvarijoje neprišėdėjo. Spėju, kad ligoninė bus nemaža prisidėjusi prie miesto sulenkinimo. Minėtas gydytojas Krauzė, buvęs ligoninės gydytoju trejus metus, o paskui apskrities gydytoju, ligi pat didžiojo karo, per 40 metų savo praktikos Kalvarijoje lietuviškai neišmoko, išskyrus keletą žargoniškų sakinių reikalingų su ligoniais susikalbėti. Para-

šyti recepte, kaip reikia vaistus vartoti, lietuviškai nemokėjo. Ar kiti ligoninės gydytojai geriau mokėjo lietuviškai, žinių neturiu. Man atėjus į Kalvariją, ligoninei daug ko dar trūko ir tai svarbių dalykų. Ligį didžiojo karo, per trejus su viršum metų, nemaža esu įvedęs pagerinimų, bet jų čia neminėsiu.

Ligoninės laikytoja buvo «Visuomeninės Globos Apskritis Taryba», kurios privalomais nariais buvo apskrities viršininkas, apskrities gydytojas ir apskrities viršininko padėjėjas ūkio reikalams. Be šių dar trys — keturi neprivalomi nariai, tarp jų ligoninės globėjas (Kalvarijoje juo buvo katalikų parapijos klebonas) ir raštvedys. Neprivalomuosius narius, tur būt, rinkdavo miestas, tvirtindavo gubernatorius. Aukštesnė instancija buvo « Visuomeninės Globos Gubernijos Taryba », kurios pirmininku būdavo gubernatorius, o reikalais daugiausia rūpindavosi medicinos inspektorius. Apskrietyje faktiškai beveik viskas pareidavo nuo viršininko, nes kiti tarybos nariai mažai domėdavosi ligoninės reikalais. Gubernijos tarybos klausimus sprendavo, galima sakyti, vienas gubernatorius. Daug turėjo pareiti nuo medicinos inspektoriaus, bet ne visi inspektoriai rūpindavosi jiems pavestais reikalais, o kiti vėl nedrįsdavo parodyti savo tvirtą nusistatymą, kad ir grynai medicinos dalykuose.

Ligoninės gydytojas buvo laikomas VIII tarnybinės klasės valdininku, su 30 rublių alga per mėnesį. Felčerio mėnesinė alga buvo 12 rublių, šeimininkės — 10 rublių, virėjos — 9 rub., dviejų slaugytojų po 9 rub., vieno slaugytojo — 15 rub., vienos slaugytojos — 12 rub. Be to, gydytojas ir visi kiti tarnautojai gaudavo nemokamai butą, kurą ir šviesą. Gydytojui ir felčerui privatinės praktikos netrūkdavo ; kitiems tarnautojams išgyventi iš to atlyginimo būdavo sunku, nes maistas neįėjo į atlyginimo normą. Kadangi ligoniams nustatyta maisto porcija buvo visiškai pakankama, tai duodant ją teisingai, be suktybių, maisto nuo ligonių visuomet likdavo. Tuo maistu leisdavau naudotis žemesniam personalui, prižiūrėdamas, kad ligoniai nebūtų skriaudžiami. Jo visiškai užtekdavo tarnautojų išlaikymui. Tokiu būdu išsilygindavo tarnautojų atlyginimas. Atskiro ūkio vedėjo etatuose nebuvo. Gydytojas privalėjo tuos visus reikalus tvarkyti, tai darbo ligoninėje netrūko.

1914 metais karui su Vokietija prasidėjus, buvo išaktyta gydytoji su ligonine liktis Kalvarijoje. Visi tarnautojai nuo vokiečių kariuomenės pasitraukė į rytus. Į ligoninę atvežė kelis sužeistus rusų ir vokiečių kareivius. Vokiečiai rodė nuostabų kantrumą ir ištvermę. Du mirė didelėse kančiose, bet be skundo lūpose. Kai tik vokiečių kariuomenė užėmė miestą, tuoj į ligoninę atėjo vokiečių karininkas pasižiūrėti, ar nėra vokiečių. Keletą jų radęs, trumpai paklausė juos, «ar gerai užlaikomi». Gavęs teigiamą atsakymą, išėjo. Ir tuoj į ligoninę ėmė plaukti daugiau vokiečių kareivių. Nepriimti nebuvo galima, bet priėmus reikėjo tuoj duoti valgyti. Mokėti už išlaikymą niekas nenorėjo, o rusų valdžia nebuvo palikusi nei skatiko pinigų. Mat, buvo tokia tvarka : visus maisto produktus

pristatinėjo rangovas Leiba Kronzonas. Davinėti jam avansų nebuvo mados. Sąskaitos būdavo apmokamos mėnesio gale. Tokia tvarka buvo ir su kitais statytojais. Ligoninės kasininkas buvo apskrities gydytojas St. Krauzė, kuris išvažiuodamas išsivežė ir kasą. Nors senas Leiba pristatinėjo maistą jau kelios dešimtys metų ir buvo tikras, kad jo pinigai nežus, tačiau padaugėjęs žmonių ligoninėje, ir norėdamas negalėjo tesėti. Kai tik išėjo rusai, su maistu iš viso tuoj pasidarė daug sunkumu.

Žydai karo pradžioje simpatizavo vokiečiams, bet kai atėjo vokiečiai, kai pradėjo paniekinamai ir žiauriai elgtis su žmonėmis, rekvizuoti kas pakliuvo, varžyti judėjimą, tada pamatė, kad su jais reikalas menkas. Leibai Kronzonui prie rusų klojosi gerai, tai jis visą laiką buvo rusofilas ir šventai tikėjo, kad rusai grįš. Dėl to ir buvo likęs Kalvarijoje, niekur nebėgo, kaip kiti turtingesnieji žydai, ir noriai pristatinėjo ligoninei kreditan maisto produktus ir kitus reikmenis. Su manim vokiečiai ligoninėje elgėsi žiauriai. Kai negalėjau užplūdusio vokiečių kareivių būrio (lengvai sužeistų ir kitaip sergančių) tuoj pavalgdyinti dėl anksčiau minėtų priežasčių, prasidėjo šūkavimai, grūmojimai iš vyresniųjų pusės. Nepamenu, į antrą ar trečią dieną trys vokiečių kariniai gydytojai, iš jų vienas divizijos gydytojas, atkišę revolverius, įsakė man parodyti visas ligoninės palėpes ir rūsius, ar nėra paslėptų rusų kareivių.

Ligoninės felčeris Starevičius buvo mobilizuotas, tai neturėjau jokio pagalbininko, o darbo atsirado daug : ligonių kelios dešimtys, be to, pačiam reikėjo vesti kiekvieną ligoninės ūkio reikalą. Gailestingųjų seserų iš viso nebuvo etatuose, o kiti tarnautojai buvo beraščiai.

1915 m. prieš Velykas kautynių frontas tarp rusų ir vokiečių nusitęsė paplente Marijampolė-Kalvarija-Suvalkai. Rusai išsidėstė už poros kilometrų į rytus nuo miesto. Aš su ligonine niekur negalėjau bėgti nuo fronto, bet ir nenorėjau. Visi gyventojai laukė rusų, kaip kokio išganymo, ir juo daugiau buvo šaudomasi, juo karštesnė būdavo ugnis, juo daugiau buvo vilties greit grįžti pas « savuosius ». Dėl to ir Kalvarijos miesto gyventojai niekur nebėgo, nesislapstė, tik kantriai laukė. Taip ir nesulaukė Kalvarijos gyventojai ateinant « savųjų ».

Rusų apkasams esant už dviejų kilometrų nuo miesto, ligoninė perdėm buvo apšaudoma iš šautuvų. Kadangi mano kambarys buvo apačioje, tai begulint naktį lengvai galėjo nušauti. Gi iš šautuvų būdavo šaudoma beveik išimtinai naktimis. Keletas dešimčių kulku pro langus buvo patekę į mano kambarius, bet daugumas atsimušdavo į sienas. Miegodavau prie pat lango tokiu būdu, kad kulkos nepasiektų. Storų mūro sienų šautuvų kulkos, žinoma, nepramušdavo. Dieną rusai iš patrankų į ligoninę nešaudydavo. Ji buvo labai žymioje matomoje vietoje ir Raudonojo Kryžiaus vėliava visados būdavo iškabinta. Bet užtat apie ligoninę rusai labai taikliai apšaudydavo, netaikydami tačiau į patį ligoninės pastatą. Aplink buvo

pilna duobių nuo granatų sprogimų. Kai naktimis prasidėdavo patrankų gaudimas, daug baimės įvarydavo visiems, nes negali žinoti, kur sviedinys pataikys.

Iš patrankų dažnai būdavo šaudoma ir diena. Tuokart aš, kaip ir visi kiti, slapstydavaus ligoninės rūsiuose iš vakarų pusės. Dienomis teko daugelį sykių būti rūsiuose drauge su vokiečių kareiviais ir karininkais. Mačiau, kaip neramūs, išblyškę jie vaikščiodavo po rūsius, kaip jaudindavosi. Keletą kartų yra buvę tiesiog klaikių valandų. Patrankų šaudymas, minosvaidžių trenksmas, kulkosvaidžių tarškėjimas — visa taip susiliedavo į vieną balsų gaudimą, kad ir drašiejį baldavo. Tais atvejais nebūdavo girdėti atskirų patrankų šūvių, tik vienas laukinis kažkoks baubimas ir kriokimas. Nuo patrankų ir šautuvų šūvių visi ligoninės langų stiklai išbyrėjo. Vienos tik ligoninės sudužo virš tūkstančio stiklų. Tas pat buvo ir su kitų namų stiklais.

Rudenį rusai, traukdamiesi į rytus, apleidžiamuose kraštuose nepalikdavo jokios administracijos. Vokiečiams tekdavo patiems organizuoti savo administraciją. Pirmą kartą 1915 m. Kalvarijoje pririekė burmistro. Komendantas pašaukė kun. Krakaitį, dr. Jokantą, dantų gydytoją Ziskindą. Kiekvienas nenorėjo būti burmistru ir rimtai teisinosi. Galop komendantas įpykęs Jokantui pasakė : « Aš tamstos neklausiu, ar tamsta nori, ar nenori, gali, ar negali būti burmistru ; aš tamstai įsakau ir tamsta būsi burmistras ». Kun. Krakaičiui paklausus, kokios bus burmistro pareigos, komendantas atsakė: « Žiūrėti, kad gatvės būtų nušluotos, kad šunės būtų pririšti ir nesivaliotų palaidi, kad komendantūrai užtektų sviesto, kiaušinių, duonos, ašinių ir kitokio maisto. Jūs gerai pažįstate vietos gyventojus, žinote, kiek kas ko turi, kiek gali duoti. Jei kas nors burmistro neklausys, bus smarkiai baudžiamas. Du ginkluoti kareiviai visada bus burmistro dispozicijoje. Kareiviai išreikalaus iš gyventojų ir mokesčius ir kontribuciją, bet burmistras turi nurodyti, kiek iš ko reikia paimti. Bendrą sumą išreikalautinų pinigų ir maisto produktų nustatys pats komendantas ». Tą kartą ir Jokantas buvo atleistas nuo nemalonių burmistro pareigų, bet burmistras buvo dažnai perrenkamas, kol galų gale burmistru buvo paskirtas Kalvarijos vežėjas Drejeris. Paskui tasai burmistras mirė apopleksija.

Komendantas grąšindavo sudeginsias miestą, kai jo neklausydavo. Prieš karą Kalvarijoje stovėjo du pulkai rusų kariuomenės ir abiejuose miesto šonuose stovėjo pastatytos didžiulės kareivinės. Prieš Velykas buvo padegtos abejos kareivinės pietų ir šiaurės miesto pusėje. Tuo pat metu buvo sudeginti ir didžiuliai kalėjimo mūrai, vokiečių pastatyti XIX šimtmečio pradžioje. Po kelis kartus buvo deginamas ir pats miestas. Nuo sviedinių miestas degė. Daug kas yra matęs, kaip kareiviai tepė medinių namų sienas kažkokia derva ir paskui padegė. Žydaitės, kareivių simpatijos, pasakydavo, kada bus gaisrai, o galop jos iš kareivių sužinojo, kad daugiau nebus gaisrų,

ir nebuvo. Taigi Kalvariją vokiečiai tyčiomis išdegino. Išdegino visa miesto rytinę dalį ligi plento.

Kalvarijos miestas apkasų linijoje išbuvo apie pusę metų. Slinko jau septintas mėnuo. Lėšų ligoniams ir tarnams laikyti nebeturėjau. Gi kreditan toliau imti negalėjau. Visi ligoninės langai nuo patrankų ir šautuvų šūvių buvo išbyrėję. Stiklų negalima buvo gauti. Malkos baigėsi, visi skalbiniai ir drabužiai išgrobti, indai išnešioti, kiti sudaužyti, chirurginiai įrankiai išnešti, algos tarnautojams nemokėtos už pusę metų, pati ligoninė po daugelio etapų atrodė, kaip tvartas. Beliko 12 ligonių, bet ir su tais buvau iškraustytas iš ligoninės į arešto namus. Ir taip staigiai turėjau persikelti, kad prieš išėjimą to namo gyvio nebuvo galima išvalyti. Apšaudant miestą, šrapnelio skeveldra įkrito į langą ir sužeidė du ligonius. Vienas tuoj mirė. Visi ligoniniai dėl maisto trūkumo buvo tiek silpni, kad vos galėjo paeiti. Buvo tai tik psichiatrinio skyriaus liekanos, nes visi kiti buvo išmirę, arba paleisti į namus. Nauji nebuvo primami. Vėliau, frontui perėjus į anapus Vilniaus, buvo leista grįžti į ligoninę, bet padėtis nepagerėjo .... Artėjo žiema. Raštu išdėsciau komendantui apie ligoninės padėtį. Jo pasakymu, arešto namai kaip tik esą labai tinkami išprotėjusiems ligoniams ir jie ten turi pasilikti. Nuo rugpiūčio 14 d. pažadėjo duoti maisto .... Tai buvo didelis plusas, nes dėl ligonių maisto nebuvo nei rūpesčio, nei atsakomybės. Nepoilgo komendantūra įdėjo langus ligoninei, davė skalbinius, chalatus, indus ir paskyrė dvi žydaites, mokačias vokiškai, gailestingomis seserimis. Maistas buvo labai prastas. Ligoniai ėmė silpnėti ir mirti. Kai pasiskundžiau vienam iš atsilankiusių vokiečių, kuris vizitavo ligoninę, tasai atsakė : « Vokietijoje ir sveiki žmonės neturi ko valgyti, o Tamsta čia didelį daiktą darai iš to, kad silpnapročiai ir paliegėliai silpnai maitinami. Užtenka to, kad siela kūne laikosi ». Sunku buvo ką į tai atsakyti, nes žinojau, kad tai buvo tiesa. Mano vaidmuo, kaip ligoninės gydytojo, jau buvo menkas, nes nebuvo ko gydyti. Naujų ligonių priimti nebuvo galima. Paviršutiniškai ligoninė apsitvarkė, apsilavė ir jau darė pakenciamesnę vaizdą, nors ir šiaip vis dėlto buvo apšepusi. Kartą atvažiavo iš Vilniaus kažkoks vyresnysis gydytojas vizituoti, pagyrė tvarką ir švarą, pareikšdamas, kad prie rusų nieko panašaus niekad nesą buvę, kad čia esą matyti vokiečių kultūros įtaka ir padėkojo už tai minėtoms seserims, į mane nė žodžio nepratardamas ir aiškiai ignoruodamas. 1918 m. balandžio 15 d. gavau užbaigti ataskaitą su ligonine ir išėjau mokytojauti į Marijampolės gimnaziją²¹.

Daktarui Kazimierui Jokantui pasitraukus iš ligoninės ir iš Kalvarijos, mieste ir valsčiuje dar per ištisą vasarą šeimininkavo komendantas vokietis, o pačiame mieste — jo pastatytas burmistras Drejeris.

²¹ *Karo Archyvas*, VIII (1937). Čia jo raštas ištisai paduotas.

4. SAVOJE VALDŽIOJE

Kai spalį mėnesį vokiečiai pasijuto santarvininkų nugalėti, tai jie, rusų pavyzdžiu, sukūrė kareivių tarybas (*Soldatenrat*), nuvertė nuo sosto kaizerį, kuris gyvas išbėgo į Olandiją. Kareivių tarybos tada kūrė valdžią Vokietijoje ir okupuotuose kraštuose.

Ir Kalvarijoje kareiviai išsirinko tarybą, komendantui nuplėšė antpečius ir karą laikė baigtu. Tada ir vietos gyventojai griebėsi kurti savo valdžią. Raudenio, Janavo ir Kalvarijos valsčiai kūrė savas valdybas, o miestas atskirai kūrė valdžią.

Dar vokiečių okupacinei valdžiai esant, 1918 m. lapkričio 11 d. įvyko Kalvarijos miesto gyventojų susirinkimas, apie 400 asmenų kurie nutarė rūpintis visais miesto ir dvaro reikalais ir išrinko komisiją iš 6 asmenų, kuri pasikvietė ir du žydų atstovus.

1918 m. lapkričio 13 d. posėdyje išrinktieji komisijos nariai pareigomis pasiskirstė taip : pirmininkas — Vytautas Aleksa, padėjėjas — Elijas Saliamonas, sekretorius — Martynas Liuter-moza, kasininkas — Juozas Karpavičius, nariai — Karolis Vestenbergeris, Šuras, K. Eoglis.

Išrinktoji komisija, Kalvarijos valdyba, tuojau nutarė steigti miesto centre raštinę, pareikalauti ginklų milicijai, uždrausti jāvus išvežti iš miesto ribų, panaikinti rekvizicijas, mokesčius, priverstinius darbus, paleisti politinius nusikaltėlius ir reikalauti žodžio, susirinkimų laisvės.

Nusistatyta, kol kas dirbti su vokiečių kareivių taryba.

Lapkričio 14 d. jau nutarta organizuoti miesto miliciją, dėl lėšų stokos tuo tarpu tik iš 10 asmenų. O milicijos pagalbai suorganizuoti iš vietos gyventojų nakties sargyba. Milicininkams nustatyta po 100 rublių algos. Nustatyta uniforma : raudonas raikštis ant rankovės su raidėmis K. M. Taryba. Milicija turėjo būti apginkluota, o kadangi ginklų dar nebuvo, tai milicininkai privalėjo turėti po gerą lazda. Nutarta apsaugoti miesto ir kariuomenės turta, pastatant sargus.

Dar 1915 m. iš miesto nuo karo pabėgo į rytus visi turtin-gesnieji, o liko tik biednuomenė-proletariatas. O vokiečiams dar du trečdalius miesto išdeginus, visi gyventojai pasidarė varguoliai. Tai ir šita miesto išrinktoji komisija buvo bolševikiška, pasi-ryžusi dirbti Eusijos tarybų pavyzdžiu. Perdavus milicijai pareigas, tarybos pasiuntiniai tai pranešė vokiečių valdžios burmistrui Drejeriui. Šis, nenorėdamas tarybos pripažinti, pareis-

kė, kad nepripažįsta ir miesto sudarytos lietuvių valdžios. Tada taryba šiam klausimui spręsti sušaukė miesto gyventojų susirinkimą, kuris įvyko 1918 m. lapkričio 16 d. Dalyvavo apie 5000 žmonių ir pareiškė tarybai pasitikėjimą. Lenkai čia pareikalavo, kad taryboj būtų jų du atstovai: Zdebskis ir Jeglovskis. Po to buvo pareikalauta, kad okupacinė vokiečių valdžia patvirtintų tarybą bei jos miliciją *. Taryba pareikalavo, kad vokiečių burmistras atiduotų miesto kasos knyga-sąrašą, o ant maisto sandėlių būtų uždėta po dvi spynas, kad vieni be kitų (vokiečiai ir lietuviai) negalėtų įeiti. Pastotes naudoti tik būtinam reikalui, o vokiečiai neturi imti pastočių be tarybos žinios. Nutarta surašyti ir apsaugoti miesto turta, kareivines, mišką ir plytinę ; perimti lignonę ir tuščiose jos patalpose duoti butus beturčiams. Taip pat nutarta perimti iš vokiečių pašta, pašto viršininku paliekant Liauterį ir mokant jam iš savivaldybės kasos algą. Iš tų, kurie nupirko iš vokiečių gyvulius, atimtus iš kitų, nieko nepirkti. Miesto taryba pasiskirstė į 4 komisijas : K. Roglis ir J. Muskinas rūpinosi milicija, kalėjimu ir maudyklomis ; M. Liutermoza ir Suras — lignonine, skerdykla, paštu ir mokykla; Saliamonas ir Aleksa — pastotėmis ir prieglaudomis (buvo senelių ir vaikų) ; Karpavičius ir Vestenbergeris — kareivinėmis, miškais ir malūnais.

1918 m. gruodžio 25 d. buvo nutarta organizuoti dar ir savanorių miliciją. Gruodžio 7 d. buvo išleista miesto reikalams 4 nuošimčių paskola, kurios gauta 6060 markių. Daugiausia skolino Saliamonas Trockis— 1200 markių. Paskola buvo gražinta 1919 m. rugsėjo 29 d., sumokant palūkanų 121,20 markių. Nors ta pirmoji miesto taryba buvo kairaus nusistatymo, bet energingai kovojo su vokiečių okupacine valdžia, rūpinosi visais miesto ir gyventojų reikalais, o tų reikalų buvo begalės, ypač daug buvo vargdienių. Posėdžiavo kasdien.

1917 m. rugsėjo mėn. 17-22 d. Vilniuje buvo sušaukta Pirmoji konferencija, kuri išrinko Lietuvos Tarybą, kuri vėliau pasiskelbė Valstybės Taryba. 1918 m. vasario 16 d. jos buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė ir sukurta pirmoji vyriausybė. 1919 m. sausio 1 d. Vilnių užėmė lenkai. V. Taryba ir vyriausybė sausio 2 d. atsidadė Kaune. Kaune 1919 m. sausio m. 16-23 d. buvo su-

* Žr. Trečiąjį priedą, 422 psl.

šaukta antroji konferencija. Į ją Raudenio, Jonavo ir Kalvarijos valsčiai pasiuntė savo atstovus. Kalvarijos gi miesto taryba savo atstovų nesiuntė ir nei Valstybės Tarybos, nei nepriklausomos Lietuvos vyriausybės nepripažino. Atsisakė taip pat leisti iš miesto ribų vyrus į organizuojamą Lietuvos kariuomenę. Tuo būdu Kalvarijoje susikūrė žmonių vadinta « Raudonoji respublika ».

Neilgai šilo Vilniuje lenkai. Sausio 5 d. jame jau buvo bolševikai su Kapsuko sukurtąja valdžia. Kapsukas pasiuntė į Kalvarijos apylinkes studentą Judų Zonelį iš Dalginės kaimo, šalia Liudvinavo, organizuoti bolševikams. Kaimai jo darbui buvo priešingi, bet Liudvinavo ir Kalvarijos proletariato dalis jam pritarė ir jo darbą rėmė. Kalvarijos taryba, atsisakius duoti savo vyrų Lietuvos kariuomenei, sausio 6 d. nutarė stiprinti savo raudonąją miliciją gintis nuo « baltagvardiečių ».

Tame pačiame posėdyje, iškilus tarpusavio ginčui, buvo pasirinktas tarybos prezidiumas. Pirmininku išrinko V. Aleksą, o nariais : sekretorium — Miką Gradecką, maitinimo reikalams — Karpavičių, finansams — Saliamoną ir Aleksą, ūkiui, švietimo reikalams ir kultūrai — Šurą ir Radecką, Roglį — milicijai, administracijai ir sanitarijai.

Sekančios dienos posėdyje buvo nutarta steigti kooperatyvą, kuriam buvo duotas pavadinimas *Ažuolas*. Taryba davė 10 metų neapmokamą patalpą. Kooperatyvas subankrutavo ir 1923 m. sausio 29 d. buvo likviduotas. Prekes nupirko Y. Bendoraitis.

1919 m. sausio 22 d. posėdyje « Kalvarijos darbininkų taryba » nutarė ir pasiuntė Lietuvos tarybų vyriausybei bei raudonajai armijai Vilniuje šita rašta:

« Kalvarijos darbininkų taryba, atstovaujanti 9500 žmonių, sveikina revoliucinę Lietuvos valdžią ir linki pasekmingai varyti darbininkų išliuosavimo darbą. Kartu sveikina Lietuvos Raudonąją Armiją, tikėdamosi, kad šioji paskubins suteikti pagalbos vietas darbininkų organizacijai, sunkioje jos kovoje su kapitalistais-naudotojais.

Kalvarijos Darbininkų tarybos pirmininkas V. Aleksa.
Sekretorius M. Gradeckas.

Liudvinavo miesto ir dvarų darbininkų taryba pasiuntė raudonajai armijai tokį raštą:

« Mes Liudvinavo valsčiaus darbininkai ir valstiečiai pasiruošę įsijungti į kovą prieš buržuaziją, tačiau buržuazijos juodašimčių

bandos, sąjungoje su vokiečių žandarais, persekioja mus. Draugai mes jūsų laukiame. Tegyvuoja Raudonoji Armija ».

Šitie raštai buvo išspausdinti Vilniuje ėjusiame laikraštyje *Komunistas* 20 nr. 1919 m. vasario 5 d. Vilniaus raudonoji armija tikrai žengė Kalvarijos-Liudvinavo link. Vasario 12 d. ji pasiekė liniją : Varėna-Daugai-Jeznas. Alytuje buvo suorganizuotas savanorių pulkas, vadovaujamas karininko Juozapavičiaus.

Varėnos barą prieš bolševikus užėmė vokiečiai, o Daugų Alytaus savanoriai. Vokiečiai, keršydami Juozapavičiui už kliudymą jiems plėšikauti, praleido raudonarmiečius ir padėjo jiems užėti savanoriams iš užpakalio. Savanoriams pasiliko tik vienas kelias — trauktis į Alytų. Ant Alytaus tilto Juozapavičius raudonarmiečių buvo nukautas. Savanoriai, matydami, kad neatlaikys didesnės raudonarmiečių jėgos, traukėsi Marijampolės link. Kapsuko agentas Zonelis sužinojęs apie tai, besitraukiantiems savanoriams su savo ginkluotu būreliu Buktos miške pastojė kelią ir nukovė kap. Stuką. Bet jis atskubėjusių kitų savanorių tuoj buvo sugautas ir Marijampolėje karo lauko teismo už nukovimą kap. Stuko buvo nuteistas mirti ir tuoj pat buvo sušaudytas.

Marijampolėje Alytaus savanorių pulkas, gavęs naują vadą, tuoj susitvarkė ir išžygiavo priešintis raudonarmiečiams. Žygis buvo sėkmingas. Netrukus jie buvo išstumti iš visos Lietuvos. Taip Kalvarijos miesto taryba jų ir nesusilaukė.

1919 m. vasario 19 ir 29 d. Kalvarijoje vyko nauji tarybos rinkimai; išrinkta 18 asmenų. Šios antrosios tarybos pirmasis posėdis įvyko vasario 26 d. Posėdį atidarė senosios tarybos narys M. Gradeckas. Pirmininku išrinktas Bukevičius, sekretorium — Stepšys. Prezidiumą nutarė pavadinti « vykdomuoju komitetu », iš 5 narių. Sekantis posėdis įvyko vasario 28 d. ir, renkant prezidiumą, kilo ginčų. Žydai apleido posėdį. Tuoj po to atvyko Kauno valdžios atsiųstas komendantas. 1919 m. kovo 1 d. komendantas sušaukė miesto susirinkimą. Prieš tai rinktoji taryba buvo pašalinta ir išrinkta nauja : pirmininkas — M. Gradeckas, nariai — Roglis, Karpavičius, Margolis ir Stepšys.

Revizijos komisija : Bukevičius, kun. J. Juraitis, Mačiulaitis ir Bozengilcas.

Šios antrosios tarybos vykdomasis komitetas buvo menkuose santykiuose su komendantu, bet tie santykiai išsilygino. Komen-

dantas turėjo visą valdžią duoti leidimus ginklams laikyti. Dėl to kildavo dažnai nesusipratimų.

Ši taryba, kaip ir pirmoji, o gal dar daugiau buvo savarankiška. Nenorėjo pripažinti jokios valdžios, ir kad policija nevykdytų jos reikalavimų, 1919 m. spalio 13 d. buvo nutarta tą spragą užpildyti : buvo įsteigtas partizanų būrys, ypač kovai su spekuliantais. Teko net kai kuriuos tarybos narius sekti, bei suvaržyti laisvę, nes buvo atsisakę mokėti policininkams nustatytą dalį butui, vykdyti teismo raštus bei duoti naujokų rinkimo komisijai butą. Tarybos kadencija buvo trumpa, bet gana veikli. Viso padarė net 73 posėdžius, kurių paskutinis įvyko 1920 m. sausio 12 d.

Trečiosios tarybos rinkimai įvyko 1919 m. gruodžio 27-29 d. Vėl buvo išrinkti 8 asmenys.

Pirmasis šios tarybos posėdis įvyko 1920 m. sausio 20 d., kuri atidarė ir pasveikino tarybą Marijampolės apskrities viršininkas. Pirmininkavo seniausias amžiumi Greifenbergeris.

1921 m. sausio 13 d. burmistru buvo išrinktas Eduardas Feiferis, 1923 m. lapkričio 28 d. — Jonas Katkevičius, o 1924 m. vasario 14 d. — Antanas Matusevičius.

Daug grįžo iš Rusijos prieš karą pabėgusių miesto gyventojų. Padaugėjo sėslių pažiūrų žmonių, miestas susitvarkė. Pradėjo atstatyti per karą sugriautus namus, ėmė statyti naujų.

Didelės medinės kareivinės, vokiečių karo metu sudegintos, nebuvo atstatytos. Jų plytgalius ir kitokius likučius miestiečiai surankiojo ir išsivežiojo saviems reikalams. Mūrinės kareivinės irgi buvo karo veiksmų apgriautos ir apdegintos. Bet valdžios lėšomis 1920 m. jos buvo atnaujintos ir įrengta ligoninė proto ligomis sergantiems. *Marijampolės apskrities* autorius apie ją rašo :

« Garsi buvo prieš karą Kalvarija savo baisiu kalėjimu, kuriame daug mūsų tautiečių vargo už kilnius idealus. Garsi ji yra ir dabar savo didžiule psichiatrine ligonine.

Privažiuojant arčiau prie šios paslaptingos karalijos, darosi kažkaip baisu. Milžiniški rūmai, kuriuose buvo rusų kareivinės, išmėtyti po erdvų parką. Kai kur dar teberiogso griuvėsiai, iš kurių tarytum tuč tuojau išlėks su klyksmu pelėda, ar kitas plėšrus paukštis. Vakare iš tolo girdisi monotoniškas elektros motoro giesmė. Įvažiavus į platų kiemą — ligoninės patalpa, apšviesta šimtais lempų. Jaučiama, kad čia krutama, gyvenama. Tačiau gyvenimas tuose milžiniškuose trijų aukštų rūmuose yra visai kitoks, negu mūsų. Tie nelaimingieji gyventojai savo paslaptingame pasaulyje pergyvena

ištisas epochas. Jie įsivaizduoja girdi nepaprastus balsus, mata neregėtus vaizdus, užuodžia ypatingus kvapus ir t. t. Vieni įsivaizduoja esą karaliais, kiti velniais, dievais. Vieni geroje nuotaikoje, daug kalba, dainuoja, kiti paniurę tūpčioja kampuose, nė žodžio nepratardami, visi užsidarę savyje. Kai kurių prote protarpiais atsiranda pragiedrėjimų, pradeda sveikti, bendrauti su sveikais žmonėmis, bet daugelis visiškai pasveikti negali. Po kiek laiko liga vėl kartojasi. Tokie ligoniai reikalingi ypatingos globos, geros priežiūros. Gydymas vaistais čia tik simptominis ; yra duodama stipriai veikiančių vaistų, kad ligonį nuramintų ir priverstų užmigti, pailsėti. Dabar plačiai gydoma darbu. Užsieniuose prie tokių ligoninių yra amatų dirbtuvės, kame specialistų prižiūrimi ligoniai atlieka įvairius amatų darbus. Pas mus dėl lėšų stokos negalima plačiai įgyvendinti šį gydymo būdą. Tačiau Kalvarijos ligoninės administracija ir personalas deda pastangų tobulėti šioje srityje. Ligoniai padeda dirbti virtuvėje, siuvykloje, stalių dirbtuvėje, vasaros metu daržuose, lauke. Kadangi ministerija visai neskiria šiam tikslui lėšų, tai ligoninės personalas įvairiais būdais stengiasi padidinti turimas lėšas.

Kai kada suruošia vaidinimų, kurių dalį atlieka patys ligoniai. Padeklamuoja neblogai išmoktas eiles, monologus, choras padainuoja dainelių, net duetų. Vienas iš prigimties idiotas su lūpine armonika sugrojo keletą šokių, net virtuosiškai »²².

Autorius vieną tokio vakaro vaidinimą plačiai aprašinėja; pasakoja apie toje ligoninėje suruoštą ligonių darbų parodėlę, ligonių nuotaikas ir išvaizdą. Į Kalvariją proto ligoniai buvo atvežti iš Tauragės, kur jie labai mažą patalpą teturėjo. Kalvarijoje tokių nelaimingų ligonių 1921 m. buvo 400, 1935 m. — 500 žmonių, tačiau toli gražu ne visi, kuriems buvo reikalinga tokia ligoninė.

Kalvarijos psichiatrinė ligoninė — rašo autorius — gražiai, moderniškai įrengta: su centriniu šildymu, vandentiekiu, voniomis, švariai užlaikoma, turi visą eilę tinkamų tarnautojų, bet dėl vietos ankštumo negali aptarnauti visos Lietuvos. Ligoninė visada yra perpildyta. Ilgainiui šita ligoninė jau galėjo sutalpinti 700 ligonių ²³.

Vokiečiai, okupavę Lietuvą, užsimojo psichiatrinės ligoninės ligonius išžudyti. Klebonas kun. M. Krupavičius stojo juos ginti. Į talką pasikvietė Lietuvos vyriausiąją sveikatos valdybos valdytoja

²² AKIRAS [BIRŽYS PETRAS], *Marijampolės apskritis*, 271 psl.

²³ Psichiatrinę ligoninę gražiai sutvarkė jos buvęs direktorius dr.

dr. Balį Matulionį. Vargais negalais jų dalį pavyko apginti. Žydai ligoniai buvo likviduoti. Bet iš ligoninės pastatų ligonius perkėlė į labai ankštas Kalvarijos progimnazijos patalpas. Ligonių dalį atsiėmė giminės. Pasilikusių daugelis buvo išmarinti badu. Bolševikai, išstūmę vokiečius, išlikusius ligonius išgabeno kažkur į Vilnių ar jo apylinkes.

Buvusio Kalvarijos kalėjimo, apie kurį buvo anksčiau kalbėta, rajone, po I karo pradėjo kurtis naujas miestas. Išdygo naujos Kudirkos, Basanavičiaus, Kęstučio, Naujoji ir kitos gatvės. Bolševikai jas pakrikštino savais Majakovskio, Biliūno ir kitų vardais. Tose gatvėse buvo pristatydinta ne tik privačių, bet ir valstybinių pastatų.

Senovės caro laikų, jau šimtmetis mūrinis pašto namas per abu karu išliko sveikas ir dabar dar tebenudojamas paštui.

Po pirmojo karo Kalvarijoje buvo įkurtos trys pradžios mokyklos : žydų, lenkų ir lietuvių. Lietuvių mokyklai buvo paimtos buvusios ligoninės pastatas, kuriuo susirūpinta dėl jo senumo.

« Suvalkų Kalvarijos lietuvių pradžios mokykla jau eilė metų prisiglaudusi labai senuose, prieš didįjį karą buvusios ligoninės mūriniuose namuose. Juose dabar yra net 12 komplektų apie 600 mokinių. Dėl šios mokyklos mokytojai ir miesto gyventojai turi nemažą rūpestį. Viena, kad mokyklos patalpa yra labai nehigieniška: drėgna, žiemą šalta, tamsūs ir niūrūs kambariai, o antra, kad šis šimtmetinis pastatas nesugriūtų, nes jo atsparumas visai menkas. Prieš kelerius metus šio pastato tvirtumą tikrino speciali komisija, kuri mokyklai laikinai dar leido dirbti. Reikėtų tokį patikrinimą vėl pakartoti, nes namas diena iš dienos gali užbaigti savo amžių, juo labiau, kad jo rūsiuose nuolatos stovi vanduo ir graužia pamatus. Naujos mokyklos pastatymas turėtų būti artimiausias tiek apskrities pareigūnų, tiek vietos savivaldybės bei gyventojų uždavinys. Ypačiai skubus reikalas dar ir dėl to, kad visame mieste nėra tinkamo buto, kur būtų galima patalpinti bent vieną kitą komplektą »²⁴.

Panašaus turinio korespondencijų *Lietuvos Aide* tilpo kelios. Jos sujudino tuos, kurie turėjo rūpintis mokyklos statymu. Jie atsikirto pirmiesiems korespondentams tame pačiame *Lietuvos Aide*²⁵. Netrukus jie susilaukė iš pirmųjų atkirčio²⁶.

²⁴ *Lietuvos Aidas*, 1939 m. 750 nr. ir 1940 m. 140 nr.

²⁵ *Lietuvos Aidas*, 1940 m. 177 nr.

²⁶ *Lietuvos Aidas*, 1940 m. 140 ir. 202 nr.

Už pusmečio užėjo Lenkijos-Vokietų ir vėliau Tarybų Sąjungos-Vokietijos karas. Ne tik niekas nesirūpino mokyklos statyba, bet bombardavimai ir artilerijos sviediniai vėl miestą išdegino ir mokyklos pastatą apgriovė. Šitas buvusis ligoninės pastatas išstovėjo ligi 1960 m. Kai jo be pavojaus ilgiau laikyti jau nebuvo galima, tai statybininkai nugriovė jį iš pamatų ir 1961 m. toje pačioje vietoje pastatė mūrinį dviejų aukštų tokio pat didumo namą šeimoms gyventi.

Taip buvo rašyta spaudoje apie Kalvarijos miesto mokyklas ir apie paties miesto statybas, tačiau spaudoje ne viskas buvo pasakyta. Miesto pradinė mokykla veikė daugeliu komplektų ne tik buvusios ligoninės mūre, bet ir keliuose privačiuose namuose, pasamdytose patalpose. Be pradinės mokyklos veikė Kalvarijoje ir vidurinė keturių klasių progimnazija. Kai tik susidarė po karo pastovi valdžia, Kalvarijos gyventojai ėmė rūpintis savo vaikų aukštesniu pramokslinimu. Mokyklos patalpai išnuomuoja savo namą Daugirdai. Buvo gautas leidimas jų namuose atidaryti keturių klasių progimnaziją ir ji išbuvo visą laiką ligi II pasaulinio karo. Nėra žinių apie šios mokyklos mokytojus ir veiklą. Vilkaviškio vyskupijos kunigų sąrašuose (*elenchuose*) Kalvarijos vidurinės mokyklos kapelionais, tikybos mokytojais, įrašyti: kun. Juozas Juraitis — 1920-1922 metais, kun. Simonas Povilaitis — 1924 m., kun. Klemensas Pusdešris — 1926 m., kun. Antanas Keblaitis — 1927 m., kun. Ant. Šilingas — 1928-1930 m., kun. Feliksas Sruoginis — 1931 m., kun. Pijus Karalius — 1932 m., kun. Vincas Balsys — 1933 m., kun. Juozas Gutauskas — 1934 m., kun. Juozas Maknavičius — 1935-1936 m., kun. Juozas Liutkevičius — 1937 m. ir kun. Andrius Gustaitis — 1940 m.

Lenkai savo valstybę vadino *Państwo mocarstwowe*, tai yra pajėgi — didžiulė, bet praktikoje ji pajėgi pasireiškė tik santykiuose su Lietuva. Lenkai sakėsi ir vokiečiams nesiduosią nugalimi. Ir štai 1939 m. pirmomis rugsėjo dienomis Hitlerio armija puolė Lenkiją ir per savaitę jos pajėgumą išsklaidė. Sumuštos lenkų kariuomenės likučiai pasitraukė pas kaimynus, taigi ir į Lietuvą. Prie Lietuvos sienos teko jų daliniams atiduoti ginklus Lietuvos kariams, o patys lenkai buvo internuoti. Kalvarijos gyventojai pasakojo, kad lenkų karininkai pakėlė triukšmą, kai jie buvo maitinami ir nakvinami kartu su jų eiliniaisiais kareiviais.

Atseit, anoje Pilsudskio Lenkijoje karininkai vergiškai žiūrėjo į eilinius, juos pasturlakais laikė.

1940 m. Lenkijos vakarinę dalį okupavo Vokietija, o rytinę dalį paėmė Tarybų Sąjunga. Šios dvi valstybės, Lenkijoje susisiekusios, dėjosi draugėmis, tačiau nujautė, kad reikės ir pasigalynėti. Tarybų Sąjunga pareikalavo Pabaltijo respublikų dėtis į Sąjunga. 1940 m. liepos mėnesį raudonoji armija užėmė Lietuvą. TSRS užsienių reikalų ministerija ėmė tvarkyti ir Lietuvos užsienių reikalus. Tada Hitlerio Vokietija susitarė su Tarybų Sąjunga apsikeisti kai kuriais piliečiais. Kas tarėsi esąs vokietis, galėjo pasitraukti į Vokietiją, o lietuviai valiojo persikelti į Lietuvos TS respubliką. Pagal 1897 m. visuotinį gyventojų surašymą Kalvarijos mieste vokiečių evangelikų buvo 435 žmonės, o Kalvarijos apskrityje — 2782. Didelė dalis šių evangelikų vokiečių per pirmąjį pasaulinį karą pasitraukė į Vokietiją, tačiau ir 1940 m. dar jų susirinko daugiau kaip 200 asmenų. Jų didžioji dalis buvo amatininkai ir šiaip verslininkai. Įvedus Lietuvoje bolševikinę tvarką, padėtis vokiečiams pasirodė netikra ir jie beveik visi, kas tik buvo evangelikų tikėjimo, nors ir lietuviai, išsikėlė į Vokietiją. Gi okupuotos Lenkijos žydai, rusai ir Seinų, Suvalkų lietuviai manė, jog jiems bus geriau Lietuvoje ir kėlėsi čia. Punsko parapijoje beveik ištisai gyveno lietuviai ir jie nenorėjo iš savo būklių keltis, bet jiems hitlerininkai įsakė. Išsikeliantieji vokiečiai paliko čia savo ūkius ir namus; Vokietijoje jie turėjo gauti toki pat turta. O atkeltieji tarybiniai piliečiai čia gavo naudoti «vokiečių» paliktą turta. Neliko tada Kalvarijos mieste ir valsčiuje nei vieno vokiečio evangeliko. Jų bažnyčia liko tuščia.

5. BOLŠEVIKŲ VALDŽIOJE

Bolševikams okupavus Lietuvą, prasidėjo jos, taigi ir Kalvarijos, gyvenimo pertvarkymas Rusijos pavyzdžiu. Panaikino nuosavybę. Miestuose nusavino ir namus, kurie buvo kiek didesni jų nustatytos normos. Ūkininkų žemes sujungė į vadinamus kolchozus ir sovchozus. Buvusius žemių savininkus padarė jų privalomais darbininkais-kumečiais. Lietuvius masiniai pradėjo vežti į Sibirą. Tokia tvarka sukėlė lietuviuose didelio nepasitenkinimo. Jie laukė iš vakarų išlaisvinimo. Ideališkesnis jaunimas susiorga-

nizavo į ginkluotas partizanų gretas ir stojo ginti Lietuvos laisvės ir jos buvusios tvarkos. 1941 m. birželio 22 d. rytą į Lietuvą įsiveržė Hitlerio armija, kuri Lietuvai nieko gero nežadėjo. Vokiečių bombonešių junginiai kibo į miestus ir žymią jų dalį išgriovė. Taip buvo išgriauti šie miestai: Marijampolė, Vilkaviškis, Alytus, Lazdijai, Merkinė, Seirijai ir kiti. Neaplenkė ir Kalvarijos. Bet Kalvarija mažiau nukentėjo negu aukščiau nurodyti miestai. Okupavę Lietuvą, vokiečiai pradėjo įprastu metodu ją « valyti » nuo žydų ir kitų jiems nepageidaujamų elementų. Kalvarijoje pradėjo valymą nuo tų pastarųjų. Vieną naktį suėmė virš šimto žmonių, kurių tarpe buvo ir 36 žydai. Nepasigailėjo mažų vaikų ir moterų. Atvykę iš Suvalkų geštapininkai žydo Zdrajavičiaus namuose pradėjo savo suimtųjų kruviną egzekuciją. Mušė lazdomis ligi sulaužymo kaulų, paskui sumetę į sunkvežimius vežė į Smalininkų krūmus ir, žmonių pasakojimu, kitus dar gyvus užkasė. Mėginimas juos gelbėti nepavyko. Visi tie nelaimingieji buvo kaltinami bolševizmu visai nepagrįstai. Jų tarpe galėjo būti bolševizmo šalininkų nedidelis skaičius.

Apsidirbę su vienais, vokiečiai stvėrėsi žydų. Atskirti nuo ne žydų jiems buvo įsakyta ant nugarų ir krūtinų prisisiūti geltonus lopus. Uždraudė vaikščioti šaligatviais. Suvarė į getą. Varė į įvairius darbus. Ir kankino, ir tyčiojosi iš jų «geštapo nustatyta tvarka ».

Vokiečiai Kalvarijoje rado apie tūkstantį žydų. Pagal 1897 m. sąrašą žydų Kalvarijoje buvo 3581, bet ligi 1941 m. jų skaičius sumažėjo. Po mėnesio laiko visus Kalvarijos žydus išvežė į Marijampolę ir ten iššaudė. Išliko tik tie, kuriuos ūkininkai pas save išslapstė. Tuo būdu Kalvarija liko be vokiečių ir be žydų.

1944 m. vokiečiai, bolševikų vejami iš Lietuvos, pro Kalvariją tik prabėgo. Tačiau ir prabėgdami miestui padarė daug nuostolių. Jie išsprogdino elektros stotį, gerai įrengtą pieninę ir ant Šešupės vandens malūną. Prieš tai ir po to dar miestą apšaudė patrankomis. Daug pastatų apgriovė ir sudegino. Didžiųjų patrankų sviediniais buvo apgriauta bažnyčia, viena kolonų arka sudaužyta ir klebonijos ūkio trobos sudegintos. Be to, vokiečiai daugelį miesto trobų tyčiomis padegė.

Vokiečius išvijus iš Lietuvos, Kalvarijos mieste prasidėjo gyvenimas pagal bolševikų tvarką. Apie atskirus miesto įvykius rašė laikraščiai, bet viso niekas nėra parašęs. Obelienius knygoje

Kur bėga Šešupė daug ką yra parašęs, bet tik turistams reikalingu žinių. Kalvarijos rajoninis laikraštis taip pat kai ką aprašė. Viename laikraščio numeryje surašytos visos miesto gatvės. Didžiausioji, plačiausioji ir gražiausioji gatvė vadinama Černiachovskio gatve. Plentų einanti gatvė Kapsuko gatve vadinama. Kitos gatvės kitaip sutarybintos: Komjaunimo, Majakovskio, Maksimo Gorkio, Marytės Melnikaitės, Petro Cvirkos, Karolio Požėlos, Zigmo Angariečio, J. Janonio, J. Greifenbergerio, Pionierių ir kitos.

Šalia miesto buvo didelis dvaras, kurį laiko eigoje buvo įsigijęs lenkas Gavronskis. Nepriklausomybės laikais, Gavronskis išsikėlė į Lenkiją. Žemės reformos valdyba jo dvarą išdalino mažžemiams, o jam paliktą centrą jis pardavė valstybės valdžiai. Šešupės vandens malūnas irgi buvo Gavronskio. Tą malūną su 30 ha žemės nupirko žydas Romanovas. Malūnas buvęs labai gerai įrengtas. Tą malūną pardavęs, Romanovas prieš antrąjį karą išvyko į Palestiną. Karo metu išsprogdintą malūną Kalvarijos statybininkai atstatė ir padidino. Jo užtvankos slėgimas 2,5 metrų, galingumas 50 kilovatų. Duoda miestui elektrą ir yra vienas iš didesniųjų respublikos malūnų. Kiek atokiau nuo šio malūno jau baigta statyti didelė plytinė, gaminanti per metus po 20 milijonų plytų. Prie Černiachovskio gatvės naujame mieste, netoli buvusio kalėjimo vietos, pastatyta mūrinė pieninė, kurią vokiečiai buvo susprogdinę. Šita pieninė gamina visokių rūšių pieno produktus ir juos pristato Lietuvos didiesiems miestams. Iš atliekamo lieso pieno gaminama kazeinas²⁷. Kolūkiečiai savo karvių nuo šeimų atliekamą pieną stato kolūkių pieno nugriebimo punktams. Liesas pienas gražinamas tiekėjams, o grietinė pristatoma šiai miesto pieninei. Pagamintas sviestas duodamas miesto maisto krautuvėms.

Šiame Kalvarijos naujamiestyje yra ir skerdykla, pateikianti įvairios rūšies mėsos gaminių krautuvėms, čia pat yra naujai pastatyta ir naujoviškai įrengta didelė kepykla. Jos kepiniai pardavinėjami miesto keliose krautuvėse ir išvežiojami į kolūkių krautuves.

Naujame Kalvarijos mieste prie Černiachovskio gatvės yra pastatytas naujas dviaukštis mūras, kuriame veikia vienuolikos klasių vidurinė mokykla. Čia miesto vaikai privalomai mokosi nuo

²⁷ Kazeinas — pieno medžiaga, vartojama technikos reikalams.

pirmojo skyriaus, ligi aštuntos klasės, geriau — skyriaus. O pasi-
moke dar tris klases gauna vidurinio mokslo-gimnazijos baigimo
atestatą ir stoja į universitetą, specialaus mokslo institutą ar tech-
nikumą. Prie mokyklos yra mokinių bendrabutis. Pati Černiachovs-
kio gatvė išasfaltuota. Čia karo veiksmų išgriauti namai atstatyti.
Viename jų universalinė krautuvė, kitame — taupomoji kasa, kituo-
se — specialių prekių krautuvės ir gyvenamos patalpos. Prie šios
gatvės yra ir katalikų mūrinė dvibokštė bažnyčia, o šalia šven-
toriaus buvusiuose parapijos namuose įtaisyta skaniųjų valgių
krautuvė. Antrame šio pastato aukšte — kultūros centras, skaityk-
la, susirinkimų salė.

Antroje didelėje Kapsuko gatvėje, yra išlikęs nuo karų sveikas
dar caro laikais prieš šimtą metų pastatytas pašto rūmas. Jame
ir dabar veikia paštas. Yra jau neberekalinga, nugriautu bokštu,
evangelikų bažnyčia dabar naudojama kitam tikslui. Nugriautos
prieškarinės ligoninės vietoje, pastatyti du dviaukščiai mūrai
šeimoms gyventi. Prie šios gatvės yra parkas. Pačiame jo centre
— Lenino biustas. Šalia šio parko yra asfaltuota aikštė keleivi-
niams autobusams sustoti; ten yra ir keleiviams bilietų kasa.
Susisiekimas išplėstas.

Karo kautynėms praėjus, buvo išlikusi, tik kiek sužalota,
klebonija. Visos kitos trobos buvo sudegintos. Kleboniją paėmė
ligoninei. Dabar labai praplėsta. Klebonijos sklype pristatyta mū-
rinių pastatų, bene šeši, ir juose įrengti įvairūs ligoninės skyriai:
gimdymo, operacijų, užkrečiamųjų ligų, vaikų ir kiti.

Kalvarijoje veikia buvusi vilnų karšykla ir verpykla, kuri ne
tik kolūkiečiams vilnas karšia ir verpia, bet ir pagerintą pusvil-
nonį vataliną gamina ir verpia siūlus Lentvario kilimų audyklai.

Po karo pakraščiuose padarytos gatvės, ir gyvenamos trobe-
lės statomos, kurias žmonės vadina kregždžių lizdais. Visa žemė
yra miesto valdybos žinioje ir tik tas gali pasisodinti daržovių,
kam valdyba yra davusi žemės kelių arų²⁸ sklypelį. Prašanti šeima
gali gauti tokį sklypelį ir leidimą statydintis trobelę. Kas turi
statymo pradžiai šiek tiek pinigų ir turi darbą, gali gauti iš komu-
nalinio banko paskolą. Plytinė gamina daug plytų ir nebrangia
kaina. Medis brangus ir medinę trobą pasistatyti brangiai kai-

---

²⁸ Aras lygus 0,02471 akro arba 100² metr.

nuoja. Tad medines stato tik stulpines sienas iš apipiovų ar lentų. Iš oro pusės sienos apmūrijamos plytomis. Plytų daug nereikia, o iš oro jau mūras. Iš vidaus ištinkuoja kalkių skiediniu. Tokia siena yra šilta, švari ir graži. Trobos didumas daromas pagal išgales, beveik visada dviejų kambariukų ir virtuvės. Statyba ne laisva, bet prižiūrima, kad būtų padaryta pagal planą. Tokių privačiai prisistatytų trobelių labai daug miesto pakraščiuose. Parapija savo kunigams pastatydino 4 kambarėlių gūžtą. Tokia statyba ne ilgaamžė.

Kalvarijos miesto centre iš senų senovės gyveno sklypininkai, o pakraščiuose — ūkininkai. Ilgainiui centras didėjo, mažindamas ūkininkų žemes. Ūkininkai žemę turėjo rėžiais. 1926 m. jie metė ūkininkavimą rėžiais ir pasidalino viensėdiniais sklypais. Dabar vienkieminių ūkininkų nėra. Jie įjungti į kolūkius prie gretimų kaimų. Kaimai jau visi sujungti į kolūkius ar tarybinius ūkius. Senose gyvenvietėse jau nedaug beliko gyventojų. Dar kai kurios senosios šeimos gyvena senose buvusių ūkių sodybose. Jaunimas tuokiasi be kraičių, tad gali gauti kolūkinėje gyvenvietėje 15 arų žemės, statosi daugiausia neva «plytinę» trobą, tvartelį ir gyvena. Kai dirba kolūkyje, tai gauna dar žemės bulvėms pasisodinti ir ligi 60 arų miežiams pasisėti. Kolūkiečių daržai po 15 arų; kolūkių pastatai: tvartai, kluonai ir sandėliai didesni, negu senovės dvarų, turi po 100 metrų ir daugiau ilgio ir atitinkamą plotį.

Į visus Kalvarijos apylinkės kolūkius yra atvesta elektra. Kolūkiečiai jos gauna šviesai ir valgiui pasišildyti.

Kolūkiuose-kolchozuose statomi vadinami kultūros namai, o prie mokyklų bendrabučiai. Ir vieni, ir kiti, kaip ir mokyklos, yra fabrikai lietuviams ir jų jaunimui bolševikinti. Tam tikslui pasiekti bolševikai priemonių nesirenka. Metus akį į jų atliktus darbus Kalvarijoje, atrodo, reikėtų pasidžiaugti. Bet, deja, tie jų atlikti darbai tarnauja tik bolševikų tikslams. Pavergtieji lietuviai su visomis šeimomis sugrūdami į 2 kambarėlių menkas pastoges. Jie velka sunkią fizinio priverčiamo darbo, dvasios skurdinimo ir baimės naštą. Visa Lietuva įkinkyta į Maskvos vežimą. Savo krašto turtais ir darbu turtina okupantą ir jo kraštą savo tėvynės nenaudai ir skriaudai. Laisvas lietuvis paverstas vergu.

PIRMASIS PRIEDAS

PIRMASIS KALVARIJOS MIESTO GYVENTOJŲ SĄRAŠAS

(1790 M.)

KLEBONIJA

Klebonas kun. Petras Vimboras 44 ; kamendorius kun. Justas Randlelis 33 ; klebono sės. Elena Bacuoienė 56 ; bernas Jonas Chmieliauskas 46 ; vežėjas Vincas Valinčius 24 ; tarnaitė Katrė Radvilaitė 44 ; kambarinis tarnas Vincas Ulėda 16.

BROSTVINĖ

Šeimnininkas Mikalojus Poresta 49 ; žm. * Elzbieta 43 ; d. Jozefa 15 ; samd. Pranas Žilinskas 22 ; Kristina 14 m. ; kamp. Darata. Kitame gale — mokytojas Leonas Prokopavičius 26 ; žm. Brigita 28 ; d. Barbora 2.

MOKYKLOS GATVĖ

1. Išdo pareigūnas (stražnik) ponas Domininkas Koženevskis 39 ; žm. Ona 27 ; d. Juzė ; tarn. Agnietė 17.
2. Ūk. Jokūbas Sengūnavičius 36 ; žm. Katrė 31 ; s. Motiejus 19.
3. Ūk. Andrius Koženiauskas 31 ; žm. Barbora 30 ; vaikai Pranas 17 ; Martynas 11 ; Rožė 14 ; Eleonora 1.
4. Batsiuovys Benediktas Kalitavičius 30 ; žm. Apolone 29 ; vk. Simas 6 ; Marcelė 4 ; kamp. Danilienė 50 ; s. Lukas 29.
5. Ūk. Stasys Koženiauskas 36 ; žm. Rožė 31 ; vk. Katrė 5 ; Zuzana 3 ; Elena 1 ; tėv. Antanas Koženiauskas 67 ; tarn. Stasys Sviderskas 14 ; Regina 22.
6. Ūk. Petras Radzevičius 27 ; žm. Regina 26 ; sės. Rožė 18 ; Katrė 20.
7. Darž. Vaitiekus Lukaševičius 31 ; žm. Ieva 30 ; vk. Juozas 6 ; Jurgis 2 ; Ona 4.
8. Ūk. Petras Barkauskas 40 m. ; žm. Sofija 41, vk. Jonas 16 ; Magdė 14 ; Elzė 2.

* Santrumpos reiškia : Br. — brolis, broliai; d. — duktė ; darž. — daržininkystė, daržininkas ; kamp. — kampininkas, kampininkė, kampininkai, kampininkės ; mot. — motina ; naš. — našlys, našlė ; s. — sūnus ; sam. — samdinys, samdinė, samdiniai ; sės. — sesuo ; tarn. — tarnas, tarnaitė, tarnai, tarnaitės ; tėv. — tėvas ; ūk. — ūkininkas, ūkininkė ; vyr. — vyras ; vk. — vaikai; žm. — žmona. Skaitmenys prie asmens rodo jo metus.

9. Ūk. Juozas Rusavičius 34 ; žm. Rožė 32 ; vk. Gabrys 18 ; Juzė 11.
10. Ūk. Antanas Rozmierskis 34 ; žm. Ona 30 ; vk. Rožė 10 ; Magdė 2, bernas Motiejus.
11. Ūk. Motiejus Kalitavičius 41 ; žm. Katrė 40 ; vk. Povilas 15 ; Antanas 13, Vincas 8, Kazys 5, Juozas 16.
12. Ūk. Elijas Poznekovskis 55, žm. Magdė 30, vk. Antanas 12, Stasys 10, Rožė 22, žentas Adomas Starkevičius 26, žm. Brigita 24, d. Ieva 1, piem. Mikalojus 13.
13. Ūk. Jurgis Jaskevičius 55, žm. Marija 57, žentas Juozas Semena- vičius 33, žm. Elena 30, vk. Floras 8, Rožė 5, tarn. Magdė 21.
14. Ūk. Gabrys Liubauskas 27, mot. Agota 70, tarn. Vincas 30, kamp. Zofija 40, s. Jonas 3.
15. Ūk. Steponas Zeziulkevičius 35, žm. Ieva 32, vk. Ignas 6, Katrė 4, Barbė 2, tėv. Petras 60, žm. Magdelena 58.
16. Ūk. Jonas Jankauskas 40, žm. Marija 42, vk. Juozas 12, Elzė 5.
17. Ūk. Jokūbas Kanevičius 45, žm. Marija 42, vk. Jonas 16, Katrė 14, Ieva 8, Zofija 5.
18. Ūk. Vincas Galinis 38, žm. Jeva 30, d. Rožė 13, tarn. Albina 20.
19. Ūk. Petras Baguševičius 50, žm. Darata 48, vk. Andrius 18, Katrė 26, Uršulė 16.
20. Ūk. Martynas Rozmierskis 37, žm. Marija 40, vk. Mikas 8, Mar- celė 14, Dominika 6, Antanina 4, Juzė 1, tėv. Baltrus Borisevičius 51, s. Andrius 15.
21. Ūk. Adomas Ramanauskas 49, žm. Elzė 36, vk. Jurgis 9, Regina 20, Marcelė 18, Rožė 18, Katrė 14, Pranė 7, Agnietė 3.
22. Ūk. Jokūbas Bubnovskis 49, žm. Magdė 35, kamp. Povilas Roz- mierskis 32, žm. Katrė 29, vk. Antanas 5, Magdė 3.
23. Ūk. Baltrus Lajauskas 55, vk. Matas 23, Ona 19, kamp. Marija 50.
24. Ūk. Vaitiekus Bartkevičius 31, br. Motiejus 26, Laurynas 18, Simas 14, mot. Agota 52, kamp. Marija Dotaitė 29.
25. Ūk. Kristupas Boruta 30, žm. Katrė 21, vk. Motiejus 7, Juozas 1, Ona 5, tarn. Jokūbas Dundzila 28.
26. Darž. Jokūbas Bubnauskas 32, žm. Liucija 30, s. Juozas 5.
27. Ūk. Stasys Galinis 51, žm. Pranė 47, vk. Pranas 19, Antanas 14, Juozas 11, Rožė 9, Marija 4.
28. Ūk. Kazys Rozmierskis 39, žm. Magdė 40, vk. Juozas, Vincas 2, Jadvyga 10, Katrė 12, Daminka 6, tarn. Katrė 40.
29. Ūk. Antanas Navakauskas 43, žm. Marija 41, vk. Domininkas 10, Ieva 19, Zofija 18.
30. Ūk. Juozas Kalitavičius 42, žm. Elzė 40, vk. Andrius 18, Jonas 12, Karolis 16, Antanas 10, Jokūbas 3.
31. Ūk. Adomas Ulida 37, žm. Sofija 32, vk. Andrius 17, Antanas 9, Stasys 6, Juzė 11, Pranė 2, tarn. Samulė 22.
32. Ūk. Juozas Sventickas 42, žm. Jadvyga 27, vk. Vincas 6, Marija 3, Viso šioje gatvėje 93 vyrai ir 93 moterys.

ŠNIPIŠKIO GATVĖ

1. Ūk. Mikas Zajančkauskas 45, žm. Katrė 41, vk. Martynas 15, Katrė 17, Rožė 12, kamp. Jokūbas Mockabudskis 60.
2. Ūk. Mikas Pranckevičius 40, žm. Barbora 22, tarn. Barbė Vitkauskaitė 17, kamp. Bonaventūras 24, Baltrus Vyšniauskas 62, s. Motiejus 11.
3. Našlė Kaženiauskienė Rožė 49, vk. Grigas 19, Brigita 16, Viktorija 9, kamp. Katrė 19.
4. Ūk. Matas Vaičiulaitis 48, žm. Magdė 40, vk. Motiejus 25, Romualdas 20, Regina 11.
5. Darž. Matas Balevičius 32, žm. Regina 30, vk. Vincas 5, Anupras 3, Eleonora 6, kamp. Kristė 40, vk. Marija 9, Marcelė 6, Ona 3.
6. Darž. Baltrus Kazlauskas 29, mot. Zofija 48.
7. Ūk. Gabrys Bigentavičius 32, žm. Magdė 30, tėv. Silvestras 65, mot. Ona 57, augint. Kasparas 17, kamp. Andrius Šufranas 45, žm. Katrė 41.
8. Ūk. Jokūbas Ožekauskas 27, mot. Zofija 52, sės. Teresė 15.
9. Ūk. Martynas Supranavičius 49, žm. Ona 39, s. Ignas 28, augint. Jurgis 14.
10. Našlė Agnietė Kulikauskienė 40, vk. Kasparas 14, Juozas 4, Katrė 12, Marija 13, Magdė 9, Ieva 4.
11. Ūk. Martynas Ilevičius 37, žm. Marcelė 30, vk. Juozas 6, Juzė 4, švogeris Justinas 24, Vincas 17, kamp. Kunigunda 19.
12. Ūk. Juozas Geciunskas 51, žm. Marija 46, vk. Sebastianas 27, Lukas 19, Lauras 17, Motiejus 15, Katrė 31, Jonas 11, Antanas 3.
13. Ūk. Jonas Kučinskas 39, žm. Kristė 30, žentas Jonas Kavaliauskas 31, žm. Petronė 28, d. Julija 3.
14. Ūk. Aleksas Stražinskas 33, žm. Magdė 30, d. Juzė 3 m., Regina 51.
15. Ūk. Andrius Černiauskas 20, br. Jonas 15, Juozas 12, Ieva 10, Kristė 9, mot. Marija 60, kamp. Ieva 30, s. Vaitiekus 18.
16. Ūk. Petras Galinis 37, br. Vincas 18, S. Marcinkevičienė 32, d. Rožė 7.
17. Ūk. Martynas Černiauskas 80, žm. Katrė 57, vk. Tomas 20, Jokūbas 31, tarn. Marija 21.
18. Ūk. Kazys Damulevičius 47, žm. Katrė 41, vk. Tadas 18, Jokūbas 31, tarn. Marija 21.
19. Darž. Jonas Mukinas 52, žm. Kristė 50, vk. Jonas 31, žm. Ona 30. Viso gatvėje 51 vyras ir 55 moterys.

GARDINO GATVĖ

1. Ūk. Mikas Dambrauskas 45, žm. Barbora 40, vk. Jokūbas 13, Martynas 3, Domininkas 5, Teresė 15, tarn. Bulikauskas Motiejus 21.
2. Ūk. Jonas Kšivickas 32, žm. Rožė 33, vk. Stasys 5, Mikas 1, Ona 7, tėvas Steponas 55.

3. Ūk. Jonas Marcinkevičius 37, žm. Ona 31, vk. Laurynas 9, Gabrys 2, Magdė 4.
  4. Ūk. Jonas Mockabudskis 37, žm. Rožė 31, tarn. Ona 22, kamp. Kučinskienė 40, s. Anupras 9.
  5. Darž. Jokūbas Teresevičius 39, žm. Ieva 34, vk. Tomas 6, Rožė 3.
  6. Kasperas Danilevičius 42, žm. Rošė 40, vk. Ignas 4, Baltrus 2, br. Vincas 22, kamp. Kristupas Mikalauskas 51, žm. Marija 49.
  7. Ūk. Šlapšinskas Tadas 31, žm. Barbė 29, vk. Jonas 13, Jurgis 9, Ona 1, br. Petras 28, tėv. Simas 62.
  8. Darž. Srednickienė Magdė 50, vk. Agnietė 20, Ieva 18, Bonaventūras 31, Teresė 29, Martynas 2, tarn. Zofija 19, aug. Teofilė 6, Barbė 4, br. Jonas Srednickas 20.
  9. Darž. Stasys Vežbickas 31, žm. Lucija 27, s. Martynas 1, br. Stepas Bagdanavičius 39, žm. 36, d. Katrė 9.
  10. Našlė Magdė Danilevičienė 50, vk. Matas 18, Elena 25, Agota 17, kamp. Jurgis Zalckis 41.
  11. Ūk. Lukas Galevičius 57, žm. Teresė 29, vk. Juozas 9, Baltrus 2, Marija 12, Eleonora 3.
  12. Ūk. Mikas Bigentavičius 30, žm. Regina 29, d. Marija 1, tarn. Vincas 21, kamp. Andrius Bilinskas 30, žm. Gertrūda 31, d. Uršulė 2.
  13. Ūk. Kristupas Stankevičius 37, žm. Katrė 35, vk. Vincas 7, Mikas 2, Rožė 9, tėv. Jonas 60, tarn. Andrius 20, Cecilija 21.
  14. Ūk. Jonas Jurgelevičius 29, vk. Steponas 9, Magdė 3, Katrė 1, svainis Mikas 27, kamp. Ona Kašinskienė 26, Sofija 51.
  15. Ūk. Andrius Boguševičius 41, žm. Katrė 40, tarn. Katrė 20, kamp. Kristė 31, s. Jonas 4.
  16. Ūk. Kalikstas Liutkevičius 50, žm. Magdė 48, vk. Danielius 19, Magdė 15, aug. Vincas 10, Zuzana 3.
  17. Ūk. Tadas Kašinskas 42, žm. Kristina 49, vk. Antanas 21, Magdė 12, Rožė 10.
  18. Ūk. Jokūbas Galevičius 52, žm. Elzė 48, d. Magdė 8.
  19. Ūk. Martynas Bartnickas 67, žm. Agnietė 55, vk. Ignas 37, Silvestras 30, Katrė 27, Mikas 3, podukra Viktė 10.
- Iš viso gatvėje 62 vyrai ir 54 moterys.

TOTORIŲ GATVĖ

1. Ūk. Tadas Agulevičius 31, žm. Zuzana 29, vk. Pranė 6, Jonė 3, Sofija 1, mot. Rožė 57, svainis Vincas 14, Antanas 9.
2. Ūk. Antanas Midonavičius 40, žm. Katrė 36, vk. Petras 19, Ignas 17, Juozas 12, Matilda 18, Ona 10, Ieva 3.
3. Ūk. Andrius Černiauskas 33, žm. Skolastika 30, vk. Antanas 4, Domininkas 2, Juzė 6, kamp. Baltrus 40, vk. Baltrus 9, Ona 7.
4. Darž. Agota Tomskienė 45, kamp. Mikas Ališkevičius 40, žm. Katrė 38.
5. Darž. Andrius Lukoševičius 31, žm. Eleonora 29, d. Ona 3.

6. Ūk. Tadas Simniškis 27, žm. Rožė 26, s. Simas 3, tarn. Motiejus 20, kamp. Magdė 40.
  7. Ūk. Jonas Šupšinskas 37, žm. Rožė 36, vk. Jonas 11, Pranas 4, Benediktas 1, Ieva 7, Juzė 6, tarn. Ignas Bauševičius 21, Sofija 20.
  8. Ūk. Juozas Mikulskis 40, žm. Kristė 31, vk. Matas 4, Andrius, 1, Kristė 6.
  9. Ūk. Jurgis Kardasevičius 39, žm. Katrė 34, vk. Simas 6, Rožė 8.
  10. Ūk. Jurgis Beigis 30, žm. Ona 31, d. Ieva 1, svainis Simas 41, sės. Lucija 45, s. Antanas 11.
  11. Ūk. Jonas Ridzevičius 45, žm. Marija 41, vk. Simas 9, Magdė 3.
  12. Ūk. Stasys Burinskas 42, žm. Elena 41, vk. Katrė 10, Juzė 6.
  13. Ūk. Antanas Černiauskas 56, žm. Ona 51, vk. Jurgis 25, Tadas 19, Tomas 15, Teklė 25, aug. Kristė 12.
  14. Ūk. Pranas Grens 27, br. Simas 26, mot. Kristė 60, tarn. Petronėlė 12.
  15. Ūk. Matas Augulevičius 30, žm. Magdė 27, d. Benedikta 2, kamp. Agota 40, vyr. Jokūbas Kirs 47, s. Jurgis 9.
  16. Ūk. Juozas Karpavičius 30, žm. Katrė 27, d. Regina 9, kamp. Pedor 40, žm. Nastazė 41, vk. Tudor 10, Agota 4.
  17. Ūk. Dovydas Zdanavičius 39, žm. Elzė 31, vk. Jurgis 2, Rožė 10, Ieva 8, tarnas Andrius 21.
  18. Ūk. Simas Mileris 32, žm. Julija 31, vk. Jonas 18, Jokūbas 2, Yikta 12, Marija 7, mot. Marija 60, tarn. Kastė 18.
  19. Ūk. Stasys Rucevičius 43, žm. Katrė 41, vk. Karolis 17, Stasys 12, Marcelė 15, Ona 13.
- Iš viso gatvėje 56 vyrai ir 55 moterys.

ODININKŲ GATVĖ

1. Ūk. Pranas Karabanavičius 27, br. Adomas 17, Vincas 7, sės Ieva 13, Rožė 11, mot. Elena 50.
2. Ūk. Jonas Hircb 41, žm. Darata 29, vk. Liudvikas 12, Martynas 7, Fridrikas 6, Kristijonas 4, Marija 14, Darata 6, Kristina 1.
3. Ūk. Antanas Hendrovičius 41, žm. Sofija 31, vk. Andrius 23, Martynas 11, Jonas 8, Rožė 20, Ona 5.
4. Ūk. Domininkas Kuinavičius 31, žm. Magdė 29, vk. Kristė 2, Jonas 26, kamp. Magdė 41.
5. Ūk. Jurgis Kazlauskas 39, žm. Barbora 31, vk. Eleonora 11, tarn. Baltrus Matulevičius. 20, kamp. Simas Butkevičius 40, žm. Katrė 38, d. Kastė 4.
6. Darž. Antanas Rutkauskas 28, žm. Katrė 27, vk. Eleonora 8, Elena 2, Ieva 1.
7. Ūk. Bernardas Bartkauskas 29, žm. Viktė 27, vk. Antanas 3, Katrė 1, svainė Elzė 29.
8. Darž. Vaitiekus Vilhelmas 39, žm. Katrė 32, s. Fridrikas 14.
9. Darž. Dionizas Siškevičius 30, žm. Marija 29, kamp. Regina 49, Elzė 6, Rožė.

10. Ūk. Matas Čereška 38, žm. Kristė 37, kam. Jokūbas Heibavičius 37, s. Jurgis 7.
  11. Ūk. Tomas Kazlauskas 32, žm. Teresė 31, vk. Rožė 4, Ieva 2, Magdė 4.
  12. Ūk. Martynas Sukackas 39, žm. Agnietė 35, vk. Vincas 7, Mikas 3, Katrė 4, mot. Agota 60, tarn. Vincas Rucevičius 20, Katrė 21, Jadvyga 27.
  13. Darž. Teodoras Brazauskas 42, žm. Agota 40, d. Elena 17, kamp. Rožė Dobrovolskienė 39, d. Bogumila 10.
  14. Darž. Jokūbas Bartkevičius 32, žm. Ona 30, vk. Jonas 3, Rožė 1.
  15. Darž. Tomas Kubilius 31, žm. Agota 30, d. Ieva 4, kamp. Jokūbas Ališauskas 41, žm. Barbora 40.
  16. Ūk. Juozas Zalevskis 30, žm. Elzė 26, s. Juozas 2, tarn. Martynas Sieleckis 29.
  17. Ūk. Jonas Bartkevičius 42, žm. Marija 42, vk. Petras 18, Elzė 21, Rožė 20, kamp. Baltrus Godelskis 45, duktė Elzė 8.
  18. Ūk. Jonas Radzevičius 36, žm. Kristė 34, tarn. Jonas 22, Magde-lena 20.
  19. Darž. Mikas Kizelis 30, žm. Marija 31, vk. Juozas 7, Marija 12.
  20. Ūk. Martynas Grinevičius 50, žm. Magdė 48, s. Jonas 18, kam. Ta-mašauskienė 51.
  21. Našlė Kūrylienė 50, s. Jokūbas 14, kamp. Jurgis 36, žm. Marija 21.
  22. Darž. Pranas Sajevičius 36, žm. Elzė, svainė Gertrūda 19.
  23. Darž. Jonas Gerškevičius 42, žm. Teresė 41, s. Jonas 13, tarn. Jonas 12.
  24. Darž. Fridrikas Šneideris 39, žm. Kristė 40, tarn. Augustė 20, mokinys Pranas 11.
- Iš viso gatvėje 57 vyrai, 64 moterys.

AUDĖJŲ GATVĖ

1. Ūk. Motiejus Galinis 30, žm. Jadvyga 29, s. Pranas 4, poduk. Ag-nietė 12, tėv. Jurgis 60.
2. Darž. Valentas Grinevičius 30, žm. Marija 29.
3. Batsiuovys Povilas Bagdžiūnas 31, žm. Marija 31, vk. Simas 9, Rožė 2, mot. Sofija 52, d. Brigita 27, kamp. Petras Makackas 52, ses. Marija 40.
4. Ūk. Povilas Račkauskas 31, žm. Agota 29, vk. Ignas 4, Regina 3, Ieva I, br. Sebastijonas 40, mot. Katrė 60.
5. Darž. Tadas Kulbačauskas 36, žm. Ona 34.
6. Ūk. Jonas Barkauskas 30, žm. Marija 47, vk. Jonas 10, Viktė 8, Jadvyga 22, Katrė 19.
7. Darž. Jokūbas Blanka 38, žm. Barbė 32, d. Marija 5, Karlynė 2.
8. Darž. Simas Biberis 30, žm. Ona 28, s. Fridrikas 2, kamp. Jonas Grinevičius 60, žm. Katrė 51, kamp. Regina 41.
9. Ūk. Jonas Bagdanavičius 40, žm. Teresė 38, vk. Antanas 14, An-drius 5, Simas 3, Agota 16.

10. Kailius Adomas Jocevičius 38, žm. Katrė 33, vk. Jurgis 16, Ieva 12, Stasys 2.
11. Ūk. Simas Kamantauskas 41, žm. Katrė 40, vk. Jurgis 19, Vincas 15.
12. Ūk. Jokūbas Žaliamuskas 45, žm. Ona 40, vk. Andrius 6, Mikas 4, Rožė 9 ; Grigas 30, žm. Magdė 29, d. Ieva 2, kamp. Magdė 59.
13. Darž. Jonas Paškevičius 33, vk. Jadvyga 17, Viktė 12, br. Andrius 41, tėv. Antanas 60.
14. Ūk. Jonas Kupčinskas 31, žm. Kristė 29, vk. Rožė 6, Marcelė 3, svainė Rožė 20.
15. Darž. Jonas Lizelis 26, žm. Justina 24, d. Katrė 2, kamp. Teresė 41, s. Fridr. 5.
16. Ūk. Rožinskas 32, žm. Magdė 30, kamp. Kristupas 60, žm. Agota 50, d. Gertrūda 5.
Iš viso gatvėje 42 vyrai, 42 moterys.

VIŽAINIO GATVĖ

1. Darž. Mikalojus Paškevičius 30, žm. Pranė 26, vk. Rožė 4, Sofija 2.
2. Ūk. Kasparas Žaliamuskas 39, žm. Ieva 29, vk. Juozas 8, Rožė 6, Sofija 3, Marija 1, tarn. Jurgis Jurgelevičius 21, Rožė 20.
3. Ūk. Danielius Žaliamuskas 70, tarn. Petras Krivickas 19, Elena 20, kamp. Vaitiekus Grybauskas 42, kamp. Laurynas Žilinskas 40, žm. Magdė 38, vk. Martynas 15, Stasys 10, Uršulė 5, Juzė 2.
4. Darž. Antanas Pečiulis 40, žm. Marija 39, d. Marija 4.
5. Ūk. Jonas Radzevičius 17, sės. Klara 14, Ieva 5, Marija 41.
6. Kamp. Jonas Žukauskas 57, žm. Ieva 50, vk. Liudvikas 6, Agnietė 2.
7. Ūk. Jonas Zelvinderis 36, žm. Kristina 33, vk. Jonas 5, Kristijonas 16, Katrė 15, Elena 7, Ieva 2, tarn. Jonas Sederavičius 21, Magdė 25, tėv. Andrius 67.
8. Darž. Jonas Bliumas 39, žm. Magdė 24, kamp. Kristupas Galia 40, žm. Marija 41, s. Gotlibas 1.
9. Ūk. Jurgis Bergas 41, žm. Kristė 39, vk. Marija 14, Kristė 9, Katrė 5, tarn. Andrius Makarevičius 31.
10. Malūnininkas Kristijonas Makarevičius 32, žm. Ona 27, vk. Gottlibas 4, Erentina 2, Morta 1, tarn. Agota 18, kamp. Darata 40.
11. Vindininkas Tekorius 42, žm. Magdė 40.
12. Kalvis Jonas Hornan 31, žm. Sofija 30, vk. Kristė 7, Vilinė 2, mokinyš Jurgis Rozvanas 13, Jonas Lipnickas 19.
13. Šaltkalvis Jonas Odag 41, žm. Regina 40, vk. Andrius 13, Jonas 10, Darata 5, Kristė 2.
14. Ūk. Jonas Kačinskas 38, žm. Barbė 37, vk. Antanas 20, Ignas 10, Pranas 6.
15. Odininkas Abraomas Ramanauskas (totorius) 45, žm. Marija 41, vk. Dovydas 16, Salicilas 6, Ascė 2, augint. Cbatis 12, Juozas Paškevičius 40, tarn. Ona 22.
Iš viso gatvėje 43 vyrai, 47 moterys. 8, 9, 10, 11, 12, 13 nr. suminėtieji yra vokiečiai.

VILKAVIŠKIO GATVĖ

1. Ūk. Jonas Lastauskas 26, kr. Povilas 34, ses. Marcelė 31, svainis Simas Juškevičius 27, žm. Elzė 26, d. Daminka 2, piemuo Jonas 11, mot. Marija 60, tarn. Jadvyga 16, kamp. Jonas Galinis 50.
2. Ūk. Jonas Vilčiauskas 47, žm. Ona 38, vk. Antanas 1, Agnietė 19, Marija 10, Jadvyga 6, tarn. Jnrgis 20.
3. Ūk. Mikas Barkauskas 30, žm. Barbė 29, vk. Jonas 10, Juzė 8, Marija 6, tėv. Jokūbas 55.
4. Ūk. Kazlauskas Vincas 29, žm. Ona 27, vk. Mikas 3, Katrė 4, kamp. Baltrus Kašinskas 30, žm. 29.
5. Ūk. Simas Radzickas 36, žm. Teresė 22, vk. Jonas 6, Teresė 5.
6. Ūk. Kipras Barkauskas 28, žm. Magdė 26, vk. Juozas 5, Juzė 2.

BAŽNYČIOS JURISDIKA

1. Ponas Jonas Radzevskis 27, žm. Pranė 26, d. Angelė 3, mot. Agota 52.
2. Batsiuvyis Vincas Milaševičius 28, mot. Marija 52.
3. Ūk. Martynas Bagdonas 40, žm. Katrė 29, vk. Augustinas 11, Rožė 3, kamp. Marija 36.
4. Teodora Malonytė 47, Marija 31, aug. Ona Žukauskaitė 10.
5. Elgeta Andrius Stankevičius 42, žm. Jadvyga 37, vk. Motiejus 9, Simas 2.

GALINĖ GATVĖ

1. Ūk. Katrė Dundzilienė 48, vk. Jonas 14, Juozas 7, Kunigunda 18.
2. Darž. Motiejus Radzevičius 52, žm. Katrė 50, s. Kazys 9, kamp. Martynas Kizevičius 40, žm. Katrė 38, s. Klemensas 5.
3. Darž. Jurgis Lesauskas 38, žm. Marija 31, ses. Katrė 27, br. Matas 19.
4. Darž. Tomas Stepankevičius, žm. Sofija, vk. Juozas, Magdė.
5. Darž. Marija Kalinauskienė, d. Magdė 21, kamp. Katrė 42.
6. Darž. Domininkas Aleškevičius 39, žm. Ona 38, s. Antanas 3.
7. Darž. Juozas Gonsiauskas 42, žm. Katrė 40, vk. Jurgis 10, Magdalena 7.

ŽYDŲ VARYKLOS GATVĖ

1. Domininkas Chodkevičius 27, žm. Marija 27, d. Marija 4.
2. Jonas Jasinskis, žm. Marija 40, vk. Rožė 11, Juzė 7.
3. Baltrus Navickas 51, žm. Katrė.
4. Baltrus Urbonas 37, žm. Ona 41, vk. Baltrus 13, Juozas 9, Elena 2.
5. Andrius Bendoraitis 41, žm. Ieva 32, vk. Juozas 4, Elena 6, Katrė 1.
6. Jokūbas Bukauskas 50, žm. Marija 45, s. Andrius 14.
7. Jonas Antanavičius 50.

VISAME MIESTE YRA :

Vyrų 454

Moterų 466

Iš viso 920, jų tarpe vaikų ligi 10 metų — 261.

Šeimų 170

Našlauančių šeimų 21

Iš viso 191 šeima

Ūkininkų 113

Daržininkų 36

Kampininkų 47. Kai kurie su šeimomis.

Samdinių pas ūkininkus : bernų 23, mergų 23, augintinių 10.

(Dokumentas laikomas Gražiškių bažnyčios archyve).

ANTRASIS PRIEDAS**KALVARIJAI MIESTO TEISIŲ SUTEIKIMO DIPLOMAS**

(1791 M. GRUODŽIO 27 D.)

« *Diploma confirmationis et locationis miasta Kalwaryi w wielkim Xięstwie Litewskim województwie Trockim leżącego* » — Diplomas patvirtinti ir nustatyti teisėms Kalvarijos miestui, esančiam Lietuvos didžiojo kunigaikštystėje, Trakų vaivadijoje.

Viešpaties vardan. Amen. Amžinai dalykams prisiminti, Mes Stanislovas Augustas Dievo malone, tautos valia Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis, Rusijos, Prūsijos, Mozūrijos, Žemaitijos, Kijevo, Voluinės, Podolijos, Podlesės, Livonijos, Smolensko, Sieversko ir Černigovo. Šiuo mūsų teisių nustatytu ir patvirtintu diplomu skelbiame visiems ir kiekvienam atskirai, kam tas bus žinotina, kaip dabarties, taip ir ateities žmonėms, kad mums prie mūsų šono sėdį ponai tarėjai ir valdininkai pateikė kilmingųjų, mūsų laisvojo Kalvarijos miesto, esančio didžiojo Lietuvos kunigaikštystėje, Trakų vaivadijoje, burmistro, vaito, tarėjų, priesėdų, raštininko, kasininko ir visų žmonių vardu ir reikalu prašymą ir padėjo Mums prieš akis ponios Antaninos Valavičienės didžiosios Lietuvos kunigaikštijos didžiosios maršalkienės teises, duotas Kalvarijos miestui lapkričio mėnesio dvidešimt aštuntąją dieną, kuriuo raštu buvo nustatyta miesto plotas ir tvarkymosi įstatai. Taip pat padėjo ir kitą teisę, Kaributo kunigaikščio Vyšnioveckio, priderintą prie ponios Valavičienės teisės dėl prievolių ir mieste apsigyvenusių miestiečių laisvių, duotą tūkstantis septyni šimtai dvidešimtųjų metų rugsėjo penktą dieną. Taip pat ir Mūsų pirmtako Augusto Antrojo privilegiją, duotą tūkstantis septyni šimtai tryliktųjų metų rugpiūčio trisdešimtąją dieną žydams, tame mieste apsigyvenusiems, pareiškiančią, kad toji Kalvarija yra miestas. Taip pat padėjo

Mums tūkstantis septyni šimtai devyniasdešimtais metais pravestą tame mieste Kalvarijoje liustraeiją (inventorių), iš kurios matyti, kad gyvena žymus skaičius laisvų žmonių, išikūrusių geruose pastatuose, pagal kurią dabar vykstančiojo seimo įstatymo pagrindu tas Kalvarijos miestas, kitų mūsų privilegijuotų miestų pavyzdžiu yra įpareigotas mokėti visokius respublikai mokesčius, būtent : pusanthro padūminio, čiaupinį, svaigalinį (*šeložny*) ir odinį. Ir buvome prašomi, kad Mes Mūsų, kaipo aukščiausiojo viršininko, galia, kuri mums šalies teise yra duota ir paremta dabar vykstančiame seime išleistų įstatymų apie miestus, būtent straipsniu *Mūsų laisvi karališkieji miestai respublikos valstybėse*, kuris Mums leidžia ne tik seniems miestams, kurių privilegijos yra žuvusios, privilegijas atnaujinti, bet ir naujas duoti, jei mūsų karališkuose turtuose rastūsi tokia sodyba, kuri būtų apgyventa laisvų žmonių ir jie savo gyvenamai vietai turėtų padarę patogią miesto išvaizdą, tai Mums Karaliui yra duota tokia galia gyvenvietei duoti naują privilegiją, net žemės pridedant. Ir kadangi Kalvarijos miestas įrodė, kad jis yra laisvas ir laisvų žmonių gyvenamas, ir galingųjų aukščiau sakytų seniūnų įstatais Šviesiausiojo Mūsų pirmtako Augusto II privilegija ir padarytoje liustracijoje miestu yra vadinamas, ir to dėlei visus įvairios rūšies mokesčius moka ir kad jau turėdami gerus trobesius ir tinkamą miesto išvaizdą ilgainiui išsivystys į lygų kitiems didesniems miestams, tai Mes jam teikėmės duoti patvirtinimo ir įvietinimo (apsigyvenimo) privilegiją, suteikdami žemės ir miesto teises kitų privilegijuotų miestų pavyzdžiu, priderinti tam miestui laisves, kokias turi kiti miestai, moka tolygius mokesčius, leisti laisvai išsirinkti magistratą pagal dabartinio seimo išleistus įstatymus, nustatyti visokias pajamas ir bendrus fondus to miesto naudai, atpalaiduoti nuo seniūno, pilies valdžios ir jurisdikcijos, nušalinti visokias miesto apimtyje esančias tiek pasaulines, tiek ir dvasines jurisdikas ir jas pavesti Kalvarijos magistrato jurisdikcijai ir valdžiai, teisti ir tvarkyti, nuo asmenine nuožiūra uždėtų naštų išlaisvinti ir leisti naudotis visokiomis lengvatomis, laisvėmis, pirmenybėmis ir atžymėjimais, laisviems miestams priklausomais. Ir Mes tą prašymą, kiek jis viešąja teise yra pagrįstas, maloniai linkę ir, derindamiesi prie aukščiau minėto, Kalvarijos miestui ir jo piliečiams įstatymais teikiamas laisves ir atžymėjimus užtinkrinti, kad jame laisvi žmonės, prekyba ir amatais besiverčia, dar didesniu skaičium apsigventų ir tuo tą miestą į gerą būvį ir tvarką atvestų, ir daugėdami ilgainiui respublikos pajamas didintų, pirm sakyta Kalvarijos miestą laisvu pripažinę, visus tame mieste piliečius, tiek dabar gyvenančius, tiek ir vėliau gyvensiančius į miestiečių teises išijungiančius ir lažui nepriklausančius, laisvais žmonėmis, žeme, to miesto apimtyje esančia, apsėstu, jų namus, kaimus ir teritoriją, kuri teisėtai tam miestui priklauso, jų paveldimą nuosavybę pripažįstame. Ir tas neturi kenkti pradėtoms ir nebaigtoms byloms. Gi norime ir prašome visus to Kalvarijos miesto piliečius, tiek kulčius, tiek miestiečius gimusius žmones, besiverčiančius prekyba, amatais, ar svaigalų pilstymu užsiimančius, ar šiaip iš kokios pramonės gyvenančius ir tame mieste dabar valdą turinčius, tiek ateityje išigyti galinčius, nepaisant, kokio būtų luomo, užsiėmimo ar mokslo, to miesto magistratui ir miestinei jurisdikcijai, vienodai lygiems mokesčiams,

laisvėms ir atžymėjimams, kad būtų nuolankūs. Ir šitą miestą nuo visokios žemietinės seniūno ir jo vietininkų jurisdikcijos, remdamiesi tik ką išleistu įstatymu « apie miestus » išskiriame ir nustatome, kad joks to miesto pilietis, jokioje byloje prieš jokią kitą svetimą teisimą, nei prieš pilies, nei prieš seniūno nebus atsakingas, tik prieš miesto valdžią, pagal dabartinio seimo išleistą « apie miestus » įstatymą, tame mieste pastoviai gyvenančių piliečių išrinkta, būtų atsakingi ir teisiami. Gi jei kuris tartųsi Kalvarijos miesto teismo nuosprendžiu esąs apsunkintas, tas turi teisę, dabartinio seimo įstatymo galia, apeliuoti į apeliacijos teisimą Gardine, paskirta Gardino pavieto miestams, arba į Mus ar į Mūsų Užmūrinių asesorinį didžiosios Lietuvos kunigaikštijos teisimą, atsižvelgiant į įstatymo nustatytą bylos rūšį. Gi miesto valdžia ir teismas iš savo valdymo ir teismo, lygiai ir visas Kalvarijos miestas, niekur kitur, tik prieš Mus ir prieš Mūsų Užmūrinių asesorinį didžiosios Lietuvos kunigaikštijos teisimą bylose, įstatymais numatytose, turės būti atsakingas. Taigi leidžiame, kad tas miestas miesto teismams ir pasitarimams turėtų rotušę, irgi patogiose vietose krautuves ir miesto naudai skerdyklas-mėsines, ir viešą plytinę pasistatytų. Kad tasai miestas teismo ir miesto valdymo reikalams valdiniuose raštuose ir bylose vartotų tam tikrą skydą, uždanginį ženklą (herbą), leidžiame jam toki žyminį ženklą, kokį matome nupieštą : « Dešiniame šone Dievo Apvaizdos akis melsvame dugne, kairiame šone — vartai su aukštu bokštu. Tame bokšte — didžioji raidė K raudoname lauke. Aplinkui sumegztas lauras. Apačioje po lauru — vainikas». Leidžiame tam miestui šitą žyminį (herbą) vartoti visuose antspauduose ir visokiuose pažymėjimuose. Iš to miesto ir jo laukų duoklės, kokios pagal įstatymus pasirodys privalomos ir Mūsų Užmūrinio didžiosios Lietuvos kunigaikštijos asesorinio teismo nuosprendžiu, vykdant dabartinio seimo nustatytą įstatymą, bus nustatytos apmokėti pinigais, bus to miesto magistrato išrenkamos iš piliečių ir sumokamos ten, kur bus įstatymo numatyta, o apmokėjimo kvitus paims miestui. Be šitų duoklių, kurios yra vieši mokesčiai, arba bus įstatymu nustatyti, miestas irgi turės įmokėti į respublikos išda. Norime, kad tame laisvame Kalvarijos mieste būtų įvykdyta ir padaryta viskas tas, kas yra leista šalies įstatymais kitiems laisviems miestams, kitokios visokios laisvės ir priedangos. Taip pat leidžiame tiems Kalvarijos miestiečiams naudotis visokiomis ypatingomis lengvatomis, ištekančiomis tiek iš šalies įstatymų, būtent seimuose išleidžiamų įstatymų, taipgi ir iš magdeburginės miestų teisės išplaukiančiomis, ir išpėjame, kad tuose dalykuose iš niekur nebūtų kliudoma. Kad šitam viskam būtų stipresnis pasitikėjimas, šitą diplomą, Mūsų nuosavos rankos parašu patvirtintą, liepėme sutvirtinti didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės antspaudu.

Duota Varšuvoje gruodžio 27 dieną 1791 metais, Mūsų viešpatavimo 28 metais Stanislovas Augustas, karalius.

Antspaudas. Miesto žyminio (herbo) atvaizdas.

(Šis diplomą paimtas iš S. DAUKANTO rankraščio *Lietuvos miestų privilegijos*, 34-37 psl., nurašyto iš *Lietuvos Metrikos*).

TREČIASIS PRIEDAS

MILICIJOS ĮSTATAI (1918 M.)

1. Milicija nusilenkia prieš vietinę Tarybą be jokio prieštaraavimo.
2. Milicijos viršininkai renkami milicininkų, užtvirtinant Tarybai arba jos paskiriami. Be to milicijos viršininkas privalo pranešti Tarybai apie milicininkų veiklą.
3. Milicininkų priedermė mandagiai apsieiti su gyventojais prie visokių aplinkybių.
4. Laike tarnystės milicininkui griežtai uždrausta prasišalinti nuo darbo vietos.
5. Milicininkui griežtai uždrausta imti kyšius kaip pinigais, taip ir produktais.
6. Milicininkui griežtai uždrausta priversti gyventojus kokiais nebūtų priešingais įstatymui reikalavimais.
7. Milicininkui griežtai uždrausta užėiti į namus daryti kratas, rekvizicijas, jeigu nėra pas jį jokių raštiškų įrodymų su parašu Tarybos arba milicijos viršininko.
8. Atlikęs tarnystės valandas, milicininkas privalo perduoti ginklus savo viršininkui, taip kad laike netarnystės milicininkas neprivalo būti ginkluotas.
9. Milicininko priedermė pakelti ginklą tiktai priėjus neišvengiamam laikui.
10. Milicininkas laike pildymo tarnystės privalo būti blaivus.
11. Milicininko priedermė laike nepaprasto atsitikimo kuo greičiausiai pasirodyti viršininkui.
12. Milicininko priedermė užlaikyti ramumą ir tvarką mieste, žiūrėti, kad neatsitiktų vagysčių, peštynių, plėšimų ir taipgi jo priedermė visame kame žiūrėti, kad visi Tarybos nutarimai būtų pildomi.
13. Milicininko priedermė žiūrėti, kad iš miesto nebūtų išvežami joki produktai, uždrausti Tarybos, ir juos užlaikant atgabenti į milicijos štabą.
14. Įvežimui produktų milicininkai neturi priešintis.
15. Padedant milicininkui daryti vagystes, plėšimus ir kituose nusikaltimuose, milicininkas ne tik ką pavaromas nuo tarnystės, bet yra atiduodamas teismui.
16. Jeigu iš gyventojų kas kreiptųsi į milicininką dėl apturėjimo pagalbos, jis privalo kaip dieną, taip ir naktį ją suteikti.
17. Jeigu kas iš milicininkų nori atsisakyti nuo vietos, privalo pranešti Tarybai dviem savaitėm pirmiau.
18. Taryba turi valią milicininkui atsakyti tarnystę visada su persergėjimu 7 dienom. Be to milicininkas neturi priedermės reikalauti už tą laiką užmokesnio.
19. Pastojant ant tarnystės milicininkas turi palikti Taryboje dokumentus.
20. Už kiekvieną neišpildomą prisakymą viršininko, arba paimtų ant savęs priedermių, pastojant tarnauti, milicininkas ūmu laiku pavaromas nuo tarnystės be jokio užmokesčio ir toji ypata netenka teisiu užimti kokią nors tarnystę, rajone tos Tarybos.
21. Visi milicininkai privalo kasdien 8 val. ryto pasirodyti savo viršininkui, išskiriant tuos, kurie pildė tarnystę nuo 12 val. iki 6 val. ryto.

IV. KALVAKIJOS APSKRITIS

1. KALVARIJA PRŪSIJOS VALDŽIOJE

a. *Patekimas Prūsų valdžion.* — « Maciejovicų laukuose ir Pragos pylimuose Lenkijos baltajam arui sparnai buvo nulaužti, o 1795 m. sausio 3 d. ir spalio 24 d. Petrapilyje įvykusiuose susitarimuose Lenkijos valstybės gyvavimas buvo panaikintas ²⁹. Dėl ko taip įvyko ? Dėl ko plati ir turtinga valstybė kaimynų buvo pasigrobta ? Pastaraisiais Lenkijos gyvavimo metais, Lenkijos šlėktiskasis luomas ir Lietuvos sušlėktinti bajorai rūpinosi kiekvienas tik savo laisvėmis, savo turtu, nenorėdami nieko aukoti bendram labui, šaliai sustiprinti.

Lenkų bajoriją čia vadinu šlėkta taip, kaip ją vadina patys lenkai. Tai darau todėl, kad atskirtume ją nuo Lietuvos bajorijos. Liublino unija Lietuvos bajorus apdovanojo savos šlėktos privilegijomis ir herbais, o jie patys pasekė tos šlėktos dvasią ir kultūrą, todėl ją vadinu sušlėktėjusia bajorija. Ilgainiui jos absoliutinė didžiuma virto Lietuvai svetimu, ne tik nenaudinga, bet ir žalingu elementu.

Šlėktos ne tik čiulpė iš savo valstiečių visokią naudą, bet ir, vieni kitų dvarus puldami, grobė kaimynų turtą : gyvulius, javus ir šiaip daiktus, griaudami ir naikindami pastatus, mirtinai mušdami žmones. Pilių teismų kygose pilna skundų už peštynes, užpuolimus, bet karaliaus valdžia nepajėgė siaubūnų suvaldyti. Tokia vidaus netvarka silpnino valstybę.

Radosi ir šlėktų tarpe žmonių, kurie, matydami kaimynų valstybėse drausmę ir tvarką, bandė ir pas save sudaryti tvarkingo gyvenimo įstatymų. Tačiau kiti šlėktos nieku būdu nesutiko atsisądėti savo laisvių. Būdavo šaukiami seimai, bet daugiau, negu per pusantro šimtmečio, tik keli seimai padarė nutarimų, o arti 200 seimų išsiskirstė nepadarę net ir labai reikalingų nutarimų. Vieno šlėktos nesutikimas visą seimą suardydavo.

²⁹ ROBERTAS ŠMITAS, *Priedas prie Naujųjų Rytprūsų istorijos*, 1913 m., 3 p.

Naujų įstatymų sumanytojai ir senųjų gynėjai savo nuomonems palaikyti parsikviesdavo svetimoms kariuomenėms. Ta svetimoms kariuomenėms globa ir privedė prie Lietuvos-Lenkijos išdraskymo. Rusijos imperatorienės Ekaterinos kariuomenė į pabaigą nuolat Lenkijoje stovėjo. Galop Rusija, Prūsija ir Austrija susitarė tą bejėgę, netvarkingą valstybę pasidalinti ir trimis atvejais pasidalino. Pagal 1717 m. Rusijos palieptą seimo nutarimą Respublika (*Żečpospolita*) galėjo turėti tik 18.000 kariuomenės. Tačiau lenkų patriotai, pasišovusieji valstybę sustiprinti, 1793 m. turėjo kariuomenės 60.000 vyrų ir gerų vadų. Bet kai jie norėjo žygiuoti prieš svetimą rusų kariuomenę, užėmusią žymią šalies dalį, karalius Stanislovas įsakė nekelti ginklo prieš rusus. Karalius buvo prisidėjęs prie Targovicos konfederacijos (sajungos), kuri ir buvo pakvietusi rusus, kad jie gintų nuo naujovių, kurias įvedė Gardino ketverių metų seimas (1788-1792 m.).

1793 m. Prūsijos karalius paskelbė manifestą kariuomenei žygiuoti į Lenkiją. O Lenkijos 60.000 karių buvo kaip tik toje dalyje, į kurią vokiečiai turėjo žygiuoti. Vadai buvo pasiruošę priešintis, neišleisti ir tuo sukelti šalyje ūpą rikiuoti karines jėgas prieš kitą svetimą kariuomenę. Bet ir vėl gavo įsakymą pasitraukti į Varšuvos sritį. Ir 1794 m. vasario mėnesį Prūsijos armija, vedama generolų von Guntberio, von Brunecko ir Holšteino hercogo von Becko, užėmė plotą tarp Vyslos, Bugo ir Nemuno ir čia žiemojo. Į šalies valdymą nesikišo ligi įvykusios Petrapilyje 1795 m. spalio 24 d. sutarties.

Užimtoji Lenkijos dalis gavo Naujųjų Rytprūsių pavadinimą. Ploto čia buvo 44.000 kvadratinėjų kilometrų arba, senuoju lenkišku mastu skaičiuojant, 800 kv. mylių su 800 tūkstančių gyventojų (pagal kitus autorius — 1.000 kv. mylių su milijonu gyventojų). Pradžioje ši provincija buvo pavesta valdyti generaliniam direktoriumo departamentui Berlyne; viršininkas buvo von Sreteris. Jam buvo pavesta sutvarkyti užimto krašto administraciją. Naujųjų Rytprūsių valdomieji vienetai galutinai buvo sudaryti 1797 m. ir įvesta civilinė valdžia. Buvo sudalinta į du departamentus — Plocko ir Baltstogės, o departamentai sudalinti į apskritis (kreisus). Plocko departamente 6 apskritys : Plockas, Lipno, Mlava, Przasnišas, Pultuskas ir Ostrolenka. Baltstogės departamente 10 apskričių : Lomža, Goniondzas, Drogičinas, Surazhas, Baltstogė, Bielskas, Dombrova, Vygriai, Marijampolė ir Kalvarija. Čia kalbėsime tik

apie Kalvarijos apskritį, kurios gretimos apskritys buvo : šiaurėje — Marijampolės, pietuose — Vygrių.

b. *Apskrities ribos.* — Kalvarijos apskrities sienos prasideda nuo Vokietijos valstybės sienos toje vietoje, kur Širvintos upė įteka į Šešupę, ne nuo pat santakos, bet truputį toliau į pietus, Naumiesčio (dabar Kudirkos Naumiesčio) miestą paliekant Marijampolės apskričiai. Gi šalia jo esąs Kataučiznos dvaras pašešupyje jau priskirtas Kalvarijos apskričiai.

Tolyn apskrities siena ėjo Šešupės upe pro Pilviškius, Marijampolę ligi Dovinės intako į Šešupę, netoli Liudvinavo. Per visą šitą nuotolį Šešupės dešiniame šone buvo Marijampolės apskritis, o kairiame šone—Kalvarijos apskritis. Tolyn siena ėjo Dovinės upe, prieš srovę, kelis kilometrus ligi Padovinio laukų. Čia upės ji buvo pasukta į šiaurę ir tolyn ėjo buvusia Prienų ir Punios seniūnijų siena, paimant Padovinio, Putriškių ir Panausupio kaimų laukus Kalvarijos apskričiai; tolyn per pakas, Amalvos ežerą, o už palių, Amalviškių ir Vidgirėlių laukus paimant Kalvarijai, Šlavančius paliekant Marijampolei.

Tolyn siena ėjo tarp Barbieriškio ir Punios seniūnijos žemių, pradžioje grynais laukais ligi Varpučio upelio ; tolyn — tuo upeliu pasroviui ligi Peršekės upės ir ta upe pasroviui pro Pramiežius ligi Barbieriškio dvaro laukų ežios, o ežia — ligi Nemuno šalia Nešeikių kaimo. Tolyn apskrities siena jau ėjo raityta Nemuno vaga pro Nemaniūnus, Punia, Alytų ligi Nemunaičio kaimo ežios. Šia ežia prasideda bendra siena su Vygrių apskritimi ir eina labai laužyta linija į vakarus ligi Senujų Rytprūsių sienos, laikydama dešinėje Kalvarijos aps. teritoriją, o kairėje — Vygrių. Ir tai, pradėdant nuo Nemuno, siena ėjo Nemunaičio, Norūnų, Tolaukio kaimų ežia, laikydama šių kaimų laukus kairėje, o Alytaus, Jurgiškių, Radžiūnų kaimus dešinėje. Tolyn ėjo apskurdama Bendrių laukus ir palikdama juos Vygrių apskričiai. Arciškonių ir Krokialaukio kaimų laukus — Kalvarijos aps. ; Obelijos dvaro laukus, Peseckų, Pranevičių, Straučkauskų, Obelytės ir Metelių dvaro bei jo kaimų laukus — Vygrių apskričiai, o Simno kaimus — Kalvarijos apskričiai. Ir taip pasiekė Rimiečio ežerą. Gi nuo ežero ėjo tolyn riba esančia tarp Rudaminos ir Lazdijų gyvenviečių, Rudaminą ir Bulakavą priskirdama Kalvarijos apskričiai. Toliau apskričių siena buvo išvesta tarp Mockavos ir Būdviečio

sričių taip, kaip čia ji ėjo stačiai į šiaurę, laikydama dešinėje Būdviečio ir Šilėnų laukus Kalvarijos aps., o kairėje — Mockavo gyvenviečių žemę ligi Kirsnos upės. Eidama Kirsnos upe, šita siena suko į vakarus, apeidama Palnyčią ir Kasaučizną Vygrių aps., ėjo Skersabalių, Aukštakalnių Marinkos ir Gutavo (šie abu iš Trakėnų dvaro) ežiomis, laikydama šias gyvenvietes Kalvarijos aps. Šioje vietoje, prie dabartinio plento, apskrities siena siekė Reketijos seniūnijos žemę ir, apsukusi ją laužyta linija, pasiekė Šelmentos upelį, įtekantį į Šešupę. Palikusi Šelmentos upelį, ėjo trumpiausiu keliu skersai Šešupę ir, paėmusi iš Kadariškės seniūnijos Liubavo laukus, ties Beviršiais įsiremė į senąją Nemunaičio girininkijos sieną ir ja eidama pro Vizainio ežero galą, pasisukusi pietų link pro pietinį Vištyčio ežero galą, siekė Prūsijos sieną ; ir ja eidama šiaurėn ėjo Lieponės upe ligi Širvintos upės, o Širvinta ligi Šešupės prie Naumiesčio.

Tuo būdu Kalvarijos apskritis apėmė visą Alytaus ir Punios didgiri, pusę Prienų didgirio, būtent, visą Vilkaviškio seniūniją, didesnę pusę Nemunaičio didgirio ir kiek Merkinės didgirio, būtent, Rudaminą, Būdvių, Trakėnus ir Reketiją. Į Kalvarijos apskritį pateko 7 magdeburginiai miestai: Kalvarija, Liudvinavas, Alytus, Simnas, Virbalis, Vilkaviškis ir Vištytis.

c. *Ežerai ir upės.* — Paminėtini kai kurie žymesni ežerai ir upės. Didžiausias ežeras Žuvintas, 650 margų ploto. Į jį įteka upelis Kiaulyčia. O iš Dusios ežero išteka Spernelės upelis, teka per Simną į Simno ežerą.

Iš Simno ežero į Žuvintą jau teka Bambenos vardu, o Žuvinte vėl gauna Dovinės vardą ir teka pro Amalvos ežerą į Šešupę. Stambiausia upė yra Šešupė. Ji atiteka iš Merkinės didgirio (iš Vygrių apskrities), teka pro Kalvariją, Liudvinavą, Marijampolę ir Pilviškius, darydama apskrities sieną, o toliau Rytprūsių sieną ir ten įteka į Nemuną.

Iš Metelio ežero išteka Peršekės upė, pakeliui pasiima iš dešinės atitekantį iš Obelijos ežero Obelytės upelį, teka pro Krokialaukį (čia suka malūną), pro Pramiežius (ir čia suka malūną), prisiima iš kairės intakus Rudę, Vaiciukupį, Dūmę ir Ringį ir Barbieriškyje įteka į Nemuną. Nuo Peršekės, truputį į rytus, atiteka į Nemuną nedidelis Mikasos upelytis. Minėtini šios srities ežerai : Aniškis (kitaip Gudelių) 216 margų, Naudoris, Plūvija 216 margų,

Duselė, Kavalys, Ūdrija, Luksnėnai, Atesia 202 margų³⁰, Anga 100 mrg., Simnas 210 mrg., Giluitis 200 mrg., Ylelis 1 mrg. Iš Rimiečio ežero (180 mrg.) išteka Kirsnos upė, teka per kelias pelkes, priima iš kairės upelius Smužinką ir Stumbragalvę (11 km), o kai pasisuka į šiaurę, tai susisiečia su ežeru Orija (153 mrg.), iš kurio Orijos upelis 8 km. ilgio, atiteka į Raudonio ežerą (214 mrg.), o iš ežero Palnyčios—Palytės upeliu teka į Kirsną. Kirsnos upė nutekėjusi 43 su puse km. kelia, įteka į Šešupe. Gi Mergutrakės upelis, prasidėjęs anapus Sangrūdės ir pertekėjęs per Gazdų ežerą, prisiėmęs intaką Vaiponę, 12 km. ilgio, praėjęs 15 km. kelio, įteka viena vaga į Raudonio ežerą, kita — į Kirsnos upę. Stumbragalvės upelio viršūnės apylinkėje yra keli ežerėliai: Lapukas 8 mrg., Ilgelis 10 mrg., Gilbietis mažasis ir didesnysis 12 mrg., Kailinis 6 mrg. ir Molinis. Į šiaurę nuo Kirsnos upės yra nedidelis Sūsnios ežeras 5 ha, su Susnelės upelyčiu. Kiek toliau Žaltyčio ežeras 100 ha, iš kurio Želsvelės upelis, 11 km ilgio, teka į Šešupe.

Dar tame pačiame dešiniame šone yra ežerai Šarkutis ir Šarkis (10 mrg.), iš kurių vanduo to pat vardo upeliu teka per ežerą Kelmavytį (2 mrg.) į Šešupe. Iš Reketijos ežero (10 mrg.) Reketijos upeliu, 7 km ilgio, vanduo teka į Šelmentos upę 23 km ilgio ir ta upe įteka į Šešupe.

Kairiame Šešupės šone, pradėdant nuo aukštupio, į Šešupe pirmiausia įteka upelis, ateinąs iš Prūdelio ežero (2 mrg.), šalia Liubavo. Toliau Grauzos upelis, kuris prasideda iš balų, teka per Trempimo ežerą, priima iš dešinės Skaistelio upelį ir dar kelis intakus, teka pro Pagrauzio ežerėlį ir įteka į Šešupe Aguonių kaimo laukuose. Grauža ir Skaistelis yra tie upeliai, kuriuos 1559 m. miškų revizijos pranešime Grigalius Valavičius pavadino Nemunaičio didgirio riba.

Toliau yra apylinkė, kurioje yra daugiau kaip 10 mažų ežerėlių: Skaistelis prie Budavisko kaimo, Burčakas prie Būdviečių kaimo, Juodelis prie Juodelių kaimo, Jurgežeris prie Jurgežerių kaimo, Pečežeris prie Gabrilaučiznos ir kit. Iš Menkupių balų prasideda Menkupės upelis (10 km) ir įteka į Šešupe ties Kreivosios laukais. Jonavo dvaro laukuose yra Jonavo 31 ha ežeras. Ties Liudvinavu į

³⁰ Margas — pagal atskirus kraštus, nevienodo didumo, apytikriai 0,5 ha laukas. Lietuvoje margas buvo lygus 0,712 ha.

Šešupė įteka Sūduonios upelis, 21 km ilgio. Sūduonios ir jos intakų viršūnėse labai šaltiningos vietos, kurios ir pavadinimus yra gavusios iš šaltinių : Šalti Šaltiniai (dvaras), Juodi Šaltiniai (kaimas), Raudonieji Šaltiniai (vienkiemis), Balti Šaltiniai. Sūduonios intakas Gulbinas prasideda iš Juodų Šaltinių balų ir turi 4 km ilgio. Tūrupis ateina iš Jonavo ežero ir turi apie 3 km. Yra dar daug mažesnių intakų.

Šalia Liudvinavo yra Liudvinavo ežeras, 3 ha, ir Pažerėlių ežerėlis, 2 ha ploto. Ties Marijampole į Šešupę atiteka nuo Uosupio kaimo Uosupėlio upelis, apie 6 km, o ties Ašmonais nuo Šunskų — kitas intakas, apie 8 km ilgio. Šioje srityje yra trys nedideli ežeriukai Oželių, Žiūriu—Gudelių ir Parausių apie 2 ha kiekvienas.

Toliau prasideda ilgieji Šešupės intakai, kurie savo viršūnėmis siekia beveik pačios Šešupės viršūnę. Rausvė prasideda iš tų pačių šaltinių, kaip ir Grauzė. Ilgio ji turi 40 km su viršum. Teka pro Rasmus, Penkinius, Keturvalakius; čia prisiima intaką Balse (bene 7 km), prie Pavilkaujų kaimo išleidžia Yilkaujos upelį, tekantį į Vilkaviškį, o pati plaukia tolyn (apie 10 km), per Rūdos ežerą, netoli Gižų, prisiima intaką Paikį, 13 km ilgio, ir Piliūnų kaimo laukuose įteka į Šešupę.

Truputį į šiaurę nuo Rausvės yra Paežerių ežerėlis, apie 30 ha ploto. Iš šio ežero prasideda Gulbino upelis, apie 13 km ilgio, ir žemiau Pilviškių, prie Gulbiniškių kaimo, įteka į Šešupę. Alksnėnų laukuose prasideda Šešupės intakas Alksnė, apie 8 km ilgio. Kuo Didvyžių teka Skriaudupis ir nutekėjęs apie 7 km, prie Skomskavalės (Grigaičių dv.), įteka į Šešupę. Taip pat Žynių kaimo laukuose prasideda Juodupės upelis; teka per Juodupėnus ir, praplaukęs apie 11 km, netoli Naumiesčio įteka į Šešupę. Šiame plote, šalia Didvyžių, Luišių miškelyje yra Luišio ežerėlis, 2 ha, o netoli Vilkaviškio — Majoriškių ežeras, 4 ha.

Didžiausias iš šio šono Šešupės intakas yra Širvinta, turinti ilgio daugiau kaip 76 km. Ji turi gana daug savo intakų, vietomis painiai tekančių. Širvinta prasideda Gražiškių parapijoje Paširvinčio ir Bambinių kaimo laukuose, ir nutekėjęs 10 km, gauna iš kairės Lankupę, turinčią savo nežinomo pavadinimo intaką. Nutekėjusi 13 km gauna iš dešinės intaką Dotamą. Dotama ir Lankupė turi po 12 km ilgio. Dotama teka per Dotamos ežerėlį. Tolyne Širvinta teka pro Sausininkų ežerėlio šoną ir Pagerniavo laukuose gau-

na Aistą, turinčią 22 km ilgio. Aista prasideda Aistiškių laukuose, teka pro Liepaloto, Šeškinės, Bartininkų kaimus ir Pagerniavo laukuose įteka į Širvintą. Zanila irgi tokio pat ilgio, kaip ir Aista. Prasideda Gražiškių parapijoje Skardupių kaimo laukuose; Būdviečių laukuose prisiima Javonio intaką (iš kairės), kuri ateina iš Ančlaukio laukų pro Šakius (Šakeliškius) ir Pajavonio dvarą, teka (Zanila) tolyn pro Karalkrėslio dvarą ir Stolaukėlio laukuose įteka per kairįjį krantą į Širvintą. Tolyne Širvinta teka tarp aukštų krantų, per Lankeliškius, apie 10 km ligi Obelupių kaimo laukų, čia jai pastoja kelią užtvanka, ir Paežerių dvaras dalį vandens kanalu paima į Paežerių ežerą, o iš ten į Kisiniškių malūno turbina, ir iš ten teka į Šeimenos upelį, ateinantį iš Vilkaviškio. Dalis, o kartais ir visas Širvintos vanduo nuteka tolyn savo vaga ligi netoli Alvito ežero, čia be jokio užtvankimo iš senų senovės Širvinta pasidalina į dvi vagas: Senoji Širvinta teka kairėn pro Virbalį į paprūšę, o Naujoji Širvinta — tiesiog pro Boblaukį, Skardupius į Šūklių dvarą. Šūklių dvaro laukuose į Širvintą iš dešinės ateina intakas Šeimena. Šeimena turi ilgio apie 36 km. Šeimena prasideda Bartininkų parapijoje, Antaniškių ir Pašelmėnių kaimų laukuose ir teka per Mockabūdžių, Bardauskų ir Sardokų kaimų laukus. Sardokų laukuose prie kapų gauna iš kairės intaką Vembrę (14 km ilgio). Vembrė prasideda Bajorų kaimo laukuose, teka per Vembrius, Pavembrius, Pūstapėdžius ir Sardokuose iš kairio kranto įteka į Šeimeną. Tolyne Šeimena teka į Vilkaviškio miestą; čia iš dešinės priima intaką Vilkaują, kuri, pradėjusi vagą netoli Gižų iš Rausvės upės, tekėdama per Antupius, Znočkus ir Gudelius, Vilkaviškio mieste įteka į dešinio kranto Šeimeną. Vilkauja turi ilgio apie 14 km. Iš Vilkaviškio Šeimena teka pro Kisiniškius, Viščiakaimio palivarką, Patviečio palivarką į Šūklius ir čia susijungia su Širvinta. Toliau Šeimenos—Širvintos vardu vadinama, gavusi dar porą mažesnių intakų iš kairės įteka į Senosios Širvintos vagą, tekančią Rytprūsių siena.

Senoji Širvinta, atsiskyrusi nuo Naujosios Širvintos, ties Alvitu, priima iš kairės 10 km ilgio upelį Briedėją, ir toliau antrą iš to paties 8 km ilgio intaką ir trečią 10 km intaką Eglupį ir galop Lieponą. Briedėjos aukštupyje yra maži ežerėliai prie Stolaukio laukų. Antrasis intakas laiko apsupęs keliom šakom Virbalio miestą. Eglupys teka pro Kybartus. Gi Liepona (35 km ilgio), pradėjusi Klėtkininkų laukuose, ties Kaupiškiais pasiekia Vokietijos

sieną ir, būdama šios valstybės siena, ji teka pro Kybartus-Eitkūnus ir ties Stanaičių kaimo laukais įteka į Širvintą. Širvinta gi, tekėdama Vokietijos pasieniu Namiestyje įteka į Šešupę.

Dar liko keli, savo vietose neįrašyti upeliai — intakai: Šūlupis, Karklė, Varnaupė, Paviržupė ir daugelis trumpų, bevardžių upelių. Dar minėtini ežerai: Triduonis, Beržinis, Grauzinis, Vygrelis, Armudiškių apie Gražiškius, o Vartelių laukuose Ciziškių, Bakšių Kamenkos (apie Vištytį); du nedideli Liukų ir Bačkiškių laukuose, o taipgi Bartininkų ež. Būdežeris. Alvito ežeras bus bene 5 ha, o jo kaimynas Paežerių ežeras — apie 100 ha.

d. Gyvenvietės. — Kokias apskities gyvenvietes Prūsų karaliaus valdžia rado ir kaip jas pertvarkė? Gyvenvietės, tai yra dvarai ir kaimai, buvo dviejų rūšių, pagal tai, kaip jose žemės ūkis buvo vedamas. Vienos gyvenvietės buvo kai kurių piliečių nuosavybės, o kitos priklausė karaliui, kaip valstybei. Ir piliečių ir karaliaus dvaruose žemės ūkį vedė kulčiai — bajorai. Karališkuosius dvarus, seniūnijomis vadinamus, bajorai turėjo teisę valdyti ligi mirties, juose šeiminkauti, kaip nuosavyje, temokėdami karaliaus išdui tam tikrą mokestį. Visi bajorai turėjo lygias teises, lygius balsus: ir tie, kurie buvo keliolikos dvarų savininkai, ir tie, kurie jokio turto neturėjo. Bajorai laikė luomo pažeminimu imtis kokio amato, prekybos ar kitokio verslo. Neturtingieji pragyvenimo priemonių rasdavo pas turtuolius, jiems patarnaudami ar pataikaudami; dėl to anų priklausė.

Bajorai padoriu užsiėmimu laikė tik karda ir žemės ūkį. Jie smarkūs buvo kardu kautis, kariauti, pulti, bet, klaidingai suprasdami laisvę, nesugebėjo naudingai pavartoti kovingumo tėvynei ginti. Tik labai nedaugelis bajorų, tik labai pavargę ėmėsi arklo žemei arti. Šiam darbui bajorai turėjo valstiečius, kurie gyveno be jokių teisių, be jokio turto. Kalvarijos apskrities valstiečiai buvo lietuviai, o žemės ūkių savininkai, karališkųjų dvarų valdytojai ir jų ūkvedžiai buvo šlėktos — lenkai. Miestuose gyveno gana daug žydų. Jie ir kaimuose laikė išsinuomuoju smuklių.

Karališkieji dvarai-seniūnijos perėjo naujosios Prūsų karaliaus valdžios nuosavybėn. Naujoji valdžia ėmė juos saviškai tvarkyti ir naudoti. Šlėktoms, turėjusiems nuosavus ūkius, nuosavybę pripažino, bet pareikalavo dokumentų nuosavybei įrodyti. Tokius žemės savininkus naujoji valdžia surašydino į teismo knygas, ipo-

teka pavadintas. Ipotekos knygosė įrašydavo savininko pavardę, vardą, įtraukdavo dokumentus, kurių pagrindu yra gauta nuosavybė, įrašydavo visokius nuosavybės suvaržymus ir naštas : skolas, išmokėtinas dalis, prievolės. Ipotekoje įrašyta skola turėjo būti atmokėta tinkamu laiku. Žemės savininkui jos neatmokant, skolin-tos turėjo teisę tą ūkį parduoti iš varžytynių ir skolą atsiimti.

Vokiečiai karališkašias Kalvarijos, Vilkaviškio, Simno, Alytaus, Punios ir visas mažąsias seniūnijas panaikino, o padarė stambius žemės ūkio vienetus, ekonomijomis pramintus. Ekonomijose prie centrinio-pirminio dvaro buvo prijungti ir palivarkai. Palivarko ūkvedys buvo valdytoju (*Amtmann*), o centrinio dvaro ūkvedys — vyr. valdytoju (*Oberamtman*), kurio žinioje buvo ir kiti *amtmanai*. Kalvarijos apskrityje (*kreise*) buvo sukurta 12 ekonomijų³¹.

Šešių ekonomijų iš dvylikos gyvenviečių nerasta ir tikrai nežinoma, ar jų buvo daugiau Kalvarijos apskrityje. Vokiečių dokumentuose šie žemės ūkio vienetai buvo pavadinti ne ekonomijomis, bet domenais³². *Domanen Kammer* — domėnų valdymo įstaiga buvo Balstogėje.

A. C. von Holsche paduoda sekantį domėnų sąrašą³³ :

Domėnos	Jų pali-varkų	Jų kaimų	Jų viensėdinių (be kaimų) dvarelių
1. Bartininkai	8	21	1
2. Kalvarija	8	65	—
3. Karkliniai	4	13	—
4. Karalkrėslis	9	23	—
5. Krokialaukis	3	12	1
6. Lankeliškiai	1	7	—
7. Liudvinavas	3	25	2
8. Iglisškis	5	94	4
9. Aniškis	6	24	3
10. Rudauka	12	35	5
11. Ūdrija	4	19	—
12. Vilkaviškis	6	123	—
13. Vištėtis	9	52	1
Viso	78 pali-varkai	488 kai-mai	17 viensėdi-nių dvarelių

³¹ Žr. Ketvirtąjį priedą, 484-486 psl.

³² Domėnai — vokiškai *Domänen*, lotyniškai *dominium*, prancūziškai *domaine*, karališkas ar valdiškas dvaras.

³³ AUGUST CARL VON HOLSCHKE, *Geographie und Statistik von West-Süd- und Neu-Ostpreussen, nebst einer kurzen Geschichte des Königreichs Polen bis zu dessen Zertheilung*, Berlynas 1800-1807, 3 tomai.

Kongresinės lenkų karalystės valdžia, kuriai buvo priskirta ir lietuviškoji Sūduva, paliko domenų tvarką, tik joms gražino ekonomijų pavadinimą.

Ekonomijų smulkų sąstatą radau ipotekos knygoje, tik, gaila, ne visų. Šešerių tik vardai paminėti. Nesiimu aiškinti, kodėl ekonomijų sąrašė nėra Igliškio ir Karklinių ekonomijų, o domenų — Penkinių domėnos. Manau, kad čia paprasčiausia klaida, nes lenkų karalystės valdžia, perėmusi ją iš vokiečių paliktų domenų nekeitė ir nereformavo.

Tris stambius dvarus Kalvarijos apskrityje Prūsų karalius padovanojo Holšteino generolui von Beckui, dalį šios šalies okupuojamam, būtent : Metelių dvarą su Metelių, Buckūnų, Papečių, Obelninkų, Teizininkų, Barčių kaimais ; Simno apylinkėse Kalesninkų dvarą su Ponkiškių, Kalesninkų, Kavalčiukų, Gilučių, Činšauninkų, Bambininkų, Skovagalių, Jančių, Mergalaukio kaimais ir 10 didelių ežerų ; Gižų dvarą su Gižų, Būdos, Išlandžių (Chramiškių), Suvalkų (Admarino), Strazdų, Paikio, Naujienos, Dobkiškės, Trakelių ir Oranų kaimais.

Naujoji valdžia pasiuntė daugybę matininkų ir žemės žvalgų, kurie išmatavo visų dvarų ir kaimų žemes ir sudarė žemėlapius. Apskaičiavo žemės derlingumą, pajamingumą ir kiek reikia darbininkų žemei apdirbti. Patikrino valstiečių prievolių darbo kiekį ir rado beveik visuose kaimuose to darbo atliekų. Apskaičiavo, kad prievolėmis dirbti dienomis daugiau galima padaryti, negu tame dvare yra darbo. Ir patvarkė mažesniu darbininkų skaičium apdirbti dvaro darbus, o už atliekamas dienas, nebesant joms darbo, mokėti činšą. Toks potvarkis pasunkino valstiečių prievoles. Darbą, kurį jie lig tol dvare padarydavo per dvi dienas, dabar turėjo padaryti per vieną dieną ar per pusantros. Turėjo uoliau ir sunkiau dirbti, kad sutaupyti laiko užsidirbti činšui mokėti. Štai ištrauka iš tokio prievolių paskelbimo Metelių valstiečiams, kuriems 1804 m. lapkričio 17 d. valdžios pareigūnas kalbėjo :

Teisės, kokias turite ar išsitarnavę esate, nebus jums siauriamos (*nicht geschmälert werden*). Dvaras jūsų tiekiamos tarnybos negali kitur panaudoti, kaip tik tame dvare ir tik nuskirtam tikslui. Jūsų tarnyba negali būti išnuojama kitam dvarui, nei perleidžiama, nei skiriama kitam reikalui, kuris su dvaru neturi jokio bendro ryšio. Jūsų tiekiamas darbas, tarnybos, duoklės ir kita be jūsų sutikimo negali būti pakeista ar padidinta. Jūs privalote dirbti dvarui

10.632 dienų, o jūsų darbo dvarui reikia su pakinkytais gyvuliais :
 2.227,5 dienų
 ir pėsčių darbo ..... 2.571 diena
 Iš viso 4.798,5 dienų.

Taigi privalomų dienų perteklius 5.833,5. Visiems darbo neužtenka, tai galite laisvai pasirinkti, kas dirbsite darbą, o kas prievolę atlik-
 site, už darbadienį sumokėdamas dvarui po 6 grašius. Kurą ir staty-
 binį medį pirksitės ir t. t.

Valstiečiai, išklausę tokio pareiškimo, vienbalsiai ir triukšmin-
 gai atsakė, kad, sumažinus darbo dienų skaičių, dvaro darbus
 padaryti jiems bus per sunku, jų jėgas viršys. Jie nesuntinka pi-
 nigais mokėti, jie dirbs, kaip dirbė. Valdžios pareigūnai būtinai
 norėjo gauti sutikimą pinigais apmokėti darbadienius. Visą dieną
 išlaikė sušauktus valstiečius įtikinėdami naudingumu pinigais ap-
 simokėti už darbą. Tuo tarpu liko, kaip buvę. Tik ilgainiui keliuo-
 se kaimuose apleistus ūkius dvaras pavertė palivarkais ir tas atlie-
 kamas darbo dienas sunaudėjo palivarkuose. Atrodo, taip buvo
 ir visur kitur. Tačiau palivarkai buvo daromi daug vėliau. Prūsų
 valdžios įstatymai draudė valstiečių žemę jungti į dvarą.

Lietuvos-Lenkijos laikais valstietis buvo dvaro nuosavybė. Vals-
 tiečiai kasdien buvo šaukiami į dvarą dirbti. Naujoji valdžia įsakė
 visuose dvaruose surašyti inventorių, kuriuose būtų įrašytos vals-
 tiečių prievolės; po to nebegalėjo jų didinti. Valstietis turėjo
 būti atleidžiamas, jei norėjo eiti ko nors mokytis. Mergina galėjo
 palikti kaimą, kai nutekėjo už vyro. Buvo uždrausta valstiečių
 žemę įjungti į palivarkus. Kaime buvo pastatytas seniūnas (*Schulze*),
 tai yra žmonių išrinktas ar pono paskirtas asmuo ir apskrities vir-
 šininko (*Landrato*) patvirtintas. *Šulce* buvo kaimo savivaldybės
 pirmininkas. Jisai šaukdavo kaimo sueigas-pasitarimus ir pra-
 nešinėdavo *Landratui* apie nutarimus. *Šulce* buvo pavaldus dvaro
 ponui ir vykdė jo paliepiamus, kurie nebuvo priešingi valdžios
 potvarkiams, skelbė gyventojams valdžios potvarkius, prižiūrėjo,
 kad būtų įvykdyti, rinko mokesčius, ėjo vietos policijos pareigas.
 Už savo darbą buvo atleidžiamas nuo prievolių dvarui ir valdžiai.

Tai čia pasakojau apie Kalvarijos apskrityje (kreize) buvusius
 karališkuosius dvarus, domenų, vėlesnes ekonomijas. A. C. von
 Holsche išskaičiuoja ir buvusius ponų nuosavus dvarus. Pirmuoju
 skaičium yra nurodyta, už kiek dūmų tie dvarai mokėjo valstybei
 padūmės mokesčių, o antruoju skaičium pasakyta, kiek to pono

žemės turtas (ūkis) buvo įkainuotas prūsiškais taleriais. Smulkesnių žnių apie tuos ponų dvarus nėra paduota. Kalvarijos apskrity (kreize) ponų nuosavi buvo ³⁴:

1. Alvitas pono Visgirdo	4 dūmai,	90.000	talerių	vertas	turtas.
2. Paežeriai pono Zabelos	6 »	67.000	»	»	»
3. Aštrioji Kirsna pono Karengos	14 dūmų	59.000	»	»	»
4. Šikšniai pono Terebeto	4 »	40.000	»	»	»
5. Simanėliškiei Fergiso	4 »	60.000	»	»	»
6. Rudamina p. Turčinavičiaus	10 »	50.000	»	»	»

Smulkesnių ponų žemės ūkių savininkų, kurie turėjo po valaką, ar apie tiek, kur keli ar keliolika tokių savininkų atskiruose okolica vadintuose kaimuose gyveno, A. C. von Holsche savo veikale nemini.

Kitoje vietoje pasakojau, kaip Prūsų valdžia miestus ir miestiečių gyvenimą sutvarkė ir valdė, bet ten nieko nepadačiau atskirai apie Kalvarijos ir kitus jo apskrities miestus. Apie juos žinių suteikia Vonsickis ³⁵. Įdomūs daviniai tos apskrities miestų iš 1800 metų ³⁶.

Šiame sąrašė nėra duomenų iš Virbalio. Holsebe rašo: «Virbalis yra karališkas miestas, turi 245 namus ir 1650 gyventojų. Vieta arti senosios Lietuvos sienos. Apylinkė labai graži. Čia (1800 metais) stovi eskadronas juodųjų gusarų ir štabas von Suterio pulko »³⁷.

Šitas sąrašas mums pavaizduoja mūsų šalies miestų 1800 metais padėtį. Vokiečiai, paėmę valdyti mūsų kraštą, surašė gyventojų visoki turta. Tai ir matome, kiek miestuose buvo amatininkų ir kokiais amatais jie vertėsi, kiek mokėjo mokesčio. Stogų šiaudinių

³⁴ Ten pat.

³⁵ VONSICKI, *Pruskie Opisy miast ppsleich*. Veikalas yra Vilniaus Mokslų Akademijos Bibliotekoje, sigla 058953/13. Autorius paduoda davinius Berlyno archyvuose surasto rankraščio : *Statistische Tabellen von den Bialystokischen Cammer Städten in der Provinz Neuostpreussen pro Jahr 1800*.

³⁶ Žr. Penktąjį priedą, 487-490 psl.

³⁷ A. C. VON HOLSCHE, *Geographie und Statistik von West-, Süd- und Neu-Ostpreussen*, Berlynas 1800, I t., 436 psl.

miestuose nėra. Vokiečiai uždraudė miestuose šiaudus « kelti ant stogų ». Net šuliniai suregistruoti. Kiekvienas miesto pastatas turėjo priešgaisrines priemones : kopėčias, kibirus (odinius, neperdziūstančius), kablius, medinius švirksčius vandeniui pilti ant degančio pastato. Matome, kiek gyventojai turėjo gyvulių, kiek savo šeimos mažais vaikais ir paaugliais, kiek laikė samdytų darbininkų : bernų ir mergų, net piemenų, kiek buvo žmonių, galimų darban pasisamdyti dienai, kitai.

Mūsų dvarininkai, kaip minėjau, buvo neramūs : puldavo kito dvarus, kaudavosi užmuštinai, po to bylinėdavosi. Vokiečiai jiems sudrausminti pastatė teisėjus (Kalvarijos apskrityje Kalvarijoje ir Vilkaviškyje) ir policininkus, Kalvarijoje pastatė kalėjimą ir visuose miestuose laikė pastatę po kelis šimtus ar dešimtis kareivių, gyvenančių net su šeimomis.

Kai kurie dvarponiai, pamėgdžiodami seniūnijas, turėjo įsisteigę savo patogumui savo dvaruose miestelius su keliomis ar keliolika žydų šeimų, vienu kitu siuvėju ir batsiuviu, verpimo ratelių meisteriu, kaip Pramiežys turėjo Jackonyse, Rudaminos Turčinavičius — Rudaminoje, Reketėje ir Liubave. Holscbes knygoje iš ponų nuosavybės įrašytas Kalvarijos apskrityje tik Turčinavičiaus miestas su 50 namų ir 269 gyventojais, pridodant pastabą : « mokeskos reikšmės »³⁸. Ir tikrai mažos reikšmės buvo tokie «išdidumo » miesteliai. Prūsų valdžia apskrityje šalia landrato pastatė ir mokesčių apdėjimo ir rinkimo pareigūną (*Steuerrat*), kuris iš miestų reikalavo miestiskų mokesčių : už gaminimą ir pardavinėjimą svaigalų ir kitokių prekių, ypatingai druskos, už amato verslą, pagalves iš žydų, perpus padidintas padūmes ir t.t. Šitie miesteliai nepajėgė mokėti tokių mokesčių ir greitai buvo likviduoti.

Vokiečiai įvedė savą tvarką ir miškams valdyti ir naudoti. Įkūrė naują įstaigą tiems tikslams ir naujus tarnautojus paskyrė su vokiškais pavadinimais.

2. LENKŲ KARALYSTĖJE

a. *Administraciniai pertvarkymai.* — Nespėjo vokiečiai Naujuosiuose Rytprūsiose įgyvendinti savo tvarkos, kai, Napoleono

³⁸Ten pat, I t., 437 psl.

spaudžiami, turėjo iš čia pasitraukti. Naujieji Rytprūsiai virto Varšuvos kunigaikštyste 1807 m. Nespėjo kunigaikštystė atsistoti ant kojų, kai, Napoleonui pralaimėjus karą Busijoje, ji 1815 m. virto lenkų karalyste, tvarkoma Busijos imperatoriaus.

Imperatorius Aleksandras I tai karalystei davė plačią savivaldą, net su savo lenkiška kariuomene. Karalystės valdžia Kalvarijos apskritį paliko su visais valstybiniais dvarais, sugrupuotais ekonomijomis. Karalystės vyriausybė buvo sudaryta naujoviška tvarka. Buvo įsteigtos valdinės komisijos atskiriems valdymo veiksams : vidaus reikalų, teisingumo, liaudies turtų bei pajamų ir kitos. Kadangi Baltstogės sritis buvo prijungta prie Busijos, tai buvusias Baltstogės departamentas sumažėjo ir gavo Lomžos departamento pavadinimą.

Imperatoriaus Aleksandro I 1816 m. vasario 23 d. įsaku departamentai buvo pavadinti vaivadijomis. Lomžos departamentas gavo Augustavo vaivadijos vardą su penkiomis apskritimis (pavietais) : Lomžos, Augustavo, Seinų, Kalvarijos ir Marijampolės. Vaivadijos vyresnybė buvo sudaryta centrinės pavyzdžiu — komisijomis. Gi apskričių viršininkai pavadinti siųstiniais komisarais (*komisarz delegowany*). Gi šalia to komisarų apskrityse veikė kitų valdinių komisijų asesoriai: liaudies turto ir pajamų. Šio pastarojo žinioje buvo visų ekonomijų dvarai, jų kaimai bei miškai.

1837 m. vasario 23 d. caro įsaku Augustavo vaivadija buvo praminta Augustavo gubernija, su sostine Suvalkuose. Gubernijos vyresnybė leido savo laikraštį: *Dziennik gubernii Augustowskiej*, kuriame būdavo skelbiami visokie valdiniai potvarkiai ir veiksmai. Jame yra kai kas ir iš Kalvarijos apskrities gyvenimo. Visi ekonomijų dvarai, pirminiai ir prijungtieji, būdavo išnuomuojami tam, kas varžytynėse daugiau nuomos pasiūlydavo. Iš tokių skelbimų ši bei tą sužinome apie administracinius padalimus ³⁹.

³⁹ Skelbiama, kad 1827 m. kovo 22 d. varžytynėse bus išnuomoti valstybiniai dvarai Kalvarijos apskrityje :

1. Penkinių ekonomijos Karklinių dvaras su propinacija (tai yra teise daryti ir pardavinėti svaigalus, laikyti smukles) ir duoklėmis, metams 10.062 zlotai ir 20 grašių.

2. Rudaukos ekonomijos Kirsnos ir Smolnicos dvarai su propinacija ir t. t., metams 7768 zl. 8 grš.

3. Rudaukos ekonomijoje Metelieos dvaras su propinacija ir valsčių prievolėmis, metams 1381 zl. 22 grš.

Už 3 kilometrų nuo Virbalio, Penkinių valsčiuje, Mažučių (Navavolės) turtus 1827 m. nuomojo Leopoldas Vingoldas. Tų turtų savininkai Hofmanai. Už 37.650 zlotų skolą teismas 1820 m. rugpiučio 8 d. ir apeliacijos 1826 m. sausio 28 d. priteisė parduoti Mažučius iš varžytynių 1827 m. sausio 11 d. Varžytynių skelbime pažymima, kad Navavolė susisiečia su poniškų Penkinių laukais (dvaru) ir valstybiniais : Mažučių kaimu, Vaišvilų dvaru, Virbalio miesto ir Penkinių laukais ; turi 10 valakų dirvų, 4 valakus miško su 2 trobomis. Iš viso 16 valakų, 6 kambarių namas, klėtis, du mūriniai tvartai, plytinis kluonas, prie kelio į Virbalį arklidė, šeimos troba, varykla, mūrinė jautinė, smuklė, vėjinis malūnas, 13 bičių kelmų, visi ūkio padargai ir indai; lažininkų dvaras neturi. Skelbia Penkinių valsčiaus vaitas Ignas Viniarskis ⁴⁰.

b. Valdančios įstaigos. — Lenkų karalystėje, Kalvarijos apskrityje buvo savivaldybinių miestų ir 41 kaimiškas valsčius (gmina) ⁴¹. Tą teigimą patvirtina *Dziennik gubernii Augustowskiej* 1826 m. Pagal tą laikraštį Kalvarijos vyresnybė paskelbė kaimams paraginimą nešti mokesčius į apskrities kasą ir nurodė tvarką ⁴².

4. Rudaukos ekonomijoje Skiturių palivarkas metams 728 zl. 26 grš.

5. Vilkaviškio ekonomijoje Vilkaviškio dvaras su palivarkais, Pūstapėdžiai ir Juoddvaris prie Šešupės, su propinacija, malūnais, plytine, metinių pajamų 51.012 zl. 23 grš.

6. Paražnių palivarkas, netoli Kybartų, Kalvarijos apskrityje, turi paskolintų 10.000 zl. iš Viktės Petravičiūtės-Florijanavičienės. Ji mirė 1826 m. vasario 14 d. Ieškoma įpėdinių.

7. Mažąją Pasūduonę ir Pasūduoniškį Kalvarijos ekonomijos palivarkus, 1823-1825 m. nuomojo Feliksas Sielčikovskis ir neatsiskaitęs pabėgo. Kas žino, kur jis pasislėpė ?

8. Kataučiznos dvaro savininkas Antanas Chrapovickis mirė 1826 m. balandžio 10 d. Ipoteka ieško jo turtui (garo malūnui) įpėdinių. (*Dziennik gubernii Augustowskiej*, 1827 m. 11 nr.).

⁴⁰ *Dziennik gubernii Augustowskiej*, 1926 metų.

⁴¹ *Kalwaryja*, žr. ORGELBRAND, *Encyklopedyja powszechna. Nowe sterotypowe odbicie*, 12 tomų, Varšuva 1883-1884.

⁴² 1826 m. lapkričio 7 d. turi sumokėti Kalvarijos apskrities kasai Vaizbūniškė, Rasiai, Piliakalnis, Pagraučiai, Reketija ; 8 d. — Kirsna, Bulakavas, Šeštokai, Būdvietis, Rudamina, Bartininkai ; 9 d. — Lankeliškiai, Valstybiniai Penkiniai, Tabariškės, Liudvinavas, Gižai, Karai-

1816 ir 1818 metų vietininko potvarkiais buvo nustatyta, kad kaimus valdo vaitas, o jo valdomoji apylinkė vadinama gmina (valsčius). Valsčiai galėjo būti įvairaus didumo. Jei kaimas turėjo 10 dūmų (gyventojų) ir visi tie dūmai buvo vieno savininko, tas kaimas galėjo būti atskiras valsčius, o to valsčiaus savininkas — vaitas. Jei kaimas turėjo mažiau kaip 10 dūmų, tai jis buvo prijungiamas prie gretimos gminos.

Jei kaime buvo keli žemės savininkai, o nė vienas neturėjo 10 dūmų (bajorų kaime — okolicoje), tai iš savo tarpo išsirinkdavo vieną vaitu. Jei savininkas (dvaras) turėjo daug kaimų, tai iš jų visų galėjo daryti vieną valsčių, vieną valdymo vieneta — gminą. Tokios gminos savininkas arba pats būdavo vaitas, arba skirdavo savo pavaduotoją, kurį vaitu tvirtindavo vaivadijos komisija. Toks vaitas būdavo atsakingas už savo veiksmus. Didesnėse gminose vaitai turėdavo kaimuose padėjėjus šaltyšius. Paprūsėje žmonės juos vadindavo *Šulcais*. Šis terminas pasiliko iš Prūsijos valdžios laikų. Šulcas iš vokiško — *Schulze*. Nepriklausomybės laikais jie buvo vadinami seniūnais, bet už jų veiksmus atsakydavo vaitas. Vaito pareigos valstybei buvo : vykdyti vyresnybės įsakymus, eiti vietoje policijos pareigas, rinkti mokesčius, išdėstyti tarp gyventojų valdžios įsakomas prievoles. Kalvarijos apskrityje, Rumbonių parapijoje buvo keli bajorų kaimai — okolicos. Jie visi susidėjo ir sudarė Rutkos valsčių. Buvo ir daugiau tokių smulkbajorių valsčių. Vilkaviškio valsčius turėjo du palivarkus ir keliasdešimt kaimų, o valsčius buvo tik vienas ir vaitas vienas. Šaltyšiai buvo kiekviename kaime. Bajorų dvarai (pavyzdžiui, Vinkšnupiai, Kataučizna) su vienu ar dviem kaimais irgi buvo atskiros gminos.

krėslis, Gražiškiai ; 10 d. — Vembriai, Alvitas, Skardupis, Paežeriai, Poniški Penkiniai ; 11 d. — Rudauka, Kalesninkai, Spernia ; 15 d. — Vilkaviškis, Šiaudiniškiai ; 16 d. — Gutkavas, Bocianavas, Simanėliškiai ; 17. d. — Didvyžiai, Kataučizna ; 18. d. — Veiliškiai ; 21 d. — Vištytis, Krokialaukis ; 22 d. — Aniškis, Ūdrija ; 24 d. — Rumbonys ; 25 d. — Kutka, Pramiežiai.

Miestai neša mokesčius į apskrities kasą : lapkričio 4 d. — Kalvarija ; 7 d. — Liubavas ; 8 d. — Liudvinavas ; 10 d. — Vilkaviškis ; 11 d. — Simnas ; 15 d. — Vištytis ir Virbalis ; 24 d. — Alytus (*Dziennik gubernii Augustowskiej*, 1826 metų).

3. RUSŲ CARO VALDŽIOJE

a. *Dvarai, kaimai, miškai, žemės.* — 1830 m. Lenkų karalystės ponai sukilo prieš rusų imperatoriaus valdžią. Sukilimas buvo nuslopintas. Po to krašto autonomiją susiaurino, lenkų kariuomenę panaikino, o kariuomenėn šaukiami vyrai, rekrūtais vadinti, turėjo eiti tanauti į rusų kariuomenę net 25 metus. Kai kurie dvarininkai už sukilimą, net savo dvarų atsizadėję, turėjo nuo bausmės pabėgti į užsienį. Pavyzdžiui, Vilkabalių Juozas Baranauskas ligi sukilimo tarnavo trečiame ulonų pulke vachmistru ; sukilimo metu buvo podporučikas 5 ulonų pulke ; po sukilimo pabėgo į užsienį ir *Dziennik gubernii Augustowskiej* skelbimais jo ieškojo bausmės reikalui. Buvo ir daugiau tokių.

To sukilimo pasekmė buvo tokia, kad daugelį dvarų išdalino rusų kariams, kurių didžiuma buvo vokiečių kilmės. Prieš apdovanodamas nusipelnėlius, caras Mikolajus I 1835 m. paskelbė įstatymą, kuriuo nusipelnėliams skyrė tam tikro didumo pajamoms gauti žemės ūkius. Dovanojami ūkiai buvo numatyto pajamingumo, pagal apdovanojamojo tarnybinį laipsnį ir nuopelnus. Tuos ūkius vadino majoratais ⁴³. Žemiau duodu 15 majoratų sąrašą ⁴⁴.

Iš šio sąrašo matome, kad dvarai buvo išdalinti beveik vieniems vokiečiams. Į jų tarpą įmaišytas tik vienas-kitas rusas.

Čia tenka paminėti ir miškų kiekį, šiame laikotarpyje buvusį Kalvarijos apskrityje.

Privačių dvarų savininkai turėjo miško 20.534 dešimtines ⁴⁵ ir 694 rykštes ⁴⁶.

⁴³ Majoratas — ypatinga turto paveldėjimo tvarka, pagal kurią nuosavybę paveldi tik vyriausias sūnus. Jei vyriausias sūnus mirtų nepalikęs vaikų, ūkį paveldi jo jaunesnysis brolis. Jei apdovanotasis neturėtų sūnaus, tai paveldės brolio vyriausias sūnus. Gi vyriausia duktė paveldės tik tuo atveju, jei broliai neturėtų sūnų. Majoratinio ūkio savininkas negali jo nei parduoti, nei išnuomoti; turi pats ūkį valdyti, ar ūkvedį samdyti. Negali ūkio praskolinti, o skolintojai negali iš varžytynių parduoti. Jei majoratinis savininkas neturės įpėdinių, ūkis grįš valstybei.

⁴⁴ Žr. Šeštąjį priedą, 490-492 psl.

⁴⁵ Dešimtinė — 2,70 akro — 1.0925 ba.

⁴⁶ 1. Bulakavo Bulgarinas	1800 dešimtinių
2. Gižų Vaicekauskienė	308 »
3. Jurgiškių Kulvietis	312 »
4. Aštriosios Kirsnos Gavronskis	12.660 »

Valstybiniai miškai: Nemuno kilpoje Punios šilas — 8191 margas 207 rykštės ⁴⁷, Bukta, į kurią įeina ir dvejios palios — 17.641 margas 63 rykštės ⁴⁸.

Pančiakių girininkija : — 5719 mrg. ⁴⁹.

Kai majoratai pasidarė atskiri ūkiai, jie įsteigė ir savo valsčius su savo vaitais. Dėl to šiame laikotarpyje matome naujų valsčių, kurių ligi 1831 metų nebuvo. Majoratų kaimų smukles valdžios išdas pasiliko sau ir jas išnuomodavo.

Penkinių ekonomijos pirminio dvaro nuomininkas Juozas Berensas turėjo paskolinę Vembrių dvaro savininkui Liudvikui Andrionui Ustrickui 9.000 zlotų. Berensas nuomuoja ir Vembrių dvarą. Ustrickas mirė, įpėdinių nepaliko, liko tik skolintojai. Jų stambiausias Berensas. Berensas per teismą pareikalavo iš Vembrių savininko skolos su palūkanomis ir prisivarė ligi to, kad teismas išstatė dvarą parduoti iš varžytynių 1835 m. rugpiūčio 5 d. Pirmos varžytynės neįvyko, tai antrosios skelbiamos pigesne kaina ir duodamos žinios apie Vembrių dvarą ⁵⁰.

5. Paširvinčių Godlevskis	277	»	
6. Pramiežių Narbutas	692	»	
7. Sabališkių Vyšniauskas	330	»	
8. Rudaminos Namajauskienė	500	»	
9. Zelionkos Gavronskis	724	»	
10. Vištyčio miestas	1288	»	266 rykštės
11. Virbalio miestas	1499	»	142 »
12. Vilkabalių Micevičius	65	»	196 »
13. Simanėliškių Seligauskas	79	»	90 rykščių

⁴⁷ Eiguvos : Smolnica — 2464 mrg., Podaglė — 2365 mrg., Alytus — 1979 mrg., Bartušké — 1131 mrg., Margai — 104 mrg., Ūdrijos alkas (gojus) 149 mrg.

⁴⁸ Eiguvos : Kermošinė — 1201 mrg., Panausupys — 1485 mrg., Daukšiai 809 mrg., Miknionys — 1465 mrg., Liūliškiai — 2064 mrg., Vartai — 2195 mrg., Kumečiai — 2006 mrg., Naujavalakiai — 2123 mrg., Gudupiai — 1069 mrg., Želva — 748 mrg., Sūsninkai — 143 mrg., Kalyno miške Semeniškių eiguva — 1333 mrg., Smalinyčia — 581 mrg., Dekončinė — 420 mrg.

⁴⁹ Eiguvos : Šunskai — 1692 mrg., Puskepuriai — 813 mrg., Pančiakiai — 608 mrg., Naudiškiai — 666 mrg., Gurbšilis — 959 mrg., Paežeriai — 982 mrg.

POŁUJAŃSKI ALEKSANDER, *Opisanie lasów Królestwa Polskiego i gubernij zachodnich Cesarstwa Rossyjskiego*, Varšuva 1854.

⁵⁰ Vembriai turi apie 20 valakų naujo lenkiško masto. Moka mokės-

1835 m. sausio 9 d. Jonas Nepomucenas Jagminas, savininkas 2.000 zlotų, 217 zlotų su penktuoju nuošimčiu ir kitų turtų. Ieškoma paveldėtojų⁵¹.

Vištyčio ekonomijos ir valsčiaus Purviniškių kaime, už pusmylio nuo Virbalio, 1835 m. rugpiūčio 31 d. bus parduodami mirusio Karolio idės daiktai : galvijai, arkliai, avys, kiaulės, ūkio padargai, varis, paruoštas aliejus, muiliniai pelenai, virtuvės daiktai, sidabras, patalai, vyriški drabužiai, durpės ir t.t.⁵².

Vilkaviškio ekonomiją išnuomavo 1838-1850 m. laikotarpiui už kasmetinį nuomos mokestį 77.492 zlotus⁵³.

Karalystės valdžiai prireikė pinigų. Praskolino visų ekonomijų dvarus. Ir vis dar maža. Nutarė dalį mažesnių dvarų parduoti iš varžytynių. Paskyrė parduoti Kalvarijos apskrityje Ūdrijos ekonomijos Kižių dvarą su Kižių kaimu.

Tas dvaras jau buvo paėmęs iš Žemiečių Kredito draugijos 20.800 zlotų. Buvo apskaičiuota, kad tas dvaras duoda metinių

čių : ofieros — 597 zlotus ir 4 grašius, priedo — 39 zl. 25 gr. ; kontingenso — 407 zl. 11 grš., valsčiaus mokesčio — 417 zl. 11 grš. ; padūmės — 394 zl. 15 grš. ; malūninio ir varyklinio — 30 zl., kelių — 148 zl., gaisro — 319 zl. 15 grš. Iš viso dvaras moka mokesčių 2.353 zlotus ir 21 grašį. Vembrių dvaro laukai susisiečia : rytų šonu — su Vilkaviškio ekonomijos kaimais : Ančlaukiu ir Ožkabaliais, pietų šonu — su Geisteriškių kaimu, vakarų šonu — su Lankeliškių ekonomijos Lankeliškių kaimu ir šiaurės šonu — su Lankeliškių ekonomijos Pavembrių kaimu. Į Kalvariją 3 mylios. Ūkis trilaukis. 1834 m. pasėta : rugių 55 margai, vasarojaus 76 margai, pūdymo 60 margų. Dvaras turi Bajorų valstiečių kaimą, kur 19 ūkininkų turi žemės po 15 margų, vienas — pusvalakį. Visi kartu sėja 292,5 margo. Yra 8 daržininkai, turį po ketvirtadalį margo. Dvaro pieva 20 margų ir 8 margai sodo. Pastatai : mūrinis namas ir mūrinė šeimos troba, šiltnamis šiaudiniu stogu, sukritęs ; tvartai, vežiminė — mūriniai, greitai taisytini. Vėjinis malūnas, kurį nuomoja Anšelis Efroimzonas. Varžomą dvarą ligi 1836 metų nuomojo Jonas Berensas, kapitonas, kuris kartu yra ir Vembrių valsčiaus vaitas.

1835 metais, Kalvarijos taikos teisėjo raštininkas Pranas Točilauskas. Kalvarijos apskrities siųstinis komisaras Antanas Nenčinskas. Sekretorius Močarskis. (Dziennik gubernii Augustowskiej, 1835 m. spalio 8 d.).

⁵¹ *Dziennik gubernii Augustowskiej*, 1835 m., 34 nr.

⁵² Ten pat.

⁵³ Ten pat, 1837 m.

pajamų 2.259 slotus ir 22 grašius. Kas dvarą išsivaržys pirkti, turės sumokėti valdžios išdui dešimties metų pajamas 22.592 zlotus 20 grš., arba kasmet mokėti išdui pusę pajamų, tai yra po 1.129 zl. 61 grš. Stoją keli varžovai, jų tarpe Domininkas Volungevičius. Jis pasiūlė dar prie anų dviejų sumų pridėti išdui 27.377 zlotus 9 grš. Ir už 70.769 zl. 29 grš. Volungevičius nupirko Kižių dvarą su Kižių ir Kriaunių kaimais ir su to palivarko propinacija, tai yra su teise svaigalus daryti, smukles laikyti ir svaigalus parduoti, su privalomais valstiečių činšais, duoklėmis ir privalomu darbu.

Anišio ekonomijoje buvo iš varžytynių parduotas Jurgiškių palivarkas su Jurgiškių kaimu. Šią dvarą išsivaržė Ona Pilichauskaitė-Rajeckienė, o iš jos atpirko Antanas Kulvietis, sumokėdamas 12.000 zlotų užtrauktos skolos, kanono arba 10 metų pajamų sumą 26.220 zl. ir įvaržytų 29.504 zl. 20 grš., iš viso 67.724 zlotus 20 grš. Pirkimo-pardavimo aktai buvo surašyti 1839 m.

Dar taip buvo parduotas Seirijų ekonomijos Dzerbėnų palivarkas prie Dusios ežero. Bet šis palivarkas buvo Seinų apskrityje. Buvo ir daugiau taip parduotų dvarų Kalvarijos apskrityje, bet apie tai nėra dokumentinių žinių.

Kalvarijos valsčiaus Menkupių kaime vieną ūkį laikė žydas Chaimas Šklerovičius. Dvarui mokėjo činšą. To ūkio trobos buvo žydo, padargai nuosavi ir nuosava sėkla pasėliai pasėti. Žydas mirė. Kas jo buvo nuosava, perėjo įpėdiniams. Skelbiamos varžytynės 1854 m. balandžio 10 d. ir prasidės nuo 47 rublių 50 kapeikų sumos. Ūkis bus perleistas tam, kas daugiau pasiūlys atlyginimo už pasėlius ir pastatus, kurie priklausė velioniui⁵⁴.

Kalvarijos pavieto Padovinio valsčiuje, Liudvinavo ekonomijos Daukšių kaime yra Jurgio Kubertavičiaus 30 margų ūkis, kuris priklauso velionies Jurgio įpėdiniams. 1854 m. kovo 4(16)⁵⁵ d. ūkis bus iš varžytynių parduotas brangiausiai pasiūliusiam. Iš to ūkio mokama činšo 12 rb. 45 kap., padūmės — 1 rb. 95 kap., kontingenso — 2 rb. ir kelpinigių — 1 rb. 35 kap. Be to gaisrapinigių, rinkliava rekrūtams ir valkatoms pergabenti, dvi pastotės ir kiti

---

⁵⁴ Ten pat., 1854 m., 14 nr.

⁵⁵ Pirmasis skaičius nurodo dieną, senuoju kalendorium, antrasis naujuoju.

vieši patarnavimai. Ūkyje pasėta 2 karčiai 8 gorčiai rugių, 2 karčiai kviečių. Yra troba, kluonas, klėtis, trys tvartai, tvoros, vaismedžių sodas. Viskas įkainuota 116 rb. 50 kap. Varžovai turi raštu įrodyti, kad yra prityrę žemdirbiai ⁵⁶.

Karalystės išdo 1853 m. vasario 9 d. potvarkiu skelbiamos Suvalkuose 1853 m. gruodžio 14 d. varžytynės išnuomoti Liudvinavo ekonomijoje teisę pardavinėti svaigalus Amalviškių, Vidgirėlių ir Daukšių kaimų smuklėse per trejus metus. Varžytynės prasidės nuo 300 rb. 92 kap ⁵⁷.

Kalvarijos apskrityje 1851 m. kovo 7 d. buvo atiduota iš varžytynių 12 metų nuomai, nuo 1851. VI. 1 ligi 1863. VI. 1 d. : smuklės atlikusios Liudvinavo majorate, Panausupio ir Paežerėlių kaimuose. Varžytynių pradžia 108 rb. 97 kap. ; smuklės atlikusios Liūliškių majorato Varnupiuose, 138 rb. 12 kap., smuklės daržas — 1 rb. 99,5 kap. ir žuvavimas Dovinės upėje, ties Varnupiais ir Padoviniu — 5 rb. 65,5 kap. ; iš viso 12 metų nuomos pradžia 145 rb. 77 kap. ; nuo padovanotų Vištyčio turtų atliko Virbalio vaito ir malūno sklypai. 1851. XII. 31 d. išnuomojami 1851-1854 metų laikotarpiui; varžytynių pradžia 183 rb. 72 kap ⁵⁸.

Skelbiama suieškoti ir suradus pristatyti: Kalesninkų valsčiuje 1862 m. lapkritį pabėgo šaukiamieji į kariuomenę rekrūtai: Petras Judkevičius, Matas Jarmolavičius, Antanas Martynas Andriejauskas, Juozas Vilkevickas, Aleksandras Kulieša, Kazys Buzas, Motiejus Kazlauskas, Antanas Augustaitis, Laurynas Damauskas, Povilas Dainoravičius, Adolfas Šileris.

Obelijos vaito pabėgę rekrūtai: Aleksandras Kučinskas, Jurgis Verčinskas, Simas Barisas, Baltrus Petkevičius, Teodoras Baginskas ir Antanas Balevičius.

Iš Lankupėnų valsčiaus nežinia kur išvyko : iš Skardupių kaimo Marija Paliulytė, iš Gudelių kaimo — Jonas Stašaitis, iš Toleriškių (prie Javonies) — Jonas Kubilius, Viktorija, Sofija ir Brigita Podoleckaitės, Leopoldas ir Motiejus Hilgeriai, iš Lankupėnų kaimo — Kristijonas Peras, Ieva Perienė, Andrius Narkevičius, Jonas Draugėlaitis ⁵⁹.

⁵⁶ Ten pat.

⁵⁷ Ten pat, 1853 m.

⁵⁸ Ten pat, 1851 m. 9 nr.

⁵⁹ Ten pat, 1864 m., 14 nr.

Iš Alvito valsčiaus Čyčkų kaimo Jurgis Medelis, kažkur pabėgo. Iš Bulakavo valsčiaus daug žmonių kažkur pabėgo.

Jau kelinti metai, kai iš Būdviečio valsčiaus ir palivarko nežinia kur išėjo ir negrižta vargonininkas Antanas Razgaila, Emilija Parfejūtė-Razgailienė, Aleksandras Razgaila, Juzė Razgailienė, Antanas Vasiliauskas, Teofilė Vasiliauskienė, Rožė Vilčiauskaitė, Marija ir Elena Parfejūtės, Antanas Antanavičius, naujakrikštis.

Pėstininkų generolas Čeodajėvas buvo gavęs majoratinėmis teisėmis Lankeliškių dvarą su mišku, kaimais ir kitais priklausiniais, kurie jam davė tikrų metinių pajamų 2250 rublių. Bet jam buvo reikalingos pajamos, ne ūkis. Kadangi caro leidimu 1843 m. gegužės 9 d. jis galėjo gražinti dvarą išdui ir iš izdo tą pinigų sumą gauti, tai generolas, nepaisydamas, kad ūkininkavimas daugiau duodavo pajamų ir dvarą galėjo paveldėti jo ipėdiniai, Lankeliškius 1847 m. birželio 1 d. gražino karalystės išdui, o izdas jam mokėjo kasmet po 2250 rublių⁶⁰.

Valstybiniame Pašelmenės kaime, Karklinių valsčiuje, buvo žemės ūkis 44 margai 255 rykštės. Tą ūkį valdė pusiau Kazys Viganuskas ir Jokūbas Jasaitis ; mokėjo činšo 25 rb. 81 kap. Jie pavargo ir činšo mokėti nepajėgė, gavo įsakymą iš ūkio pasitraukti. Trobos ir pasėliai buvo jų nuosavybė. Ta nuosavybė buvo įkainuota 129 rb. 30 kap. Valsčiaus vaito įstaigoje buvo paskelbta, kad 1851 m. kovo 13 d. įvyks varžytynės tam ūkiui atiduoti valdyti kitam, kas pasiūlys daugiau kaip 129 rb. 31 kap.

Taigi nepajėgusiam mokėti činšą atmokėdavo už jo pastatytas trobas ir pasėlius, bet pats iš ūkio prašalinamas.

1854 m. buvo tiesiamas geležinkelis iš Petrapilio į Varšuvą, 1010 varstų ilgio, ir jo šaka iš Vilniaus pro Kauną, Pilviškius ir Vilkaviškį į Kybartus, 160 varstų. 1863 m. sausio 8 d. teismas skelbia *Dziennik gubernii Augustowskiej*, ieškas geležinkelio statybos prižiūrėtojo Kybartuose Vilelmo Muravo už apgavystes.

1861-1862 m. Kalvarijos apskrityje gaisrai padarė nuostolių :

1. Pavembriuose Matui Sėporaičiui spalį 19 d. — 40 rb.
2. Valavičiuose Kaziui Aleksai spalį 26 d. — 109 rb.
3. Kalesninkuose Aleksandruui Ušinskui gruodžio 23 d. — 1.650 rb.

⁶⁰ *Dziennik Prav.*, 39 tom.

4. Pagraužiuose Augustui Mrogovinui 1862.1. 11 d. — 50 rb.
5. Merkšiškiuose Juozui Stoškui 1862. I. 10 d. — 229 rb.
6. Kaupiškiuose Juozui Vilfui 1862. I. 17 d. — 30 rb.
7. Darženiškyje Jonui Ulinskui 1862. I. 31 d. — 30 rb.
8. Vinkšnupiuose Emilei ir Tomui Volskiams 1862. I. 17 d. — 60 rb.
9. Gyviškiuose Andriui Bubikaičiui 1862. I. 11 d. — 20 rb.
10. Podvarniškiuose Jonui Alytai 1862. II. 2 d. — 50 rb.⁶¹

Vilkaviškio miesto mūrinis namas ir du pastatėliai stovi ant Vilkaviškio bažnyčios sklypo ir moka bažnyčiai činšo 5 rb. 40 kap. Pirmiau šitie pastatai priklausė Karoliui Šinkui, po to — Ertmanui Denui ir galop žydui Leizeriui Volfovičiui, kuris skelbiasi norįs padaryti šiam turtui ipoteką.

Pojanskis ir Orgelbrandas duoda pluoštą žinių apie Kalvarijos apskritį 1862 metais. Apskrityje gyvena 56.881 vyras ir 59.610 moterų. Iš viso 116.491 žmogus. Lietuvių — 80.251, žydų — 20.395, vokiečių — 10.385, slavų — 5.221, totorių — 132, čigonų — 7. Imant tikybomis : katalikų - 84.582, žydų — 20.395, liuteronų — 11.230, kalvinų — 13, mahometonų — 132, sentikių rusų — 123, stačiatikių 9, čigonų — 7. Miestuose gyvena 25.157, kaimuose — 91.334.

Laukuose žemė daugiausia prie molio. Kai maža lietaus ir išdžiūsta - sunkiai įdirbama. Dirbamos žemės yra du trečdaliai ploto, užimančio 13.260 valakų. Ariamos žemės, tinkamos rugiams sėti, yra 7.440 valakų, kviečiams-1.500 vlk., pievoms-1.866 vlk., ganykloms - 559 vlk., daržams - 411 vlk. Miškai užima 642 valakus, krūmynai-brūzgai - 43 vlk. ir nedirbami smėlynai - 87 vlk., ežerai ir upės - 163 vlk., pelkės-palios 187 vlk. Žemdirbių valstiečių yra 68.100 žmonių. 1861 m. suregistruota gyvulių: darbinių arklių - 31.600, jaučių - 11.260, veislinių kumelių - 660, eržių - 92, važiuojamų arklių - 790, kumeliukų - 400, karvių 30.170, bulių - 1.150, peniukšlių jaučių -2.670, veršių -4.080, kiaulių - 42.870, avių-15.600, avinų, - 5.500, skapų-19.300, merinosų avių-1.357, avinų - 358, skapų-1.614. Pūdymui palikta 2.950 valakų. Pasėta kviečių 4.166, rugių 39.480, miežių 14.589, avių 32.600, žirnių 4.388, grikių 42, ripso 9, linų 1.900, kanapių 250, bulvių 42.950 (nepažymėta, ar karčiai ar valakai). Auginama daug avių ne tik

⁶¹ *Dziennik gubernii Augustowskiej*, 1862 m. kovo mėn.

mėsai, bet ir vilnoms. Kai kurie dvarai augina daug arklių, galvijų ir kiaulių parduoti miestams. Valstiečiai savo prieauglį parduoda vietos turguose ⁶².

b. Pramonė ir amatai. — Pramonės ir amatų įmonių apskrityje yra nedaug. 22 pavieniai audėjai per metus išaudžia apie 6.900 aršinių⁶³ drobės, 8.500 aršinių marškininės drobės, dažytų ir spausdintų audeklų- 7.000 arš., rankšluosčių ir drobulių-1.700 arš. Valstiečių ūkiuose yra apie 8.920 staklių ir valstietės išaudžia apie 742.000 arš. audeklų. Apskrityje yra 71 spirito varykla ir okovitos ⁶⁴ padaro 103.000 kibirų ⁶⁵, o alaus daryklos alaus padaro apie 42.000 kibirų. Pačiame Kalvarijos mieste dvi raugyklos pagamina acto 640 kibirų. 17 aliejinių išspaudžia apie 1.300 kibirų sėmeninio aliejaus. Kataučiznoje dirba garinis malūnas ir sumala 7.249 ketvirčius miltų ⁶⁶, o 11 vandeninių ir 35 vėjiniai malūnai sumala 93.200 pūdų miltų ir kruštienės. 4 gamyklos pagamina 75 pūdus krakmolo. 18 dirbyklų išraugina ir išdirba 4.160 odų.

1862 m. įrengta nauja įmonė šveicariškam sūriui gaminti. Trys katilinės pačioje Kalvarijoje gamina iš vario ir skardos įtaisus gėralų gamykloms ir visokius katilus bei puodus ; per metus pagamina gaminių už 12.600 rb. Kalvarijos apskrityje veikė 24 plytinės, kurios pagamindavo plytų ir čerpių 12.120 vienetų, o 6 krosnys išdegdavo kalkių 426 karčius. Kalkinių klodų apskrityje nėra, o yra tik palaidų kalkakmenių, ypač rytinėje apskrities dalyje.

Girininkas iš varžytynių atiduodavo nuomoti valdines dervos (smalos) varyklas Punios, Podaglės, Alytaus, Navickų ir kit. eiguose. Dervos varyklų nuomininkai atskirai mokėdavo už leidimų varyti, atskirai už vietą, atskirai už malkas ir kelmus. Jie būdavo

⁶² ALEKSANDER POLUJANSKI, *Opisanie lasów Królestwa Polskiego i gubernij zachodnich Cesarstwa Rossyjskiego*, Varšuva 1854-1855, 4 tomai. — SAMUEL ORGELBRAND, *Encyklopedyja powszechna*, Varšuva 1883-1884, 12 tomų.

⁶³ Aršinas — rusiškas matas lygus 2,3333 pėdų arba 0,7112 m.

⁶⁴ Okovita — senas nerektifikuoto spirito pavadinimas.

⁶⁵ Kibiras — saikas lygus 12,29 litro.

⁶⁶ Ketvirtis — saikas grūdams seikėti. Jis yra ketvirtis karčio, kuris dalomas į du puskarčius arba keturis ketvirčius. Ketvirtis yra lygus 8 gorčiams arba 25 kg.

griežtai išaistomi nesukelti gaisrų giriose. Seniau būdavo didelis įprotis medines anglis gaminti; degimo-gesinimo būdos miškuose būdavo iš varžytynių išnuomojamos. Bet apie 1850 metus miškams sumažėjus, o po dešimt metų geležinkeliu akmeninių anglių pristatant, medinių anglių degyklos Kalvarijos apskrityje pranyko. Dėl miškų išnykimo, o ypač paprūsėje, atsirado kuro trūkumas. Dėl to Penkinių ir Kaupiškių ekonomijose, dar Prūsų valdžios laikais, buvo imtasi plačiu mastu kasti durpes. Jau 1833 m. čia durpių kasimas pasidarė pelninga pramonė. Plynėje tarp Kaupiškių ir Pajavonio buvo panaudota 1.500 margų durpyno ir iškasta daugiau kaip 7.000 sieksnių ⁶⁷ durpių. Tuo pačiu laiku ir valstiečiai iškasė 45.000 su viršum sieksnių durpių ir suvartojo ne tik vietas kurui, bet ir pardavė Rytprūsiams. Kaimų valstiečiai kasmet iškasdavo vis daugiau durpių savo reikalams, dalį jų parduodami miestams.

Geležies kalyklų Vilkaviškio mieste buvo dvi, o Kalvarijos mieste — trys. Jos kalė iš vartotos geležies ūkio reikalams noragus akėtvirbalius, šakėms noragėlius, peilius ir kitokius smulkius daiktus. Kalvarijos apskrityje geležies darbams tinkamos rūdos nebuvo. Reikėjo gauti iš kitų apskričių, pvz. Marijampolės, Vilkaviškio, Višakio arba Kazlų Rūdos, kur girininkai parduodavo jį vietos rūdinioms, o tos pusiau apdirbtą geležį parduodavo kalykloms. Kai kuriose vietose buvo užveisti apynynai. Valstiečiai savo auginamus apynius parduodavo alaus darykloms.

1862 metais Kalvarijos apskrityje įregistruota amatininkų: statindarių - 61, skardininkų - 14, gatvių grindėjų - 5, dailidžių - 41, stogdangių - 13, dažytojų - 20, odadirbių - 37, puodžių - 28, degtindarių - 142, knygrišių - 6, kaminkrėčių - 14, katilių - 9, račių - 90, skrybėlių velykių - 8, siuvėjų - 718, kalvių - 425, tapytojų - 8, malūnininkų - 93, mūrininkų - 73, kepėjų - 168, virvininkų - 21, skerdikų - 35, pakinktininkų - 13, stalių - 143, stiklių - 25, batsiuvių 462, ratelių dirbėjų - 13, lentpovių (die-lininkų) - 44, audėjų 158, laikrodininkų - 8, auksakalių -1, šaltkalvių - 26. Yra dar smulkių gaminių meistrų : pirštinių, skėčių, žalvario dirbinių. Kai kurie dvarai bandė cukrinius runkelius au-

⁶⁷ Sieksnis — lietuviškasis — 7 pėdos arba 2.1336 m. ; rusiškasis — 6 pėdos arba 1,949 m.

ginti, bet nesėkmingai. Žemės ūkio savininkų visoje apskrityje buvo 82. Iš jų 28 turėjo žemės po 100 valakų su viršum, 16 - po 50 su viršum, 22 - tarp 10-50 valakų. Mažesnių ūkių - 16. Tai vis dvareliai. Valstiečiai žemės neturėjo ; jie dirbo dvarų žemę.

Stambieji žemės ūkiai - valstybiniai dvarai : Vilkaviškis 1.623 valakai, Eudauka - 432 val., Kalvarija - 425 val., Vaitkabalai - 411 val., Bartininkai - 367 val., Ūdrija su Alytum - 341 val., Aniškis - 286 val., Krokiaulaukis - 268 val., Miknonys - 263 val., Akmenynai - 259 val., Marvilis - 245 val., Lankeliškiai - 236 val., Eeketija - 234 val., Karkliniai - 206 val. ; dvarininkų dvarai: Pramiežiai - 220 val. ir Gižai 201 val⁶⁸.

c. *Valstiečiai ir jų apgyventieji kaimai.* — Ligi paprūsinės Lenkijos ir Sūduvos laikų valstietis buvo dvaro darbininkas. Kad galėtų prasimaitinti, dvaras duodavo jam daugiau ar mažiau žemės. Bet už ją turėjo dirbti dvarui visokią darbą ir iš dvaro pasitraukti negalėjo. Valstietis ir žemė buvo dvaro nuosavybė. Varšuvos kunigaikštystės vyriausybė, paskelbusi 1807 m. Napoleono teisyne, valstiečius padarė lygiai taip laisvus, kaip buvo dvarų savininkai. Valstietis galėjo keltis, kur tinkamas, bet teisynas nedavė valstiečiui žemės. Jisai ją paliko dvaro nuosavybe. Valstietis, neradamas geresnio pragyvenimo būdo, priverstas buvo laikyti dvaro žemę ir už ją atidirbti dvarui ar mokėti činšą. Tačiau juo toliau, tuo labiau didėjo valstiečių tarpe bruzdėjimas dėl žemės išsigijimo. Karalystės vyriausybė bandė visai šį klausimą išspręsti. 1841 m. buvo išakiusi valstiečius apdėti činšu, atpalaiduojant nuo darbo. 1848 m. pripažino valstiečių žemėms paveldėjimo teisę. Atseit, dvaras negalėjo nuvaryti valstiečio nuo žemės ir tą žemę prisijungti prie dvaro. Valstiečių bruzdėjimui dar labiau stiprėjant vakarų valstybėse ir Rusijos imperijoje, taigi tuoj už Nemuno, valstiečiai buvo atleisti nuo baudžiamos prievolių ir gavo žemę kaip nuosavybę.

Bet Rusijoje tą žemę turėjo išsipirkti, sumokėdami nustatytą išperkamąjį mokestį. Tai buvo padaryta 1861 m. kovo 3 d. Karalys-

⁶⁸ ALEKSANDER POŁUJANSKI, *Opisanie losów Królestwa Polskiego i gubernij zachodnich Cesarstwa Rossyjskiego*, Varšuva 1854-1855, 4 tomiai. — SAMUEL ORGELBRAND, *Encyklopedyja powszechna*, Varšuva 1883-1884, 12 tomų.

tės valstiečiai suprato, kad ir jie nuo baudžiatvės atleisti ir 1861 m. pavasarį atsisakė eiti į dvaro darbą⁶⁹.

Kitose apskrityse dar daugiau ūkių streikavo, ir atsiųstų kazokų buvo verčiami dirbti ir žiauriai baudžiami. Tačiau, kai 1863 m. sausį Karalystės šlėkta sukilo prieš caro valdžią, tai caras Aleksandras II 1864 m. kovo 2 d. įsaku karalystės valstiečius ne tik atleido nuo baudžiatvės, bet ir jų turėtą žemę atidavė jiems kaip nuosavybę. Kaimų smuklės liko valstybės išdo žinioje. *Tada Dziennik gubernii Augustowskiej* pradėjo spausdinti naujos rūsies skelbimus⁷⁰.

⁶⁹ Kalvarijos apskrityje Šiaudiniškių dvaro trijų kaimų 18 ūkių balandžio 21 d. neišėjo į darbą ir nedirbo 15 dienų. Simanėliškių vieno kaimo 17 ūkių balandžio 22 d. neišėjo ir nedirbo 7 dienas. Bulakavo kaimo 3 ūkiai balandžio 23 d. neišėjo ir nedirbo 33 d. Vembrių vieno kaimo 14 ūkių balandžio 29 d. neišėjo ir nedirbo 7 d. Gražiškių vieno kaimo 34 ūkiai 29 balandžio neišėjo ir nedirbo 4 d. Būdviečio vieno kaimo 15 ūkių balandžio 30 d. neišėjo ir nedirbo 2 d. Dar prieš tai balandžio 10 d. buvo neišėjo į darbą, bet tuoj dirbo ir tą dieną negaišavo, būtent : Bulakavo vieno kaimo 4 ūkiai, Simanėliškių vieno kaimo 17 ūkių, Būdviečio vieno kaimo 15 ūkių. Taip pat pasielgė Ungurinės, Gižų, Baraučiznos keli kaimai. Kaimelio vieno kaimo 22 ūkiai neišėjo į darbą balandžio 26 d. ir nedirbo 42 d. Plokščių 17 kaimų 126 ūkiai nepajudėjo gegužės 5 d. ir nedirbo 30 d. Gelgaudiškio 6 kaimų 34 ūkiai gegužės 13 d. neišėjo ir nedirbo 30 d. Tiesa, trys pastarieji kaimai ne Kalvarijos apskrityje.

⁷⁰ Vilkaviškio ekonomijoje buvo 108 kaimai su 1.245 ūkais. 29 kaimuose liko smuklės su sodybomis. 1866 m. liepos 18 d. tos smuklės su sodybomis iš varžytynių buvo išnuomojamos nuo 2.862 rb. aukštyn.

Vilkaviškio ekonomijoje Koralės palivarkas, kuriam priklausė kaimai : Pagrandiškiei, Šelviai, Navininkai, Ožkinė, Paramoniškiai, Basiliškiai ir Ramoniškėliai — turėjo 162 ūkius. Šitų kaimų smuklės 1866 m. išnuomojamos iš varžytynių. Varžytynės prasidėjo nuo 332 rb. 81,5 kap.

Kalvarijos apskrityje Simanėliškių dvaro Guželių palivarkas su Guželių, Viščiakaimio, Čižiūnų kaimais, Tadzino ir Emdino palivarkai už nesumokėjamą Žemiečių Kredito Draugijai paskolos 1750 rb. 1866 m. gruodį buvo parduoti iš varžytynių.

1863 m. gruodžio 13 d. Vilkaviškio miestas iš varžytynių išnuomojo miesto svaigalų pardavinėjimo teisę 1864 metams. Varžytynės prasidėjo nuo 402 rb.

Pajavonio majorate Liubiškių dvaro Dabravolės ir Karklupėnų kaimuose buvo 66 ūkiai, o smuklė tik viena. Tą smuklę su jos sodyba ir teise pardavinėti svaigalus 1866 m. valstybės išdas išnuomojo iš varžytynių, kurios prasidėjo nuo 132 rb. 88 kap.

Yra ir kitokių skelbimų, kaip ipotekai sutvarkyti, pataisyti bažnyčiai, išnuomoti miesto gatvių valymą⁷¹, bet daugiausia kaimų smuklių išnuomojimo reikalu⁷².

Taip pat Penkinių majorate Parausių dvaro, Parausių ir Dūmelių kaimuose buvo 17 ūkių, o smuklė tik viena. Jos nuomos 1866 m. varžytynės prasidėjo nuo 24 rb. 88 kap.

Valavičių majorato Pašelmanės kaime buvo 28 ūkiai, o smuklės dvi. Nuomos varžytynės 1866 m. prasidėjo nuo 75 rb. 65 kap.

Anišio majorate Trakelių dvaro Varanausko, Sapėčiškės, Balkūnų, Dirvonų ir Petrakelių kaimuose buvo 42 ūkiai ir 5 smuklės. Nuomos varžytynės prasidėjo nuo 87 rb. 42 kap.

Lankupėnų majorate Kregždžių dvaro, Kregždžių, Gudelių, Taleriškių kaimuose buvo 37 ūkiai, 3 smuklės. Smuklių nuoma 1866 m. prasidėjo nuo 76 rb. 12 kap.

Liudvinavo ekonomijos Amalviškių, Daukšių, Padovinio, Putriškių, Panausupio, Vidgirėlių, Varnupių, Paežerėlių kaimuose buvo 8 smuklių sodybos. Išnuomos 1866 metams. Pradžia varžytynių 715 rb. 28 kap. Ūkių šiuose kaimuose buvo 312.

Liudvinavo majorato Pasūduonės dvare, kuriam priklausė kaimai : Pasūduonės, Stebuliškės, Šilavotas, Turgalaukis, Gulbiniškiai, Kreivoji, Kalvarijos Turgalaukis, Kušliškiai, Dilginė, Kirkiava, Varnališkiai, Reideriškės, Baraginė, Samaučizna, Ankštoji Bukta — buvo 126 ūkiai. Kaimų smuklės išnuomos 1866 metams. Pradžia varžytynių nuo 334 rb. 75 kap.

1864 m. kovo 31 d. buvo varžytynės pastatyti miestui skerdykloms Liudvinave. Varžytynės prasidėjo nuo 208 rb. 99 kap. pigyn.

(*Dziennik gubernii Augustowskiej*, 1863 metų 11 nr.).

⁷¹ Krosnos majorato savininkas Karolis Strandtmanas mirė 1855 m. kovo 27 d. Skelbiamas paskutinis terminas surasti paveldėtojų ir sutvarkyti ipotekai. 1863 m. kovo 1 (13) d. (*Dziennik gubernii Augustowskiej*, 1862. IX.1 d.).

Pirmos varžytynės pataisyti Simno bažnyčiai neįvyko. Antros buvo 1864 m. sausio 12 d. nuo 550 rb. 65 kap. pigyn.

1864 m. rugsėjo 18 (30) d. buvo varžytynės : Vištyčio miesto magistratas išnuomojo miesto gatvių valymą ; prasidėjo nuo 6 rb. 50 kap.

⁷² Skelbta, kad Kalvarijos viršininko biure 1865 m. birželio 21 d. bus varžytynės išnuomoti smuklėms kaimuose, kuriuose žemė atiduota valstiečiams, o smuklės paliktos valstybės izdo žinioje. Varžytynės prasidės Bartininkų valsčiaus Bajorų kaime nuo 44 rb. 10 kap., Galeriškiuose nuo 14 rb. 70 kap., Kamičiuose nuo 16 rb. 80 kap. Krivabalėje nuo 21 rb., Patilčiuose nuo 15 rb. 75 kap., Peleniuose nuo 21 rb., Pakalniškiuose — nuo 2 rb. 10 kap., Šuluose — nuo 6 rb. 50 kap. ir Smalnyčėnuose — nuo 4 rb. 20 kap.

Reketijos valsčiaus kaimų smuklės : Būdviečiai — nuo 52 rb. 50 kap., Alšanka — nuo 4 rb. 20 kap., Aleksandravas — nuo 12 rb. 60 kap., Reketija — nuo 71 rb. 40 kap., Kamenka — nuo 14 rb. 70 kap.,

Už nusavintą ir valstiečiams atiduotą žemę dvarininkų dvarai gavo atlyginimą. Tik kai kurių jų rasti skelbimai⁷³.

Salaparaugis — nuo 48 rb. 30 kap., Aguoniai — nuo 29 rb. 40 kap., Santaka — nuo 4 rb. 20 kap., Volkovizna — nuo 21 rb., Garnabūdis — nuo 10 rb. 50 kap., Žaliabūdė — nuo 16 rb. 80 kap., Sabaliavas — nuo 14 rb. 70 kap., Šarkis — nuo 23 rb. 10 kap., Šarkaitis — nuo 18 rb. 90 kap., Tribarčiai — nuo 16 rb. 80 kap., Senabūdė — nuo 29 rb., 40 kap., Makaučizna — nuo 23. rb. 10 kap., Pasiėkiai — nuo 8 rb. 40 kap., ir Kazlavas — nuo 14 rb. 70 kap.

Alvito valsčiaus smuklės : Čyčkų kaimas — nuo 75 rb. 60 kap., Čyčkų altarija — nuo 27 rb. 30 kap., Alvitai — nuo 170 rb. 10 kap., Šūkliai — nuo 84 rb., Zypliai — nuo 60 rb. 90 kap., Andrikoniai — nuo 46 rb. 20 kap., Eumokai — nuo 18 rb. 90 kap., Žalioji — nuo 6 rb. 30 kap., Versnupiai — nuo 21 rb., Versnupių Čyčkai — nuo 21 rb., Gutkaimis — nuo 2 rb. 10 kap., Gutkaimio Čyčkai — nuo 23 rb. 10 kap., Bajorai — nuo 10 rb. 50 kap., Rutkiškiai — nuo 14 rb. 70 kap. ir Višiakaimis — nuo 35 rb. 70 kap.

Vištyčio valsčiuje : Kaupiškiai — nuo 109 rb. 20 kap., Moliniai — nuo 18 rb. 90 kap., Padvarniškiai — nuo 42 rb. ir Matlaukis — nuo 12 rb. 60 kap.

Jonavos valsčiuje : Tūrupis — nuo 6 rb. 30 kap.

Eaudonės valsčiuje : Baraučizna — nuo 6 rb. 30 kap., ir Dimitraueizna — nuo 12 rb. 60 kap.

Kalvarijos valsčiuje : Kumečiai — nuo 18 rb. 90 kap., Tūriškė — nuo 23 rb. 10 kap., Barkaučizna — nuo 6 rb. 30 kap., Semeniškiai — nuo 63 rb., Brazavas — nuo 46 rb. 20 kap. ir Murgai — nuo 8 rb. 40 kap.

Kataučiznos valsčiuje : Daržininkai — nuo 84 rb., Juodupėnai — nuo 46 rb. 20 kap., Merčiai — nuo 39 rb. 40 kap., Juškai — nuo 33 rb. ir 60 kap., Bobiai — nuo 21 rb. ir Rečiūnai — nuo 10 rb. 50 kap.

Krosnos valsčiuje : Birščiai — nuo 48 rb. 30 kap., Grabauka — nuo 33 rb. ir 60 kap., Atesninkėliai — nuo 149 rb. 10 kap., ir Pryga — nuo 23 rb. ir 10 kap.

Alytaus valsčiuje : Jurgiškių kaimas — nuo 21 rb.

Didžiosios Kirsnos valsčiuje : Kiaulyčia — nuo 8 rb. 40 kap. ir Pakirsniai — nuo 12 rb. 60 kap.

Rudaminos valsčiuje : Silėnai — nuo 11 rb. 70 kap., Slabadėlė — nuo 16 rb. ir 80 kap., Karužai — nuo 65 rb. 10 kap., Maisymai — nuo 54 rb. ir 60 kap., Mikniškiai — nuo 41 rb. 10 kap., Šeštokai — nuo 16 rb. 80 kap., Gumbeliai — nuo 10 rb. 50 kap., Dzembravas — nuo 12 rb. 10 kap., Neravai — nuo 6 rb. 30 kap., Bliūdžiai — nuo 6 rb. 30 kap., Kudamina — nuo 16 rb. 80 kap., Lopiškiai — nuo 10 rb. 50 kap., Beviršiai — nuo 33 rb. 60 kap. (Dziennik gubernii Augustowskiej, 1865).

⁷³ Tūrapolės (Janavo valsčiaus) Jokūbui Bučinskui už nusavintą žemę 1867 metais sumokėjo valst. išdas 1.052 rb. 56 kap.

Miroslovo bažnyčios žemę išdalino bežemiams po tris margus ir padarė Laukintukų kaimą, o vienuolyno nusavintą kluoną pardavė iš varžytynių už 200 rb.

d. Nauja administracinė santvarka. — Kai valstiečiams buvo atiduota žemė nuosavybėn, ūkininkai pasidarė žemės savininkai lygių teisių, kaip ir dvarponiai. Atsirado reikalas kitaip sutvarkyti jų administravimą. Senieji dvarų valsčiai jau netiko. 1866 m. gruodžio 31 d. įsaku caras Aleksandras Augustavo guberniją padalino į dvi: Lomžos ir Suvalkų. Gi Suvalkų gubernija buvo padalinta į 7 apskritis (*ujezdus*) su 7 apskričių miestais, 15 miestelių (posadų), su 10 miestelių valsčiais (gminomis) ir 94 kaimų valsčiais. Apskritys buvo : Augustavo, Seinų, Suvalkų, Kalvarijos, Vilkaviškio, Marijampolės ir Naumiesčio. Senoji Kalvarijos apskritis buvo pusiau padalinta : į Kalvarijos ir Vilkaviškio apskritis, o Marijampolės — į Marijampolės ir Naumiesčio (Vladislavovo). Iš buvusios Kalvarijos apskrities buvo padarytas Šunskų valsčius ir įjungtas į Marijampolės apskritį. Šitoks padalinimas išbuvo ligi 1914 metų karo. Į tuos valsčius buvo įjungti lygiomis teisėmis ir dvarai ir kaimai. Čia ir paduodame gyvenviečių sąrašą, kaip jos buvo sujungtos į valsčius. Bene 1895 metais buvo visuotinis gyventojų surašymas Suvalkų gubernijoje. Tas surašymas B. Volterio išspausdintas 1901 m. kaip *Spiski naseleennyh mest Suvalkskoj gubernii*. Prie gyvenviečių pridedami ir minėtų metų gyventojų skaičiai⁷⁴.

Sąrašė matome ištisą mažų gyvenviečių eilę : po kelis ūkius, ar po kelis tik asmenis. Matome rusiškų ir lenkiškų pavadinimų : Ukazuvka, Ribakavas, Ulijanavas, Samaučizna ir tolygių. Nusavinti bažnyčių ir parapijų žemės ūkiai buvo trimargiais išdalinti bežemiams. Dvarų kumečiams ir trobelninkams buvo duota dvaro

---

Mankėnėlių Karolina Gavronskienė gavo 2.427 rb. 34 kap.

Mackonių Petras Mockavičius » 33 rb. 33kap.

» Mikas Mockavičius » 66 rb. 67kap.

» Pranas Misevičius » 50rb.

Dapkiškės majorato Šatovas » 18.468 rb. 66 kap.

Kalvarijos Piliakalnio (Makaučiznos) dvaro ponia Felicija Kričinskaitė 1867 metais gavo 2.077 rb. 78 kap.

⁷⁴ Žr. Septintąjį priedą, 492-503 psl.

žemės po kelis margus. Matome geroką skaičių žydu, gyvenusių ne tik miestuose, bet ir kaimuose, dažniausiai kaip smuklininkų. Daugiausia žydu matome Kalvarijos mieste (7.950), paskui Liudvinave ir Simne. Lenkų didžiausią skaičių matome Liubavo valsčiuje, bet ten kai kurios gyvenvietės tikrai buvo lenkų gyvenamos. Tačiau visiškai lietuviškame Simne nė vieno lietuvio, o lenkų net 926, Alytaus mieste lietuvių tik 50, o lenkų net 503. Tai buvo ne lenkai,, tik lenkais apsimetę lietuviai. Apskrityje matome 105 totorius-mahometonus. Tai dar Vytauto laikais į Lietuvą atkeltų totorių palikuonys. Šitų totorių seneliai ar proseneliai tarnavo Lietuvos kariuomenėje ir jiems buvo duoti kai kurie dvareliai nuosavybėn, kaip Makaučizna, arba laikinai valdyti, kaip Kasiai ir kiti. Jie čia Vinkšnupiuose ir maldos namą turėjo pasistatę. Apskrityje ir lig šiol tebėra rusų sentikių, kacapais vadinamų, keli šimtai, čia atklydusių dar imperatoriaus Petro Didžiojo laikais. Buvo ir keletas didžiarusių; tai buvo apskrities svarbieji valdininkai, tarnautojai.

Nuo 1867 m. sausio 1 d. apskritis ėmė veikti pagal naują sutvarkymą. Apskritį valdė apskrities viršininkas (rusiškai: *ujezdnyj načalnik*). Pirmojo Kalvarijos apskrities viršininko pavardė buvo lietuviškai vokiška — Danneleitis Ivanas, karys štabrotmistras, apdovanotas medaliais už 1864 m. maišto malšinimą ir už valsctiečių pagal 1864 m. kovo 2 d. įsaką tvarkymą. Apskrities viršininkas turėjo du padėjėjus. Vienas tvarkė ūkio reikalus, antras — karo ir policijos reikalus : buvo žemsargių — policijos viršininkas. Pirmasis 1872 m. buvo Aleksandras Golkovskis, antrasis — Aleksandras Trabša, štabo kapitonas. Be to buvo sekretorius ir trys bylų (raštų) vedėjai — referentai — (*dieloproizvoditeliai*) : karo ir policijos — Vladislavas Volkas, administracijos ir ūkio — Jasinskis ir finansų — Jokūbas Bušas. 1872 m. apskrities gydytojas buvo Mečislovas Vindišbaueris, o apskrities inžinierius-architektas Adolfas Chilinskis. Paprastų raštininkų apskrities viršininko ištaigoje tais metais dirbo septyni.

Nuo pat pradžios 1867 m. buvo leidžiamas gubernijos laikraštis *Suvalkskije Guberskije Viedomosti* (*Suvalkų gubernijos žinios*) ir kasmet leidžiama *Pamiatnaja knižka* (*Atmintinė knygelė*), kurioje būdavo surašomi visi gubernijos valdininkai ir tarnautojai.

Bet šių knygelių gauta tik kelios : 1872, 1893, 1897, 1901 ir 1907 metų.

1897 m. Kalvarijos apskrities viršininkas buvo Mykolas Pilemskis. Jo padėjėjai — Aleksandras Zembžuskis ir Viktoras Gorbačevskis. Sekretorius — Dimitrijus Klipikovas, o referentai: Levas Tomaševskis, Ivanas Kaminskis, Francas de Rameris ir Kazimieras Kviatkovskis. Inžinierius — Avnišenka, gydytojas — Stanislovas Krauzė. 1901 m. viršininkas ir visi kiti buvo tie patys, kaip ir 1897 m., tik inžinierius jau Mikalojus Lamaninas ir veterinaras Karlas Zebergas.

1907 m. apskrities viršininkas — Večeslavas Afenduljevas, padėjėjai : Konstantinas Krylovskis ir Valerijonas Beintalis, sekretorius — Dimitrijus Klipikovas; referentai: Vasylius Morinas, Gerasimas Glinskis, Francas de Bameris; apskrities gydytojas — tas pats Stanislovas Krauzė; veterinaras — Antanas Mackevičius ; inžinierius — Antanas Gavronskis ; visi rusai ir stačiatikiai.

Valsčių viršaičius žmonės rinko iš gyventojų tarpo. Jie buvo vadinami vaitais. Kaimų viršininkai irgi buvo renkami iš gyventojų. Juos vadino šaltyšiais. Kadangi vaitai būdavo labai mažai mokytai, tai valsčiaus knygoms vesti ir raštams rašyti apskrities viršininkas skirdavo sekretorius ⁷⁵.

e. Susisiekimas. — Iš Kauno per Kalvariją, Suvalkų kryptimi, plentas buvo pravestas 1828 m. Keliai, iš senovės vieškeliais vadinami, buvo praversti iš Kalvarijos į Gražiškius, Kirsną (tolyn į Seinus) ir kt. Busijos ministrų kabinetas buvo nutaręs ir caras 1869 m. sausio 17 ir kovo 25 d. įsakais patvirtinęs tiesti Vokietijos pasienyje ištisą plentų eilę. 1872 m. jau buvo nutiesta 31 varstas plento iš Marijampolės per Liudvinavą ir Krosną į Simną. Buvo belikę dar 26 varstai to plento tiesti į Alytų. 30 varstų tais metais jau buvo padaryta iš Suvalkų į Seinus, ir tiesiama dar 63 varstai iš Seinų Gardino link. Dalinai buvo nutiestas, dalinai tiesiamas plentas iš Garliavos per Prienus, Alytų į Kapčiamiestį.

1872 m. Kalvarijos mieste veikė apskrities pašto kontora, o pašto stotys buvo tik Simne ir Alytuje. Kalvarijos pašto kontoros

⁷⁵ Apie atskirų valsčių vaitus ir sekretorius žr. Aštuntąjį priedą, 504-507 psl.

viršininkas buvo Levas Malevanovas. Turėjo padėjėją Stanislova Dūniną. Simne dirbo tik prižiūrėtojas Antanas Zelinskis, o Alytuje prižiūrėtojas (*smotritel*) Edmundas Kerenickis. Kalvarijoje dar buvo ir telegrafo stotis su vienu darbininku, tas pats viršininkas Ivanas Šindleris. Kiekviename valsčiuje veikė paštininkas (krasavas), kuris buvo ir valsčiaus sargas ; jis kartą, retai du kartus, per savaitę nunešdavo į paštą ir parnešdavo korespondenciją. Mažai ir reikalų gyventojai turėdavo pašte. Laikraščių neskaitė, bet jų ir nebuvo. Vėliau kilo daugiau reikalų su paštu, kai atsirado išeivių Amerikoje ir retkarčiais parsiusdavo laiškų. Ksaveras Vanagėlis gražiai ir įdomiai aprašė Krosnos valsčiaus vieno kito «krasavo » darbą.

Dėl to 1897 m. paštas jau daugiau turėjo darbo ir darbininkų. Kalvarijoje jau veikė pašto ir telegrafo kontora. Jo viršininkas Vasilijus Ivkovskis. Padėjėjas Aleksiejus Piaseckis. Telegrafistas, VI laipsnio, Antanas Drungolla, ir Petras Volkovičius bei žemėninkas valdininkas Juozas Venclovaitis.

Pašto telegrafo skyrius tik Simne, čia viršininkas Ivanas Vasiljevas ir valdininkas Jonas Kondrackis.

1896 m. buvo pradėtas statyti iš Varėnos stoties vienu bėgiu geležinkelis per Poteronis, Alytų, Simną, Suvalkus, Augustavą į Varšuvos geležinkelio Gardino stotį. 1897 metais tas geležinkelis buvo dar tik statomas, *Pamiatnoje knižkoje* šis geležinkelis vadinamas «Petrapilio — Varšuvos geležinkelio užnemūninė linija ». Vyriausias šio geležinkelio statybos darbų viršininkas buvo susiekimo kelių inžinierius Bejeris, rusas. Jis gyveno Vilniuje. Jo pavaduotojas, visos statybos techninės srities viršininkas, buvo susisiekimo inžinierius Dimitrijus Kurdiomovas, rusas, stačiatikis; gyveno Vilniuje.

Pats statomasis geležinkelis Suvalkų žemėje buvo padalintas į tris gabalus. Pirmas gabalas siekė nuo Alytaus ligi Mockavos. Šio gabalio darbų viršininkas buvo susisiekimo inžinierius Adomas Imšennik-Kondratovičius, katalikas ; gyveno Alytuje. Pirmas gabalas buvo padalintas į tris atstumus (distancijas). Pirmojo atstumo darbų viršininkas buvo susisiekimo inž. Tadas Vėda, antrojo atstumo inž. Aleksandras Karačevskis, rusas ; gyveno Mergalaukyje, prie Simno. Trečiojo atstumo darbų viršininkas-inžinierius technologas, poručikas Petras Chilkovskis, rusas ; gyveno Šeštokuose. Antrasis šio geležinkelio gabalas siekė nuo Mockavos ligi Saino

ežero. Čia irgi buvo trys atstumai. Trečiasis gabalas siekė nuo Saino ežero ligi paties Gardino.

1901 m. šis geležinkelis jau buvo užbaigtas ir naudojamas. Didelė jo dabs buvo pravesta per Kalvarijos apskrities žemę, pradedant nuo Nemuno Alytuje ligi Punsko Suvalkų apskrityje. Kalvarijos apskrities ribose buvo įrengtos trys šio geležinkelio stotys : Alytuje, Mergalaukyje ir Šeštokuose. Punsko stotis irgi netoli nuo Kalvarijos miesto.

1901 m. Alytaus stoties viršininkas buvo Kuzma Malinovskis-Alpovas ; jo padėjėjas — Aleksandras Kruglikovas. Simno stoties viršininkas — Dimitrijus Tolokovas ; jo padėjėjas — Aleksandras Stepanovas. Šeštokų stoties viršininkas — Klementijus Radzvivonovskis ; jo padėjėjas — Večeslavas Andrejevas. Punsko stoties viršininkas — Aleksandras Gavrilovas ; jo padėjėjas — Jegoras Aleksiejevas. Šitas geležinkelis buvo padabntas į dvi veiksmo distancijas : 15-jų ir 16-ją. Penkioliktosios distancijos viršininkas gyveno Šeštokuose, Sergiejus Snitka ; čia gyveno ir jo padėjėjas Eugenijus Petrovas, ir gydytojas Dimitrijus Isajevas.

1907 m. Alytaus stoties viršininkas buvo Kuzma Malinovskis ; jo padėjėjas — Mikalojus Cbocbolkinas. Simno stoties viršininkas — Karlas Langė ; padėjėjas — Vladimiras Prokofjevas. Šeštokų stoties virš. Klementijus Radzvivonovskis ; padėjėjas — Antanas Počikovskis. 15 — tos distancijos virš. inž. Aleksandras Šabulinas ; padėjėjas — Teodoras Viežbickis; gydytojas — Liudvikas Žmitrovičius.

Tuo laiku buvo pastatyta ir naujų plentų : iš Kalvarijos — į Krosną, iš Krosnos pro Lazdijus — į Seinus ; iš Šipliškių per Lazdijus — į Seirijus ir Alytų ; iš Seirijų — į Leipalingį ir į Beržininką.

1901 m. Kalvarijos pašto-telegrafo kontoros viršininkas buvo Vasilijus Ivkovskis, padėjėjas — Aleksiejus Riabkinas. Telegrafistai : Antanas Drungilla, Vladimiras Penčukovas, Vasilijus Piščenka. Pašto-telegrafo skyrius Simne. Čia viršininkas — Antanas Maslovičius, valdininkas — Vladimiras Pigulevskis. Alytuje — tik pašto skyrius, be telegrafo. Viršininkas — Konstantinas Možarovskis.

1907 m. Kalvarijos pašto viršininkas ir padėjėjas tie patys, iš 1901 metų. Telegrafistai ir valdininkai: Gustavas Krolis, Elena Vitkovskaja, Osipas Gedroic, Steponas Kalisskis, Ivanas Cibrukas. Simne viršininkavo Erazmas Dymanas ; padėjėjas — Aleksandras

Vladimirskis. Alytuje viršininkavo Konstantinas Grigorjevas ; telegrafistas — Ivanas Milkamanovičius.

Plentas iš Simno į Alytų buvo baigtas 1895 metais. Tais metais buvo nutiesta paskutinė to plento dalis, būtent 10 varstų ir 400 sieksnių. Plentai buvo statomi ir išlaikomi iš gyventojų kelių mokesčių (*dorožnyj sbor*)⁷⁶.

f. Mokyklos. — Kun. Sabaliauskas, steigdamas Kalvarijos parapija, rūpinosi ne tik bažnyčios ir jos tarnų išlaikymu, bet ir mokyklomis. Pagal tuometinį paprotį ir įstatymą mokyklos buvo parapinės, nes jose mokytojaudavo kunigai arba vargonininkai. Kun. Sabaliauskas išrūpino Kalvarijoje ne tik mokyklai sklypą, bet ir mokytojo daržui. Toliau inventoriuose matome netoli bažnyčios Mokyklos gatvę. Žmonės norėjo bent kai kuriuos vaikus išmokyti rašto.

Rudaminos parapijos gyventojų 1810 ir 1817 metų sąrašuose vardais ir pavardėmis įrašyti mokytojai Bulakave, Delnickuose, Strazduose ir Išlandžiuose.

Kalvarijos 1790 m. inventoriuje kun. Kandelis rašo : «Visados buvo išlaikoma Kalvarijos mieste mokykla. 1790 metais direktorius ⁷⁷ buvo ponas Leonas Prokopovičius, mano prižiūrimas, turėjo 30 berniukų, 7 mergaites. Mokėsi skaitymo ir rašymo. Įvairiuose Kalvarijos kaimuose mano leidimu veikė šeši baka-laurai — mokytojai. Pas juos mokėsi 80 bernaičių ir 25 mergaitės. Bajorų mokėsi tik 2 vaikai. Mokiniai turėjo padarę gerą pradžią skaityti ir rašyti ».

Ir prel. Kručevskis knygoje *Biskupstwo Wileńskie* duoda sąrašus, kad 1781 m. Kalvarijoje iš 4.488 gyventojų mokėsi 15 bernaičių ir 10 mergaičių, o 1784 m. 3 miestiečių bernaičiai ir 43 valstiečių. Bajorų — nei vieno.

Lenkų karalystės valdžia privertė visose įstaigose vartoti lenkų kalbą. Ir pats karalius, imperatorius Aleksandras, Varšuvoje turėjo kalbėti lenkiškai. O kadangi jis lenkiškai nemokėjo, tai kalbėdavo prancūziškai. Lenkijoje tai tiko, bet Sūduvoje, kuri perdėm buvo lietuviška, tai buvo nenormalu. Tačiau to nebuvo

⁷⁶ *Pamiatnaja knižka Suvalkskoj Guberniji*, 1897 m., 218 psl.

⁷⁷ Anais laikais lenkai vadino pradžios mokyklų vedėjus direktoriais.

paisoma. Ir mokyklose čia buvo mokoma tik lenkiškai iš lenkiškų vadovėlių.

Viešų mokyklų mokytojai būdavo paruošiami, jų tinkamumą egzaminuodavo. Mokyklas steigti tik ragindavo, o jas išlaikyti turėdavo «mokyklos draugija», kurios nariai buvo parapijų klebonai ir vietos dvarininkai. Sūduvoje mažai tokių draugijų tebuvo. Seirijuose tokia draugija veikė labai šlubuodama. Meteliuose kun. Zibanavičius buvo suorganizavęs tam reikalui dvarponius ir bajorus šlėktas, kurių jo parapijoje buvo nemažai. Net tris parapines mokyklas buvo įkūręs, bet tos mokyklos veikė (su kvalifikuotais mokytojais) tik dvejus metus. Ir dvarininkai nenorėjo tos naštos, ir mokinių nebuvo. Kaimiečiai neleido vaikų, bajorai neturėjo.

Gal tas pats buvo ir Kalvarijoje. Čia apskrityje buvo tik Kalvarijos ir Liudvinavo pradžios mokyklos. Dėl 1831 m. sukilimo «mokyklų priežiūra» buvo panaikinta 1833 metais, nors «draugijos globa» nebuvo nuimta. Tačiau 1839 metais įkurta Varšuvos švietimo apygarda, kuri visas mokyklas paėmė savo globon. Po 1863 m. sukilimo buvo pertvarkyta ir suvaržyta visa administracija, o mokyklų reikalams kiekvienoje gubernijoje buvo įsteigtos «švietimo direkcijos», kurios tvarkė ir pradžios ir vidurines mokyklas. Direkcijų viršininkais pastatė rusus ir net pradžios mokyklose, nuo pirmojo skyriaus, įvedė mokomąją rusų kalbą. Tikybos buvo leista mokytis tėvų kalba, bet lietuviams tik iš rusiškomis raidėmis spausdintų knygų. Būdingas šitos «Suvalkų gubernijos švietimo direkcijos» pasisakymas, kai dar buvo tik pradėtos steigti valsčių pradžios mokyklos :

«Valstiečių naudai steigiamos mokyklos valsčiuose, bet, kadangi tų mokyklų lankymas nėra privalomas, valstiečiai siunčia į mokyklą vaikus, kada jiems patinka, ir atsiima, kada nori. Ne pradžioje ir pabaigoje mokslo metų, bet ateina lapkritį, o pasitraukia balandį. Ne kartu ateinančius mokytojui yra sunku mokytis. Valstiečiai moko savo vaikus iš lotynų raidėmis spausdintų maldaknygių ir dėl to išsimokslinimo lygis nedidėja : kiek tėvas mokėjo, tiek ir sūnus teismoksta. Dėl to vyresnybė, norėdama pagerinti gyventojų išsimokslinimą, o ypačingai išmokti rusų kalbos, jau seniai rūpinasi padauginti šiame krašte kiek galint daugiau pradžios mokyklų. Tačiau valstiečiai, nesuprasdami savo naudos, labai mažai teleidžia į šias mokyklas vaikų, o ypačingai mergaičių. Daug yra priežasčių, neturtingai gyvena, bet ir pajėgiantieji nesiskubina. Veikia aplin-

kybė, ir tai pati svarbiausioji, kad mokyklose mokoma iš rusiškų knygų ir rusų kalba. Daugelis tėvų net su prašymais kreipiasi į direkciją, kad mokytų pirma tėvų kalba, o tik po to rusiškai, nors patys vaikai noriai mokosi iš rusiškų vadovėlių. Labai gadina mokyklų steigimo ir mokymo reikalą mokytojai bastuokliai, kurie nepaisydami budraus vietinės administracijos sekimo ir draudimo užgintu būdu vaikus mokyti, suranda galimybės slaptai mokyti kaimiečių namuose. Gi kaimiečiai tuo labai patenkinti, kad moko vaikus iš jiems suprantamų knygų, jų kalba parašytu, kurias platina valkatos «bukinistai»⁷⁸, ypatingai bažnytinių švenčių susitelkimuose.

Gubernijos vyresnybė kreipia ypatingą dėmesį į liaudies pradžios mokyklas, kaip į įstaigas gyventojams lavinti. Atsižvelgiant į tai, kad šios mokyklos turi išplatinti tarp vietos gyventojų rusų kalbą, gubernatorius įpareigojo apskričių administraciją, kad visomis galimomis priemonėmis įtikintų mases, kiek yra naudinga išmokyti rusiško mokslo, kaip pagrindo susilieti į vieną dviem tautybėms, giminingoms pagal kilmę, bet tik besiskiriančiom dėl kalbos⁷⁹. Įsakoma klausyti direkcijos potvarkių ir griežtai šalinti pašalinių kliūčių įtaką»⁸⁰.

Atseit, lietuviškų knygų lotynų raidėmis spausdinimo uždraudimas, knygnešių (bukinistų) kalinimas ir pradžios mokyklų steigimas valsčiuose turėjo tikslą surusinti lietuvius. Jei tų mokyklų lankymas būtų buvęs privalomas ir tos mokyklos būtų buvusios valdžios lėšomis išlaikomos, gal to tikslo ir būtų pasiekę. Tačiau mokyklų steigimo reikalą turėjo nutarti valsčių susirinkimai. Jie turėjo apsidėti ir mokesčiu mokykloms išlaikyti. Tas mokestis ir rusų kalbos nenorėjimas ir padarė, kad valsčiuose vos po vieną tokią mokyklą buvo įsteigta.

Kiek ir kur Kalvarijos apskrities ribose buvo tos mokyklos ir kas jose mokytojavo?

1872 metų *Pamiatnaja knižka* neturi įrašytos nei vienos pradžios mokyklos. Nurodyti tik Veiverių pedagoginiai kursai, kurie rengia pradžios mokyklų mokytojus. Kursistų ten buvo

⁷⁸ Bukinistas — iš prancūzų *bouquiniste*, reiškia senų, vartotų knygų prekiautoją. Šiuo paniekinančiu išsireiškimu — valkatos «bukinistai» — vadinami mūsų knygnešiai, o bastuokliais mokytojais — slaptų lietuviškų mokyklų mokytojai, kuriuos žmonės vadindavo daraktoriais.

⁷⁹ Suprantama, taip tikino rusai, o tikrumoje taip nėra.

⁸⁰ *Pamiatnaja knižka*, 1872 m.

77, o prie kursų veikė pavyzdinė pradžios mokykla su 70 mokinių. Ilgo laikotarpio *Pamiatnaja Jcnizku* nepavyko gauti.

Kalvarijos apskrityje 1893 metais buvo šios valsčių pradžios mokyklos :

Vieta	Mokyklos rūšis	Mokytojai
Kalvarija	miesto dviklasė	Vladas Albavičius, katalikas
»		Gotlibas Naibacheris, liut.
»	žydų	Giršas Levintalis, žydas
»	miesto mergaičių	Natalija Macejauskienė, kat.
Liudvinavas	miestelio	Jonas Ničmanas, liut.
»	valsčiaus	Antanas Ambrozevičius, kat.
Krokialaukis	»	Stasys Vitkauskas, kat.
Ūdrija	»	Antanas Užupis, kat.
Rudamina	»	Simonas Starkevičius, kat.
Krosna	»	Mykolas Bagdonas, kat.
Liubavas	»	Jonas Krivickas, kat.
Balkūnų Laukinčiai	»	Petras Bagdanavičius, kat.
Alytus	»	Motiejus Kriaučeliūnas, kat.
Antnemunės Kriau- niai	»	Jaroslavas Kazlauskas, kat.
Padovinio Dauksiai	»	Jonas Misiurevičius, kat.
Simnas	»	Juozas Gavelis, kat.
Kirsna	»	Jokūbas Janavičius, kat.

1897 metais visos mokyklos tos pačios ir tose pačiose vietose. Mokytojai tie patys, tik keli kiti, būtent: Kalvarijoje miesto dviklasėje trečiasis mokytojas K. Manis, kat. ; Liubave — Jonas Bočys, kat. ; Alytuje — Juozas Brundza, kat. ; Simne — Juozas Butauskas, kat.

1901 metais tie patys, tik keli pakeisti⁸¹.

⁶¹ Kalvarijos dviklasėje trečias mokytojas Večeslavas Nivinskis, kat.; Kirsnoje — Tomas Liaukevičius, kat. ; Laukinčiuose vietoj Bagdanavičiaus — Vincas Marma ; kat. Lindvino miestelio, vietoj Ničmano — Karolis Šlemingeris, liut ; Liudvino valsčiaus, vietoj Ambrozevičiaus — Jurgis Vencius, kat. ; Alytuje vietoje Brundzos — Petras Bagdanavičius, kat.

1907 m. jau matome daugiau naujų mokytojų : Kalvarijos dviklasėje

g. Teismai ir teisėjai. — Prūsų valdžia pradžioje paskyrė teisėją Vilkaviškyje, vėliau perkėlė į Kalvariją. Varšuvos kuni-gaikštystėje, pagal Napoleono kodeksą, kiekvienoje apskrityje buvo įsteigta žemiausia teismo instancija — «taikos teismas». Taikos teisėjai buvo du. Vieno pareiga buvo sutaikinti besiginčijančius, o antrojo — spręsti ginčą tų, kurie nesusitaikindavo. Taikos teismas su mažais pakeitimais išbuvo ligi 1863 m. sukilimo numalšinimo. Kokie buvo Kalvarijos apskrities teisėjai, parašyta Kalvarijos miesto apybraižoje⁸².

Valstiečius teisdavo valsčių vaitai; bausdavo tarp kitko ir rykštėmis. Kai 1864 m. valstiečiai buvo atpalaiduoti nuo dvarų ir gavo žemę nuosavybėn, vaitus jau rinkdavo iš pačių valstiečių; šitie vaitai dar teisė valstiečius ligi 1876 m. Apskričių taikos teismai veikė senoviškai. Bet pagal 1866 m. caro įsaką apskri-tys buvo padalytos pusiau⁸³. Taikos teismai buvo įsteigti ir naujose apskrityse.

1876 m. teismai naujai buvo sutvarkyti. Žemiausia teismo instancija buvo pavadinta valsčiaus teismu. Aukštesnė instancija — apskrities taikos teismas ir dar aukščiau — taikos teisėjų suvažiavimai.

Beveik visus valstiečių ginčus sprendė valsčių teismai. Toks teismas veikė ne kiekviename valsčiuje, o kelių valsčių junginyje. Teisėjus rinko tas valsčių junginys. Be to, kiekvienas valsčius išsirinkdavo po suolininką (posėdininką), kuris žmonių buvo vadinamas launinku. Jis sėdėdavo prie teisėjo, kai nagrinėdavo

— P. Bagdanavičius; Kalvarijos žydų mokykloje vietoje Levintalio — Nachman-Jankel Levinovskis.

Daukšiuose vietoj Misiurevičiaus — Bronius Akelis, kat.; Kirsnoje vietoj Liaukevičiaus — Jurgis Bylaitis, kat.; Krosnoje vietoj Bagdono — Pijus Natkevičius, kat.; Kriauniuose vietoj Kazlausko — Vladas Brusokas, kat.; Liubave vietoj Bočio — Juozas Kaunas, kat.; Liudvinavo miestelio — Jonas Gelertas, liuteronas; Liudvinavo valsčiaus — Pijus Grinevičius, kat.; Krokialaukio Maštaliuriuose — Jaroslavas Kazlauskas, kat.; Alytuje — Juozas Siemaška, kat.; Simne — Petras Andriušis, kat.; Reketijoje (nauja mokykla) — Jonas Bočys, kat.

1810-1813 m. Jurgis Konarskis, 40 m., gyvenęs Dapkuškėje. Nuo 1846 m. Tomas Ušinskis iš Kalesninkų. 1856 m. Teofilius Kunatas, Patviečio savininkas.

⁸² Akiras [Biržys Petras] Marijampolės apskritis, Kaunas 1937.

⁸³ Kalvarijos apskritis padalyta į Kalvarijos ir Vilkaviškio apskritis.

to valsčiaus piliečio byla. Valsčiaus teismui algas mokėjo valsčius.

1872 m. valsčiaus teismų dar nebuvo, tai ir tų metų *Pamiatnaja knizkoje* įrašytas tik Kalvarijos apskrities taikos teismas. Pirmasis taikos teisėjas įrašytas Protas Narbutas, antrasis — Zigmas Gavronskis, pateisėjis — Baltrus Štempenis, raštininkas — Zigmas Mocarskis. Valstiečių sutartims ir aktams rašyti prie taikos teisėjo Kalvarijoje buvo notarai: Vladas Jastrzemskis, Vladas Vaitkevičius ir Valeras Staniševskis. Teismo antstolis — Juozas Gajauskas.

1893 m. Kalvarijos taikos teisėjas Aleksiejus Kalmakovas, teismo ipotekinis sekretorius — Jonas Navickas, antstolis — Aleksandras Barancevičius. Apskritis padalyta į keturias apygardas (*okrug*). Į pirmą apygardą priskirti valsčiai: Liubavas, Rudamina, Raudonė ir Kalvarija. Šitos apygardos teisėjo įstaiga buvo Kalvarijos mieste. Pirmosios apygardos teisėjas 1893 m. buvo teisių kandidatas Bronius Čaikauskas, sekretorius — Karolis Sliževskis.

Antrą apygardą sudarė valsčiai: Padovinys, Jonava ir Liudvinavas. Teismo įstaiga buvo Liudvinave. Teisėjas 1893 m. čia buvo Jonas Aleksa, sekretorius — Augustas Sokolovas, liuteronas.

Trečiai apygardai buvo priskirti valsčiai: Kirsna, Krokialaukis, Krosna ir Simnas. Teismo įstaiga buvo Simne. Gi teisėjas 1893 m. čia buvo Vladas Radžiukynas, sekretorius — Petras Taraškevičius.

Ketvirtai apygardai priklausė valsčiai: Alytus, Balkūnai, Antnemunė ir Ūdrija. Teismas veikė Alytuje. 1893 m. teisėjas čia buvo Juozas Šmitas, katalikas ; sekretorius — Jonas Majauskas. 1893 m. šuolininkai neįrašyti.

1897 m. Kalvarijos taikos teisėjas įrašytas Aleksiejus Kalmakovas, rusas; ipotekinis sekretorius — Jonas Navickas, o teismo antstolis — Aleksandras Barancevičius. Gi valsčių teisėjai pirmoje Kalvarijos apygardoje buvo Bronius Čaikauskas, sekretorius — Karolis Sliževskis, suolininkai : Jurgis Žilinskas ir Petras Ignatavičius. Antroje apygardoje, Liudvinave, teisėjas — Jonas Aleksa, sekretorius — Jonas Majauskas, šuolininkai : Silvestras Ūkelis, Adomas Tulickas ir Vincas Juodzevičius. Trečioje apygardoje, Simne, teisėjas — Vladas Radžiukynas, sekretorius — Antanas Kotarskis, suolininkai: Adomas Kručas, Jonas Žukas ir Pranas Urbukas. Ketvirtoje apygardoje, Alytuje,

teisėjas — Juozas Šmitas, sekretorius — Edmundas Cerrenas, suolininkai : Tomas Baubonis, Simas Gudžynas ir Antanas Rutkauskas.

1901 m. taikos teisėjas — tas pats Aleksiejus Kalmakovas, ipotekos sekretorius — Jonas Navickas, antstolis — Jonas Basenka, rusas. Valsčių teismai: pirmoje apygardoje, Kalvarijoje, teisėjas — Romanas Vaškevičius, sekretorius — Karolis Sliževskis, suolininkai: Rudaminos valsčiaus — Jonas Pečiulis, Kalvarijos — Jurgis Žilinskas, Raudenio — Petras Ignatavičius. Antroje apygardoje, Liudvinave, teisėjas — Jonas Aleksa, sekretorius — Leopoldas Zatribas, suolininkai: iš Padovinio — Adomas Tulickas, iš Liudvinavo — Silvestras Ūkelis, iš Jonavo — Andrius Gavėnas. Trečioje apygardoje, Simne, teisėjas — Vladas Radžiukynas, sekretorius — Vladas Simanavičius, suolininkai: iš Krosnos — Antanas Milius, iš Kirsnos — Andrius Kručkas, iš Simno — Viktoras Berčiūnas. Ketvirtoje apygardoje, Alytuje, teisėjas — Juozas Šmitas, sekretorius — Edmundas Cerrenas, suolininkai: iš Ūdrijos — Antanas Rutkauskas, iš Alytaus — Martynas Naruševičius, iš Balkūnų — Tomas Baubonis.

1907 metais Kalvarijos taikos teismo pareigūnai tie patys kaip ir 1901 metais. Valsčių teismuose pirmoje apygardoje Kalvarijoje, teisėjas buvo Zigmas Glinskis, sekretorius — Karolis Sliževskis. Antroje apygardoje, Liudvinave, teisėjas — Jonas Aleksa, sekretorius — Julius Šmitas. Trečioje apygardoje, Simne, teisėjas — Vladas Radžiukynas, sekretorius — Mykolas Kadlubauskas. Ketvirtoje apygardoje, Alytuje, teisėjas — Antanas Raisas, sekretorius — Edmundas Cerrenas. Suolininkų nėra.

Dar keletas žodžių apie teismo tardytojus, notarus ir policininkus, žmonių vadinamus zemskais — nuo oficialaus vardo — *Zemskij stražnik* — žemės sargas ⁸⁴.

1872 metais Kalvarijoje tardytojo nėra. 1893, 1897 ir 1901 metais tardytojas — Remigijus Lesevičius. 1907 metais tardytojas — Vladas Sakackas.

Kalvarijos notarai 1872 metais : Vladas Jastrzemskis, Vladas Vaitkevičius, Valeras Staniševskis ⁸⁵.

⁸⁴ Zemskis — Sūduvos caro laikų policininko pavadinimas.

⁸⁵ 1893, 1897 ir 1901 m. Kalvarijos tardytojas Bochinskas, o 1907 metais — Remigijus Lesevičius. 1893, 1897 ir 1901 metais Simno notarai: Mykolas Jarosevičius; 1907 metais — Liudomiras Vieržbickas.

Policija — zemsčiai pasirodo tik 1901 metų *Pamiatnaja knižkoje*⁸⁶.

h. Kariuomenė. — Ligi 1830 metų sukilimo Lenkų karalystė turėjo savo lenkišką kariuomenę, į kurią imdavo vyrus ir iš užnemunės lietuviškų apskričių, taigi ir iš Kalvarijos. Sukilimą numalšinus, šita kariuomenė buvo panaikinta, o tam tikrą skaičių šaukdavo į rusų pulkus. Šaukiamus kariuomenėn vyrus vadindavo rekrutais. Rekrutų ėmimas būdavo vykdomas taip: kiekvienas valsčius, taigi dvaras, rudenį gaudavo įsakymą pristatyti tiek ir tiek rekrutų. Dvaras paskirdavo sau nepageidaujamus vyrus. Ir dvaro, tai yra valsčiaus, pareigūnai su didžiausia slapybe užpuldavo bemiegančių rekrutą ir paimdavo. Niekas nenorėdavo į tą kariuomenę eiti, nes reikėdavo 25 metus tarnauti, ir vyras grįždavo 45 ar 55 metų amžiaus, visai netinkamas gyvenimui. Dėl to kiekvienas, kuris jautė, kad gali būti rekrutuojamas, slapstydavosi, kaip įmanydamas. Jei paskirtu laiku tokio nesugaudavo, paimdavo bet kurį kitą. Gi kai pareikalautą vyrų skaičių atiduodavo, tai rekrutavimą baigdavo. Nesugautąjį rekrutuodavo kitais metais. Rekrutavimas prasidėdavo dvidešimtaisiais ir baigdavosi trisdešimtaisiais rekruto amžiaus metais. Jei kurio nepagaudavo ligi 30 pabaigtų metų, tai jau toks ir likdavo laisvas nuo kariuomenės tarnybos. Tačiau kas pakliūdavo į rekrutus trisdešimtus metus beeidamas ir atitarnaudavo 25 metus, tas jau grįždavo 55 metų senis.

---

⁸⁸ Kalvarijos miesto nuovadoje zemskių vyresnysis Jermolajns Kornjovas.

Liubavo nuovada (Liubavo, Kalvarijos ir Jonavos valsčiai): 1901 metais — zemsakis Jevstygnejns Syčevas; 1907 metais — Antanas Nikolajenka.

Liudvinavo nuovada (Liudvinavo, Padovinio ir Raudonio valsčiai): 1901 metais — zemsakis Andriejus Petrikevičius; 1908 metais — Tomas Gurevičius.

Rudaminos nuovada (Rudaminos, Kirsnos ir Krosnos valsčiai): 1901 metais — zemsakis Teodoras Naidenovas; 1907 metais — Grigorijus Poliakovas (gyveno Šeštokuose). Simno nuovada (Simno, Krokialaukio ir Balkūnų valsčiai): 1901 metais — zemsakis Jokūbas Šumelis; 1907 metais — Petras Bieliavskis.

Alytaus nuovada (Alytaus, Antnemunės ir Ūdrijos valsčiai): 1901 metais — zemsakis Tomas Gurevičius; 1907 metais — Jokūbas Andrejanovas.

Rekrutus gabendavo į kariuomenę, kaip nusikaltėlius : stiprijoje apsaugoje, o kai kuriuos net supančiodavo. Jie bėgdavo, jei tik galėdavo ištrūkti. Anų metų *Dziennik gubernii Augustowskiej* dėjo daugybę skelbimų gaudyti pabėgusiems rekrutams. Pristatyti į pulką ir prisaikdinti jau nebėgdavo, nes pabėgėlių kareivių karo teismas baudavo sunkiomis bausmėmis. Po 1863 metų sukilimo, kai jau valstiečiai buvo atpalaiduoti nuo baudžiamos ir dvaro galios, per 10 metų rekrutų neėmė. Tik 1874 m. sausio 1 d. caras patvirtino naują karinės prievolės įstatymą. Pagal tą įstatymą šaukė į kariuomenę visus vyrus, pabaigusius 21 metus, bet ne visus imdavo. Tarnauti reikėjo 7 metus. Štai 1897 m. Suvalkų gubernijos *Pamiatnaja kniškoje* įrašyta, kad Suvalkų gubernijoje 1895 m. rudenį įvyko dvidešimt antrasis naujokų šaukimas. Ėmimas prasidėjo spalio 15, o baigėsi 29 dieną. Reikėjo paimti 1.767 naujokus. Gi pagal sąrašus 21 metus baigusiu buvo 6.805 vyrai. Kurių tėvai buvo baigę 55 metus, taigi seni, tų sūnus palikdavo tėvams maitinti.

Buvo ir kitokių šeimyninių lengvatų. Tokių lengvatininkų susidarė 2.482 vyrai. 16 paliko mokslui baigti, 221 pripažino visai netinkamais tarnybai. 622 buvo atleisti nuo tarnybos ir įrašyti su raudonu bilietu į atsargą. 490 buvo palikti ligi pasveiks. 4 buvo teismo sulaukyti ir tardomi už nusikaltimus. 4 buvo laikinai tiriami. 1.560 vyrų visai nestojo į šaukimą. Iš likusiųjų lengvatininkų (2.482) ir nelengvatininkų (1.406) tai yra iš 3.888 turėjo būti paimtas numatytas naujokų skaičius. Davė ištraukti bilietus ; buvo 3.888. Kas ištraukė mažesnę numerį, kaip 1.767, tas buvo paimtas tarnauti, o kam teko 1.767 ir aukštesnis numeris, tas paliko namie ir jį įrašė į atsargą. Taigi 1895 metais iš 6.805 pašauktųjų, paėmė į kariuomenę 1.766 vyrus, įskaitė į atsargą 2.122 vyrus, 1.560 pabėgo, o 1.357 vyrai pripažinti netinkamais.

Nemaloni šita tarnyba buvo lietuviams. Stodavo tik tie, kuriems nebuvo kaip ištrūkti. Kurie neturėdavo lengvatų ir žinodavo, kad bus paimti tarnauti į kariuomenę, bėgdavo į Ameriką ir ten pasilikdavo gyventi. Daug jaunimo į Ameriką išbėgo. Paskui vyrus traukė ir merginos. Taip ir susidarė didelė išeivija.

Bet ir į kariuomenę nemažai vyrų paimdavo. Apie 1880 metus buvo užsimota Vokietijos pasienyje statyti tvirtovius (Kaune, Alytuje, Gardine), nutiesti plentų ir apgyvendinti daug kariuomenės ne tiktai apskričių miestuose, bet ir mažesnėse

vietose. 1872 metų *Pamiatnaja knižkoje* visoje Suvalkų gubernijoje parodoma tik viena grenadierų divizija. Kariniai viršininkai matyti tik Kalvarijoje — kapitonas Leontijus Kryvichas ir Vilkaviškyje — kapitonas Feodoras Kurpiejevas. Suvalkuose yra karinių pastatų prižiūrėtojas Jermolajus Matis.

1893 metais Kalvarijoje veikė karinė statybinė komisija kareivinėms statyti. Jau buvo pastatytos vienerios kareivinės ir jose jau gyveno 18-sis šaulių pulkas. Tokie pulkai stovėjo Marijampolėje, Vilkaviškyje, Suvalkuose, Augustave, o kariniai viršininkai veikė visų apskričių miestuose. 1897 metais Kalvarijoje šalia šaulių pulko atskirose kareivinėse stovėjo 5-sis dragūnų pulkas su 44 karininkais. Šitie pulkai čia gyveno ligi pat 1914 metų karo. Be to, 1907 metais čia buvo pastatytas ir 112-sis pėstininkų Uralo pulkas. Padaugintas kariuomenės skaičius čia išstovėjo ligi 1914 metų karo. Gi kai 1915 metų pavasarį pro Kalvariją nusitęsė rusų ir vokiečių kariuomenių frontas, tai tų metų balandžio mėnesį vokiečiai sudegino kareivines : medines visas, o mūrinių dalį.

i. Ūkis ir žmonės baudžiamą panaikinus. — Ligi tol dvarai laikė arklius tik parodiškai pasivažinėti ir galvijus — tik pienui ir mėšai. Neturėjo darbo gyvulių — arklių bei jaučių ; neturėjo nei žemei apdirbti padargų — žagrių, akėčių, vežimų. Baudžiamą panaikinus, liko dvaras be darbininkų ir darbo priemonių. Ligi tol valstiečiai ateidavo su savo gyvuliais ir padargais žemei apsėti, o rudenį derliui nuimti ir iškulti. Valstiečiai lig tol laikytą žemę gavo nuosavybėn 1864 m., bet kol gavo nuosavybės dokumentus, atėjo ir 1868 m.

1864 m. valstiečiai jau nebeėjo į dvarą dirbti; ėjo tik dvaro samdomi. Valstiečiai žemės dirbimo priemonių turėjo atliekamų. Dvaras turėjo pirkti ir padargus, ir traukiamąją jėgą — jaučius ir arklius ; samdyti darbininkus. Daugelis dvarponių jau buvo taip prasiskolinę, o dabar dar turėjo pasiimti naujų skolų darbo įrankiams ir priemonėms įsigyti.

Valstiečių ūkinė padėtis buvo geresnė. Bet pasitaikė čia pat blogo oro metai : 1867 ir 1868 ; vienais metais viskas, kas pasėta, išdžiūvo ; kitais metais nuolatinis lietus viską supūdė ir pasidarė badas. Nebuvo kuo nei gyvulių šerti, nei ką patiems valgyti.

Ypatingai badas palietė bežemius, kaimo ir miesto gyventojus. Šita padėtis plačiai aprašyta 1872 metų *Pamietnaja knižkoje* :

Kaimuose buvo įprasta prikulto derliaus pasilikti tik pavasario sėklai ir maistui, o kita parduoti, nesusidarant atsargų netikėtiems atvejams. Gi užėjus nederliaus metams, maisto atsargos išsibaigė ir pas tuos, kurie jų šiek tiek turėjo. Neturėjo žmonės ir pinigų nusipirkti duonai, kuri šį kartą nepaprastai pabrango. Gyvenusieji tik iš kasdieninio rankų uždarbio neturėjo kur užsidirbti, nes dvarai ir stambesni ūkininkai sumažino samdinius. O viešų darbų ir uždarbių nebuvo. Gubernijos vyresnybė pasirūpino gauti pašalpų paskoloms ir negražintinų. Nupirko grūdų Oriolo (Orio) gubernijoje ir pargabeno miestų varguomenei maitinti. Iš viso tam šelpimui gubernijoje buvo išleista 305.731 rublis⁸⁷.

Ten pat minima, kad buvę įsteigti komitetai, kurie surašinėjo šelptinus, jog miestuose veikusios virtuvės, kurios dovanai valgydindavusios badaujančius. 1869 m. sausio 17 d. caras patvirtino ministrų nutarimą tiesti kai kuriuos plentus gubernijoje, jų tarpe ir plentą iš Marijampolės plento, ties Karalenske, per Krosną — į Simną ir Alytų, ir tam darbui buvo išleista 25.000 rublių. Tai vis buvo uždarbis badaujantiems. Tais metais buvo sugalvota įsteigti naujuose valsčiuose grūdų atsargoms sandėlius. Valsčių sueigų nutarimais ūkininkai 1869 m. supylė tam tikrus kiekius grūdų, o pavasariais reikalingieji gaudavę tų grūdų sėklai ir duonai; tik rudeninis tuos grūdus gražindavo sandėliams.

Taip buvo daroma daugiau kaip dešimt metų. Bet atėjus derlingiems metams niekas neimdavęs iš tų sandėlių javų, o jie sandėliuose gesdavę. Tai buvęs kitas nutarimas : tuos grūdus parduoti ir įsteigti valsčiuose skolinamasias pašalpos kasas. Kam reikėdavo, pasiskolindavo pinigų, mokėdavo palūkanas ir nustatytu laiku paskolą gražindavo. Tos valsčių kasos buvusios labai naudingos ūkininkams (jos skolinusios tik ūkininkams, žemės savininkams). Iš mokamų palūkanų tos kasos ilgainiui labai padidėjusios ir turėjusios nemažas pinigų sumas. 1914 m. karui prasiėdėjus, tos kasos savaime pranyko. Buvo sudėginti kasų doku-

---

⁸⁷ *Pamiatnaja knižka*, 1872 metų.

mentai, išsisklaidė valsčių valdybos, ir nebebuvo galima žinoti, kas skolingas, kas ne. Kas turėjo pasiskolinęs, negražino.

Žemdirbiai užsiiminėja tik javų auginimu. Pramonė jiems svetimas, nežinomas daiktas. Smulkia pramone ir amatais, tiek miestuose, tiek ir kaimuose, verčiasi žydai, kurie čia miestuose ir miesteliuose sudaro du trečdalius gyventojų. Jie tiekia kaimiečiams būtiniausius reikmenis, jie įvairių statybų ir tiekimų rangovai, jie valdinių įstaigų pristatytojai, išvežiotojai, smuklių, malūnų ir žuvingų ežerų nuomininkai. Jie žuvis sugeba išparduoti vietos rinkose ir net tolimiems miestams pristato. Valstiečiai žemdirbiai nėra reiklūs prabangos dalykų. Jiems pakanka, kas pagaminta vietos gamyklose. Yra kelios audyklos, gaminančios audeklus iš vietos linų pluošto. Ir kaimuose ir miestuose moterys pačios verpia siūlus rateliais ir pačios audžia namų staklėmis drobes ir apyverpines skalbiniams ir apvalkams, o iš vilnų audžia milus išeiginiams drabužiams. Yra apskrityje kelios dažyklos audiniams nuspalvinti ir milo vėlyklos. Yra sugebančių išdirbti odą paprastai avalinei, yra muilo viryklų, alaus daryklų, degtinės varyklų, acto gamyklų. Kelios plytinės pagamina pakankamą plytų kiekį vietos reikalams. Yra kelios krosnys kalkėms išdegti ir dervos varyklos, kurios gamina reikalingą vežimų ašims tepalą.

Didelės prekybos apskrityje nėra, nes toli geležinkeliai ir geri plentai. Javus ir gyvulius parduoda ir perka savo miestelių turguose ir prekymečiuose, kurie esti paprastai: Kalvarijoje — antradieniais ir penktadieniais, Simne antradieniais ; — metiniai turgai: Kalvarijoje — antradieniais antrą gavėnios savaitę, po Atvelykio, po Šeštinių, po šv. Jono (24 birž.), po šv. Uršulės ir po šv. Martyno ; Simne — antradieniais po sausio 25, po šv. Jurgio balandžio 24 d., po birželio 29 d. (šv. Petro ir Povilo), po rugpiūčio 15 d. (Žolinės), po rugsėjo 8 d. ir po lapkričio 3 d ; Alytuje — pirmadienį po šv. Kazimiero. Čia reikalingos prekės : geležis, cukrus, stiklas, dažai, galanterija ⁸⁸.

1893 m. *Pamiatnaja knižka* parodo Kalvarijos apskrities ūkininkus jau praturtėjusius. Kors jie dar vilki namie austo milo rudinėmis, bet jaunimas jau šventadieniais mėgsta pasirėdyti pirktu medžiagų drabužiais, važinėja bričkomis ⁸⁹, odiniais pakinktais, socialiai valgo ir nemažai išgeria svaigalų. Fabriku apskrityje nėra, bet yra apie 15 amatininkų, dirbančių su keliais darbininkais, būtent : kalvių, statindarių, račių ir ratelninkų ⁹⁰.

Liudvinave ir Kalvarijoje keli vokiečiai dirba gražias bričkas (be apkaustymo), gaudami po 10-25 rublius ir roges po 15 rublių.

⁸⁸ Ten pat.

⁸⁹ Brička — lengvas išvažiuojamas vežimas.

⁹⁰ Ratelninkas — kas dirba verpiamus ratelius.

Aria mediniais arklais ir akėja medinėmis akėčiomis su geležiniais virbalais. Avi medinių padų klumpėmis. Vedegininkai dirba geldas (niekotes) ir lovius. Statindariai statinių šulelius suveržia mediniais (iš lazdynų) lankais. Liudvinave tik pagal ypatingą užsakymą apkala geležiniais lankais. Liudvinavo valsčiuje staliai dirba kuparus-skrynias, o tekintojai verpimo ratelius, čia taip pat yra šaltkalvių, sugebančių padaryti spynas.

1897 metais kalbama jau ir apie didesnes dirbtuves-fabrikėlius, kurių Kalvarijos apskrityje buvo 53. Tų metų *Pamiatnaja knižka* rašo apie valstiečių naštas ir prievoles valstybei. Mokamas transportinis mokestis po 18 kapeikų nuo dūmo (dubos) ; sunaudojamas grįžtantiems iš kariuomenės gabenti, žemsargių (policijos) išvykoms. Mokama butų rinkliava. Seniau pas gyventojus apgyvendindavo kareivius ir kitokius pareigūnus. Nuo 1868 metų šitas mokestis naudojamas butams kariuomenei ir kam reikia pasamdyti. Nuo 1870 m. veikia kelių mokestis, vieškeliams ir tiltams statyti bei taisyti.

Gaisrapinigius arba apdraudimą nuo gaisro pavojaus mokėjo pagal apdrausto daikto vertę. 1895 m. Kalvarijos apskrityje įvyko 79 gaisrai dėl įvairių priežasčių : padegimo, blogai įtaisytų dūmtraukių, perkūno, neatsargumo. 1895 m. liepos 4 d. Kalvarijos miestas neapsakomai baisiai degė. 1907 m. liepos 4 d. išdegė visa šiaurinė miesto dalis.

Kuo 1858 m. gegužės 4 d. veikė pastočių prievolė. Reikėjo duoti nemokamai pastotes kariuomenei, persikeliančiai iš vienos vietos į kitą (pavyzdžiui, iš kareivinių persikeliant į stovyklas), pašauktiems naujokams, žemskiems ir kitiems gabenti.

Dar buvo žemės mokestis čyžė⁹¹ ir padūmė⁹².

Apie 1900 m. buvo pastatyta Kalvarijoje valdinė spirito valykla. Iš varyklų čia suveždavo spirita, tinkamai išvalydavo ir veždavo į Vilkaviškį, kur pilstydavo į butelius ir duodavo pardavinėti tam tikroms krautuvėms, monopoliais vadinamoms.

j. Gyventojų nuotaikos. — Kalvarijos apskrities Vokietijos pasienio gyventojų nuotaikas prieš I pasaulinį karą ir jo metu plačiai aprašo dr. K. Jokantas :

Gauti katalikui vietą valstybinėje įstaigoje visada būdavo sunku, ypač lietuviui, neturinčiam jokios protekcijos. Aukštesnes vietas, kur buvo mokamos didesnės algos, galėdavo gauti tik pravoslavai ir liuteronai.

⁹¹ Čyžė arba činšas — mokestis už paveldimai naudojamą žemę.

⁹² Padūmė — Lietuvoje ir Lenkijoje mokestis nuo kiekvieno gyvenamo namo — « dūmo ».

Nesudarė išimties ir Vokietijos pasienis. Suvalkų gubernijoje daug vokiečių būdavo tarp aukštesnių ir žemesnių valdininkų. Kalvarijoje stovėjo ulonų pulkas, kuriame vokiečių karininkų visuomet būdavo nemaža. Pulko adjutantas, kanceliarijos raštinninkai, savanoriai⁹³ visuomet būdavo vokiečiai. Karinis viršininkas ir visa jo kanceliarija — dažniausia buvo vokiečiai. Net karui prasidėjus, karo viršininko įstaigoje dažnai galėjai girdėti vokiečių kalbą. Girininkai, dvarų ūkvedžiai, buhalteriai, amatinninkai, įvairūs meisteriai taip pat dažniausiai būdavo vokiečiai.

Pasienyje yra ir ūkininkų, kurie laiko save vokiečiais. Vadina mieji vokiečiai, arba vietos žmonių vadinami prūsai, iš tikrųjų dažniausia yra tie patys lietuviai. Lietuvių liuteronų tarpe tautinės sąmonės prieš Didįjį karą nebuvo, ir jie save laikydavo vokiečiais, nors kitas nei žodžio vokiškai nemokėjo. Jie maišėsi per vedybas su tikraisiais vokiečiais, ir toji aplinkybė dar labiau temdė jų tautinę sąmonę. Atskirti lietuvių liuteroną nuo vokiečio liuteronu buvo sunku. Ir vieni ir kiti grynai kalba lietuviškai, turi tuos pačius papročius ir beveik nieku nesiskiria nuo lietuvių katalikų. Pastarieji anksčiau ėmė skaityti lietuviškus laikraščius, dėtis į draugijas, šviestis. Liuteronai to nedarė, ir ilgainiui tai ėmė būti žymu. Net pagirtasai vokiečių švarumas čia nepasireiškė : vadinamieji prūsai nesiskyrė nuo savo kaimynų katalikų. Nesiskyrė ir tie, kurie namie kalbėjo vokiškai. Kelintas procentas buvo prūsų (lietuvių ir vokiečių drauge) Vokietijos pasienyje, neturiu tikrų žinių. Girdėjau iš vieno Vokietijos pono, gyvenančio netoli nuo mūsų sienos, kad vokiečių mūsų pusėje esą apie pusę arba ir daugiau, nes beveik su kiekvienu būru galįs, girdi, susikalbėti vokiškai. Bet tai ne įrodymas : žinau tikrai, kad pasienyje daugelis ir lietuvių katalikų pusėtinai moka vokiškai. Kiek tekdavo girdėti iš žinančių žmonių, pasienyje prūsų buvę ne daugiau, kaip ketvirtadalis ar trečdalis.

Visų prūsų simpatijos linko visuomet Vokietijos pusėn. Tikybinis momentas čia, žinoma, svėrė visų daugiausia. Be to, kiekvienas savo akimis galėjo matyti didžiulį materialinės kultūros skirtumą mūsų nenaudai. Imponavo taip pat ir lietuviams katalikams toji vokiečių kultūra, tvarka, švara, gerovė, bet visa krašto dvasia jiems

---

⁹³ Savanoris — rusiškai *volnoopredelijajučijsia*. Taikos metu caro laikais į kariuomenę galėdavo stoti savanoriais baigę mažiausia 4 gimnazijos klases. Jie kariuomenėje turėdavo tam tikrų privilegijų : dėvėdavo uniforminius drabužius tos pačios medžiagos, kaip karininkai, turėdavo specialius jiems skirtus gražius antpečius, valgydavo kartu su karininkais, karininkų ramovėje, karininkai jiems ranką paduodavo ir t. t. Bet tokiais savanoriais dažniausia stodavo iš turtingesnių sluogsnių tų tautų vyrai, kurie pritardavo rusų caro režimui, kaip pavyzdžiui, rusai, vokiečiai ir kiti. Lietuvis toks savanoris buvo retenybė.

atrodė svetima. Nežiūrint į savo simpatijas Vokietijai, prūsai labai ištikimi buvo rusų valdžiai. Iš šalies žiūrint, visuomet atrodydavo, kad prūsai ištikimesni už savo kaimynus katalikus. Iš prūsų neišgirsi, būdavo, jokios kritikos, jokio nusiskundimo rusais. Priešingai, jie visuomet pabrėždavo savo ištikimybę ir į kaimynus katalikus ne sykį žiūrėdavo, kaip į maištingą elementą. Charakteringa, kad rusų žandarmerijoje, čia pat Sūduvoje, nemaža buvo prūsų. Į tą tarnybą, kaip žinome, priimdavo tik valdžiai labai patikimus asmenis. Kataliko žandaro niekur neteko girdėti.

Vokiečių skaičius pasienyje, sako, kasmet augdavęs. Tikrų žinių neturiu — kartoju žmonių kalbas. Prieš karą vokiečiai ypač ėmė skverbtis į Lietuvą ir yra žymių, kad gaudavo paramos iš anos pusės. Taip 1914 metais keletas vokiečių kolonistų norėjo pirkti nebe-pamenu kurį dvarą Kalvarijos apskrityje, pagal sieną, ir siūlė mokėti gyvais pinigais didelę sumą, nors buvo žinoma, kad savų pinigų tiek jie negalėjo turėti. Ta aplinkybė sukėlė gubernatoriaus įtarimą ir jisai pirkti neleido. Nei vokiečiai valdininkai, nei kolonistai, nei kitų profesijų žmonės savo ypatingos vokiškos politikos nerodė. Visi buvo ištikimi piliečiai. Valdininkai varė grynai rusų politiką, kolonistai, gyveną tarp lietuvių, puikiai šnekėjo lietuviškai, gyveną tarp lenkų-lenkiškai. Žodžiu sakant, paviršutiniškai imant, nedarė jokios įtakos gyvenimui, visur taikydami prie gyventojų daugumos. Todėl jų kaip ir nežymu buvo, apie juos niekas nekalbėjo, beveik niekas jų nepastebėdavo. Per vedības nesimaišydavo su vietiniais gyventojais katalikais, turbūt, tik dėl religijos skirtumo. Ūkininkai kaimynai mažai kviesdavosi į svečius, nors, bendrai, sutardavo. Kiekviena grupė gyveno savo atskiru gyvenimu, nekliudydama kitai. Lietuvis didžiavosi išleidęs savo sūnų į kunigus, Prūsas—į valdininkus. Prieš 10-15 metų prieš karą labai daug buvo atsiradę vokiečių dvarininkų, bet paskutiniaisiais metais nuo žemės jie nuslinko. Ilgai buvo nežinia, dėl ko vokiečiams dvarininkams taip sekėsi ūkininkauti, kuomet jų kaimynai lenkai kasmet slydo žemyn. Daug kas aiškino tą faktą vokiečių sumanumu, mokėjimu išnaudoti ir sąlygas. Seniau vokiečiai dvarininkai gaudavę iš Vokietijos beprocentinių paskolų, bet paskutiniaisiais metais prieš karą jos buvusios nutrauktos. Ir suprantamas dalykas : jei laukiama buvo karo, tai laukiama ir ūkių sunaikinimo, ypač dvarų. Galimas daiktas, kad tais sumetimais Vokietijos politika pasikeitė. Vokiečiai savo laiku likvidavo savo dvarus ir išnyko. Taip man tuos dalykus aiškino vietos dvarininkai lenkai. Kiek čia tiesos — negalėčiau pasakyti. Kad gali kilti karas, ligi pat paskutinių laikų niekas iš gyventojų rimtai negalvojo. Tiek kartų laikraščių buvo rašoma apie gresiantį pavojų, tiek kartų buvo gąsdinama, perdedama, nukalbama visokie niekai, kad visi su tuo, pagaliau, apsiprato ir nebekreipė dėmesio. Niekas neturėjo supratimo, kas būtų ištikus karui, kiek laiko jis galėtų trukti. Dažnai tekdavo girdėti kalbant, esamomis sąlygomis karas negalys ilgiau trukti, kaip du

mėnesius, ilgiausiai pusę metų. Socialdemokratai sakydavo, kad jie neleisią proletariatui lieti kraujo dėl buržujų prasimanymo.

Kaimas vokiečiams nerodė nei simpatijų, nei antipatijų ir į viską žiūrėjo abejingai. Daug kas jau buvo buvęs Vokietijoje, važinėjęs į Karaliaučių ar kitur, matęs jų gyvenimą ir tvarką. Kiti ir giminių ten turėjo. Nors viskas mūsiškiui ten buvo svetima ir nesuprantama, nors ten jis buvo labai nedrąsus, tačiau kadangi niekas nieko blogo nebuvo padaręs, tai ir žiūrėjo į vokiečius be antipatijos. Lenkai iš karto stojo į rusų pusę. Nors nuomonės dažnai būdavo naivios, bet galima buvo juose matyti visų vienodą politinę liniją : kalbėjo apie nepriklausomą lenkų valstybę.

Vokiečiai ir apvokietėję lietuviai ūkininkai iš pat karo pradžios linko į Vokietijos pusę. Iš patikimiausių rusų valdininkų virto abejotinu elementu, kartais ir pavojingu. Jie teikė žinias Vokietijai, glaudė jų žvalgus, sekė kiekvieną žingsnį savo kaimynų, kuriuos jautė esant rusų šalininkais. Kiekvienu rusų nepasisekimu džiaugėsi, niekino jų tvarką. Jau karo pradžioj kilo didelis nesutarimas tarp kaimynų lietuvių ir prūsų ; pirmiau to nebuvo. Išnyko pasitikėjimas, vienas kito ėmė saugotis. Karo pradžioje visi žydai, kaip vienas, stojo vokiečių pusėn. Galop 1914 metų rugpjūčio 1 d. rusai paskelbė mobilizaciją, o vokiečiai karą. Aš negaliu aprašyti to išpūdžio, kurį padarė visiems ta baisi naujiena. Iš vienos pusės baimė, kad tuoj ateis vokiečiai, iš antros — vyrų ir arklių mobilizacija. Miestas visą laiką pilnas žmonių ir arklių. Beveik ištisą savaitę niekas negalėjo užmigti iš nerimo, kurį kėlė didžiulis žmonių judėjimas, arklių žvengimas, visuotina maišėtis dienomis ir naktimis ... Visa mobilizacija truko apie savaitę. Pačiame mieste ir apylinkėse, kiek pamenu, rusų kariuvių nebuvo matyti. Negaliu pasakyti, kur pasidėjo rusų kavalerijos pulkas (iš Kalvarijos), kad aš jo visai nebeprišimenu. Nepamenu, kelintą dieną po mobilizacijos atėjo įsakymas varyti visus gyvulius į Alytų. Pasidarė baisiausia maišėtis : vieni varė ir keikė, kiti verkė ir laukė, patys nežinodami ko. Varymas nebuvo organizuotas, apgalvotas, tvarkingas. Žmonėms stojo prieš akis bado pavojus, ir baimė apėmė visus. Daug varomų gyvulių pakelėje žuvo iš bado ir nuovargio ... Po dviejų dienų atėjo kitas įsakymas, kad gyvulių varyti nereikia ... Turi grįžti namo.

Galop visais keliais į Rytprūsius nužygiavo pulkų pulkai rusų kariuomenės. Prasidėjo Rytprusių okupavimas... Ūkininkai gavo įsakymą duoti pastotes kariuomenės reikalams. Bet čia nebuvo plano. Atvažiavusieji į nurodytą vietą žmonės per kelias dienas nesulaukdavo patikrinimo. Galop patikrinti vieni važiuodavo pagal įsakymą į Suvalkus ar Galdapę, o kiti parizikuodavo namo ir sakydavosi atleisti esą. Gi nuvažiavusieji būdavo vietos valdininkų panaudojami bereikalingiems perkraustymams. Gi kiti, pasiūsti vežti maistą į pozicijas, ar šovinius, ar kitus kokius daiktus, atgal važiuodami gaudavo vežti sužeistuosius ar ką kitą. Privežti reikėjo prie pačių

pozicijų. Kitas, atsizadėjęs ir arklių ir vežimo, pabėgdavo viską palikęs. Važiuodami per išnaikintas vietas, negaudavo pirkti nei sau maisto, nei arkliams pašaro. Kitas nuvežęs ir gavęs grįžti laisvas, kitų kareivių sutiktas, vėl būdavo priverstas ką nors vežti, o maisto ir pats nė iš kareivių negaudavo. Daugelis taip neištrūkdami varinėjami, slapta pabėgdavo ir tik vien su botagu, arba be jo, pareidavo namo ... Nors daug patyrė visokio vargo gyventojai, bet pasipriešinimų nedarė, nebent tik pamurmėdavo dėl netvarkos. Žmonių kantrumą pastebėjo ir kai kurie rusų valdininkai. Apie tai nekartą kalbėjo Kalvarijos apskrities zemskių-policijos viršininkas Balančivadzė. Bet kiti to nematė ir nesuprato.

Jau giliai buvo įėjus į Rytprūsius rusų kariuomenė, bet ten viena dieną vokiečiai beveik visą armiją sunaikino. Nedaug kas ištrūko. Pro Kalvariją prabėgo tik mažas raitininkų būrys. Gyventojai iš jų sužinojo apie gresiantį pavojų. Paskui pasipylė didelė daugybė gurguolių. Dieną ir naktį plentas dundėjo nuo jų skubaus važiavimo. Viskas vyko taip staiga, kad iš Kalvarijos vos spėjo pabėgti rusų valstybinės įstaigos. Mano ligoninė negalėjo pabėgti. Man buvo įsakyta likti. Pirmoji vokiečių okupacija užtruko 17 - 19 dienų. Ji miesto gyventojams prailgo į keletą mėnesių. Man tas laikas irgi pasirodė skaudžiausias visame gyvenime. Vokiečiai šūrupiai elgėsi.

Atėjo nauja rusų kariuomenės armija ir nustūmė vokiečius į Mozūrų ežerų sritį. Ten vokiečiai frontą laikė ligi 1915 metų vasario 11 d. Tomis dienomis užėjo didelė kelių dienų pūga ir labai daug prisnigo. Ir šiomis dienomis įvyko rusų armijai tokia staigi katastrofa, kaip ir praėjusį rudenį. Pirmieji netvarkoje bėgo artileristai, palikę patrankas ir raiti žirgais ir pakinktais. Vasario 11 d. atvyko į ligoninę daug lengvai ir sunkiai sužeistų kareivių. Sekančią dieną visi valdininkai išsidangino iš miesto. Su valdininkais išvažiavo ir visi turtingesnieji miesto gyventojai. Ligoninė likosi. Ir kunigai išbėgo Rusijon, tik vienas Krakaitis tepasiliko. Ir šiuo kartu vokiečiai tik ligi Nemuno rusus nustūmė, sunaikindami jų daug Augustavo miškuose. Prieš pat Velykų šventes rusų kariuomenė vokiečius atstūmė ligi pat Kalvarijos ir čia apsistojo frontas ligi vasaros pabaigos. Frontas išsidėstė nuo Marijampolės pašešupiu per Liudvinavą, keliais kilometrais į rytus nuo Kalvarijos, irgi pašešupiu bei paplente Suvalkų link »⁹⁴.

Toliau labai smulkiai ir gana plačiai dr. Jokantas aprašinėja vokiečių okupaciją Kalvarijoje ir apskrityje. Apie tai papasakota anksčiau Kalvarijos miesto aprašyme⁹⁵.

⁹⁴ Dr. K. JOKANTAS, *Suvalkų Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu, 1914-1918*, žr. *Karo Archyvas*, VIII (1937).

⁹⁵ Žr. 392-397 psl.

Tolimesnės žinios paimtos iš *Marijampolės Apskritis*, spausdintos 1937 m.

Kilus rusų-vokiečių karui, vokiečiai atstūmė rusus ir pirmą kartą užėmė Kalvarijos valsčių 1914 metų spalio 1 dieną. Vokiečiai dar tada mažai plėšė gyventojus, nes tuojau rusai atstūmė. Antra kartą vokiečiai rusus atstūmė ir valsčių užėmė 1915 metų kovo mėn. 25 dieną. Šio mėnesio pabaigoje ir balandžio pradžioje rusai vokiečius atstūmė ir valsčių padalino pusiau savo pozicija : rytinė dalis buvo rusų, o vakarinė—vokiečių. Rusų pozicija su vokiečiais ėjo per sekančius kaimus : Trakėnų, Naujienėlės, Orijos, pro Kalvarijos miestą rytų pusėje, Santakos, Dambaukos ir Kreivosios. Šių kaimų laukai buvo sukasti apkasais ir nutverti spygliuotom tvorom. Nurodytoje linijoje pozicija stovėjo apie pusę metų, ir ėjo dideli mūšiai. Minėtų kaimų ir Raudeniškių, Skersabalių, Trivaravo (čia liko nesunaikinti trobesiai tik Karaliaus ir Baliulio), Zigmantavo, Kalvių, Smalininkų, Kreivosios, Murgininkų, Baudenio, Pajaujiškių, Jusevičių, Zubrių, Pakirsnių, Molinės, Šlynių, Mikališkės, Vincentiškių, Barauskų dvaro, Brukų, Karališkių ir Mikalaukos gyventojų vienu trobesius sudegino, o kitų sugriovė ir pasidarė apdengtus apkasus ... 28 kaimai buvo visai sunaikinti. Vokiečiai sudegino trobesius dar šių žmonių : Petro Paliulionio Sūsninkų kaime, Vaznelio Zapalimų km., Andriaus Šumskio Šarkaučiznos kaime, o Rūdelės kaimo pusės gyventojų trobesius sugriovė ir nunešė į apkasus. Vokiečiai atitraukdami ir daugelio kitų trobesius sudegino. Kalbamose vietose ir vokiečių ir rusų buvo daug užmuštų ir laukuose palaidotų. Vokiečiams galutinai rusus atstumus, vokiečiai užmuštuosius surinko, kurie buvo užkasti laukuose ir palaidojo Kalvarijos kapuose. Tai valsčiuje rusų-vokiečių kapų nėra. Kai vokiečiai galutinai okupavo, tai pasidarė tikri šeimininkai, iš gyventojų atėmė gyvulius, javus, padargus, maistą ir, bendrai, viską atiminėdavo, kas pakliūdavo. Žmones mušdavo be jokio pasigailėjimo. Sumuštųjų išvardyti nėra galimybės, nes pasidarytų dideli sąrašai. Gyventojai kentė skurdą ir badą, nes, kaip minėjau, kalbamų kaimų gyventojai neturėjo pastogės ir maisto (gyveno apkasuose), o kiti, kad ir turėjo nesunaikintus trobesius, tai kentė badą: duoną kepė iš vikių ar avižų, bet ir tos dar mažai buvo, o apie mėsą nebuvo net minties. Jaunus vyrus suėmė ir išvarė dirbti už Vilniaus į miškus, ir juos ten laikė pusbadžiu ir kankino visokiais būdais, o kitus net ligi mirties nukankino, pvz., Juozą Sasnauską Sūsninkų kaimo, Liutviną Zapalinių kaimo ir kitus. Kurie grįžo iš vokiečių nelaisvės darbų, tai tie taip pat neturėjo sveikatos. Kiek pagyvenę, daugelis mirė, o kurie dar ir gyvena, tai yra mažos sveikatos ⁹⁶.

⁹⁶ AKIRAS [BIRŽYS PETRAS], *Marijampolės Apskritis*, 1937.

Vokiečių okupacijos valdžia Kalvarijos miestą nustūmė į menkavertę padėtį. Ji apskrities centrą perkėlė į patį jos pakraštį : Alytų, kuris buvo lig šiol tik valsčiaus centru. Čia prie Nemuno ir geležinkelio apsigyveno apskrities viršininkas (*kreis-hauptmanas*) su visomis apskrities įstaigomis, ir įsteigė naują 1915 m. Alytaus apskritį. Į tą naują apskritį priskyrė iš buvusių Kalvarijos aps. šiuos valsčius : Simno, Antnemunės, Alytaus, Balkūnų, Ūdrijos, Krokialaukio, kelis valsčius iš Seinų apskrities ir nemažą plotą iš Nemuno dešiniojo šono. Čia ūkio skyrius pasistatė visokių sandėlių rekvizuojamiems javams ir gyvuliams. Įrengė įmonę kritusiems gyvuliams perdirbti į muilą ir tepalus. Įtaisė krakmolo gamyklą, miško medžiagų (ažuolų ir pušų) perdirbimo ir kitokių įmonių. Buvusiuose valsčiuose — Ūdrijoje, Krokialaukyje, Simne, Krosnoje ir kitur apgyvendino žandarus. Priskabinę prie šlaunies surangytą virvę ir rimbą, jie jodinėdavo po kaimus, rekvizuodavo javus ir visa kita, kas jiems buvo tinkama, ir gabeno į Alytaus sandėlius. O tuos, kurie bandydavo protestuoti ar dejuoti, kad lieka be maisto, virve prisirišę vedavo į daboklę. Pas ką rasdavo paslėptą penimą paršą, ar užklupdavo papjautą mėsinėjant, ar aptikdavo javų centnerį šiauduose įkimštą — daiktą konfiskuodavo, o «nusikaltėli », virve pririšę, išvesdavo į kalėjimą.

4. NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE

Tačiau atėjo 1918 m. lapkritis. Vokiečiai turėjo prisipažinti sąjunginkų nugalėti ir pasiduoti. Tada dingo ir žandaro jėga. Gyventojai, žandarų patyčioms, svilindavo paršus viešai, o pasipainiojusį vokiečių tuoj nuginkluodavo.

Visoje Lietuvoje vietos gyventojai ėmė kurti vietines savivaldybes ir savisaugą, perimdami iš vokiečių surekvizuotus išteklius. Kalvarijoje prieš karą buvo miesto magistratas ir trys valsčiai : Kalvarija, Janavas ir Raudenis. Kai šitų valsčių ir miesto gyventojai sužinojo, kad Vilniuje yra susitvėrusi valdžia visai Lietuvai, tai, dar vokiečių okupacinei valdžiai esant, Kalvarijos miesto gyventojai, 400 žmonių, 1918 m. lapkričio 11 d. sukviestą susirinkimą ir išrinko šešių asmenų komisiją rūpintis miesto ir dvaro reikalais. Kalvarijos valsčius susirinko lapkričio

27 d. Jurgežerių kaime pas Kupstienę, apie 500 žmonių iš didžiažemių, mažžemių ir bežemių ir vienbalsiai išrinko penkių žmonių tarybą rūpintis tvarka ir savisauga. Janavo valsčiaus 174 žmonių susirinko gruodžio 18 d. ir vadovaujami Petro Klimo, išrinko Janavo valsčiaus vykdomąjį komitetą: viršaitį — Sergijų Klimą ir sekretorių — Joną Jackevičių ; padarė daug nutarimų. Raudenio valsčiaus žmonės susirinko Kamšuose (senoji valsčiaus raštinė buvo sudeginta) ir išrinko vykdomąjį komitetą: viršaitį — Joną Aleksandravičių, sekretorių — Joną Grinevičių.

Ką šitie susirinkimai svarbesnio nutarė ? Janavo valsčius : surašyti visus gyventojus; suregistruoti visus karo nuostolius; laikinai palengvinti Janavo valsčiaus mokytojo būvį: reikalingą jam maistą dėti nuo margo; valsčiaus narius, kurie nuolat dirba raštinėje, apmokėti pinigais (sekretoriui mokėti po 250 ostrublių mėnesiui); išrinkti 5 ūkininkų ir 5 darbininkų komisiją, kuri bendrai su vykdomuoju komitetu nustatys darbo dienos brangumą ir darbininkams parduodamų javų brangumą; degtindarius bausti ligi 1000 ostrublių pinigais arba trijų mėnesių kalėjimu ; duoti pastotes, bet jas imantis turi mokėti po 12 ostrublių už dieną; kaimų šaltyšiams atlyginimą duotų kaimas; steigti darbo biurą; maitinti nedarbingus senius ir pavargėlius; ginčams spręsti steigti trečiųjų teisma; steigti kooperatyvus parduoti javams ir pargabenti reikalingoms prekėms; važiuojant į malūną, turėti tarnybos liudijimą.

Raudenio valsčiaus taryba 1919 m. vasario 4 d. nutarė: uždėtą mokesį sumokėti ligi vasario 8 d.; šaltyšiai ligi vasario 8 d. surašo ir pristato valsčiaus tarybai žinias, kas neturi duonos ir kas ką gali bei turi parduoti; uždėti ant dvarų kontrolę, pavesiti šaltyšiui aprūpinti reikalingais baldais Butanavičių mokyklą ; kad milicijai galima turėti ginklą tik Marijampolės apskrities tarybai leidus.

Vasario 9 d. nutarė : raštininkui mokėti algos mėnesiui 139 rublių ; pirmininkui — irgi 130 rublių ; prezidiumo nariams — po 3 rb. už kiekvieną atvykimą į posėdį; valsčiaus reikalams per metus sudėti 4.316 rb. ; 11 susirinkusių balsavo, kad reikia mokyklą išlaikyti, 18 balsavo neigiamai; kad šaltyšiai surašytų negalinčius užsidirbti duonos ir tokiems paskirti po pusantro svaro ; sunaikintoms troboms atstatyti girininkas duoda medžiagos į paskolą tik gavusiems iš tarybos liudijimą ; milicijos pirmi-

ninkui pavesti sutvarkyti miliciją ; į revizijos komisiją išrinko : Augustiną Paulionį, Petrą Salatką ir Petrą Krasnicką.

Kovo 5 d. išrinko į komisiją prie Kalvarijos girininkijos ir Sūsninkų girios Augustą Paulionį ir A. Bansevičių; išdininku išrinko Vinčą Jakimavičių; visas knygas su įplaukų ir išlaidų dokumentais nutarė tuojau perduoti revizijos komisijai; į apskrities tarybos suvažiavimą Marijampolėje išrinko Augustą Paulionį ir Petrą Revaitį; Jurgiui Brukui ir bravorininkui Vincui Surdokui uždėta pabaudos po 500 ostrublių pagal milicijos viršininko 1919. II. 22 protokola ; atstovu prie naujokų komisijos išrinktas Juozas Aleksandravičius ; neduoti miesto tarybai 1.500 metrų malkų ; raštinei išlaikyti už pusmetį duoti nuo margo po 22 kapeikas.

1919 m. birželio 7 d. Raudenio valsčiaus 16 asmenų ir 7 kaimų pirmininkų taryba nutarė : pavesti seniūnijų socialinės apsaugos skyrių rinkimus ; už parduotą Raudonės valsčiaus raštinę pinigų išieškoti iš piliečio Jono Jasiunsko, Kamšų kaime; valsčiaus sekretoriui mokėti po šimtą rublių algos į mėnesį; duoti pastotes komendantui ir milicininkams, tik jiems užsimokėjus sulig dabartinio laiko kaina ; reikalauti medžiagos iš Kalvarijos girios girininko tiltams taisyti.

Kalvarijos valsčius 1918 m. lapkričio 27 d. išrinko 5 žmonių valsčiaus tarybą: pirmininką — F. Paškevičių iš Smalininkų, išdininką — Vinčą Jurevičių iš Naujienėlės; narius — Joną Gražulį iš Kumečių, Mykolą Maslauską iš Jurgežerių ir Jurgį Misiukevičių iš Akmenynų; tarybos sekretorių — Vinčą Akelį iš Jurgežerių.

Lapkričio 28 d. nutarimai: žandarai turi gražinti valsčiaus tarybai bričką; perkupčiams draudžiama išvežti javus iš valsčiaus ; sugautus milicija pristato į komitetą, kuris tuos javus parduos reikalaujantiems maisto ; valsčius turi paskirti šaltyšius susisiekti su valsčiaus taryba ; kaimai turi kuo greičiausiai išs rinkti miliciją ir šaltyšių paliudytus sąrašus pristatyti tarybai; ginklus milicininkai galės nešioti tik turėdami valsčiaus tarybos liudijimus, kitiems draudžiama turėti ginklus ; visus nusikaltėlius milicija turi pristatyti vokiečių kareivių tarybai; visi piliečiai, kurie turi valsčiuje tarnybas, privalo būti prie savo vietų, darbas bus apmokamas ; visais reikalais valsčius turi kreiptis į savo tarybą; Kalvarijos dvaras ir Kalvarijos valsčiaus raštinės

namelis Pieskinėje turi priklausyti Kalvarijos valsčiui ; buvusi senoji Kalvarijos valsčiaus raštinė, mūrelis, Kalvarijos dvaro kaime, turi priklausyti Kalvarijos valsčiui; arkliai ir kiti visi daiktai, kuriuos žandarai atėmė neteislingai ir pardavė kitiems, turi būti gražinti savininkams ; tuos pinigus, kuriuos daikto savininkas gavo iš žandarų, turi gražinti dabar turinčiam daiktą.

Pagal šiuos nutarimus, valsčiaus gyventojai 1918 metų gale išsirinko seniūnus, valsčiaus tarybą ir įsteigė miliciją apsaugoti gyventojams nuo plėšimų. Milicininkai ginklais apsirūpina patys, nes per karą šovinių ir šautuvų gyventojai prisirinko ir laikė paslėpę nuo vokiečių. Kiekviena seniūnija išsirinko po 2-3 milicininkus.

Buvo įkurtos mokyklos. Įsisteigusios prieš karą turėjo savo baldus, o naujai kuriamoms baldus davė patys gyventojai. Ilgainiui pasirodė nenaudinga turėti tris valsčius. Ir iš trijų buvo sudarytas vienas Kalvarijos valsčius. Janavo valsčius prisijungė 1930 m. liepos 15 d., o Raudenio 1931 m. sausio 1 d.⁹⁷

Iš trijų valsčių sudarytame Kalvarijos valsčiuje buvo įsteigta 12 pradžios mokyklų⁹⁸ :

⁹⁷ Ligį susijungimo, Janavo valsčiaus viršaičiai buvo : Sergijus Klimas, Jonas Aleksa, Juozas Grinevičius, Jurgis Žilinskas ir Andrius Norkus.

Sekretoriai — Jonas Jackevičius, Vincas Sinkevičius, Daugėla, J. Baltruškevičius, Vincas Mitrikevičius, Pranas Čeginskas, Juozas Augustaitis, Petras Leškevičius ir Petras Kasperavičius.

Raudenio valsčiaus viršaičiai; Juozas Aleksandravičius, Vincas Karašauskas, Juozas Lukoševičius, Petras Paulionis, Stasys Bansevicius ir Vincas Pajaujis.

Sekretoriai : Jonas Grinevičius, Rapolas Bobina, Jonas Lukoševičius, Berkus Lejerskis, Cemakas Lejerskis, Juozas Černius, Jonas Sasnauskas, perkeltas toms pareigoms į Kalvarijos valsčių.

Kalvarijos valsčiaus viršaičiai : Feliksas Paškevičius, Jonas Jesiukevičius, Juozas Turūta, Vincas Juraitis, Antanas Burba.

Sekretoriai : Jonas Paulionis, Juozas Augustaitis, Vincas Stulgys, Petras Liškevičius, Ksaveras Tabaras, Albinas Kavaliauskas, Domas Jasenauskas, ir atkeltas iš Raudenio valsčiaus Jonas Sasnauskas.

⁹⁸ Akmenynų — 1 komplektas, Akmenynų kaime, įsteigtas 1918 metais ; Brazavo — 2 komplektai Trakėnų k. 1917 m. ; Janavo — 1 komplektas Jungėnų k. 1918 m. ; Juodelių — 1 komplektas Juodelių k. 1918 m. ; Jurgežerių — 1 komplektas Jurgežerių k., 1918 m. ; Kreivosios — 1 komplektas Kreivosios k. 1922 m. ; Nemunaičių — 2 komplektai Nemunaičių k. 1926 m. ; Nemunaičių — 1 komplektas Palenciznos

Marijampolės apskrities savivaldybė 1926 m. pastatė Nemunių pradžios mokyklai 2 komplektų modernišką dviejų aukštų, medinį namą. O buvusio Raudenio valsčiaus savivaldybė dovanojo žemės sklypą 0,56 ha ploto ir 1934 m. pastatė Brazavo pradžios mokyklai dviejų komplektų medinį dviejų aukštų namą. Visoms kitoms mokykloms butai išnuomojami pas ūkininkus. Butai pakenčiami ir tiko mokyklų reikalams.

Senelių prieglaudos valsčiaus ribose nebuvo. Seneliai buvo talpinami į Kalvarijos parapijos prieglaudą. Jai išlaikyti valsčiaus gyventojai aukėjo žemės ūkio produktų. Elgetavimas mažas.

Vieškeliai ligi 1923 metų rudens, ypač pavasariais, buvo neišvažiuojami. Juos betaisydami dar labiau pablogindavo, nes duobes užpildavo griovių purvu. Kelius taisydavo visi bendrai. Bet 1925 metais pradėjo kitaip kelius taisyti. Pirmos ir antros rūšies vieškeliai buvo paskirstyti sklypais kiekvienam gyventojui, pagal žemės plotą ir rūšį, ir buvo pradėti žvyruoti. Iš karto gyventojai buvo nusistatę prieš tokį kelių taisymą, aiškindamiesi, kad tokių blogų kelių neužpils žvyru, bus daug darbo, ir liks nedirbti laukai. Tačiau norom nenorom kelius žvyravo, o dabar jau žvyruoja su noru, nes žvyruotais vieškeliiais galima gerai važiuoti, nežiūrint, koks būtų metų laikas. Trečios rūšies vieškeliai 1933 metais taip pat paskirstyti gyventojams sklypais taisyti. Ir jie yra gerai pataisyti ir nužvyruoti. Pirmos, antros ir trečios rūšies vieškeliuose valsčiaus savivaldybė, kur reikėjo, medinius tiltus pakeitė betoniniais vamzdžiais. Valsčiaus pirmos rūšies vieškelis : Kalvarija-Jurgežeriai-Akmenynai-Gražiškiai turi 8 km 28 m ilgio. Devyni antrosios rūšies vieškeliai turi 60 km 455 m bendro ilgio. 29 trečios rūšies vieškelių bendras ilgis 79 km 693 m.

Kalvarijos valsčius turi 8.350 gyventojų. Valsčiuje yra 104 kaimai ir 1 neišparceliuotas Lakinsko dvaras. Nuosavybė Žemės ūkio ministro Jono Aleksos. Valsčius suskirstytas į 21 seniūniją. Valsčiuje yra 19.274,58 ha žemės, 657,95 ha valstybinių miškų, 182,60 ha ežerų, — viso 20.095,13 ha.

k., 1930 m. ; Raudeniškių — 1 komplektas Rauderiškių — k. 1913 m. ; Tabarų — 1 komplektas Eglėbalių k., 1918 m. ; Tabarų — 2 komplektai Tabarų k. 1918 m. ; Trakiškių — 1 komplektas Trakiškių k., 1917 m. ; Rudelės — 1 komplektas Rudelės k., 1913 m. ; Sūsniškų — 1 komplektas Sūsniškų k. 1913 m.

Per valsčių teka Šešupė ir jos intakas Kirsna. Yra ežerai: Orijos 100 ha ploto, Jonavo — 31,60 ha, Raudenio — 30 ha, Kelmavyčio — 11 ha, Sūsnius — 5 ha, Skęstutis didysis — 3 ha, ir Skęstutis mažasis — 2 ha. Raudenio ir Sūsnius ežerai yra nuleisti, kai 1930 metais buvo gilinama Kirsnos upė.

Buvo ir yra šie dvarai: Lakinskių — 222,42 ha, neišparceliuotas ; Barauskų — 66 ha, neišparceliuotas; T. Skersabalių — 235,97 ha, išparceliuotas, Turlojiškės — 235 ha, išp. ; Orijos — 108,26 ha, išp. ; Trakėnų su Gutavo, Mariankos, Aukštakalnio palivarkais — 1.081,53 ha, išp. ; Zigmantavo 115,59 ha, išp. ; Pranciškavo — 116,35 ha, išp. ; Pasūduonio — 157,23 ha, išp. ; Jonavo — 353,66 ha, išp. ; Suvalkelių — 280 ha, savanoriškai išparduotas ligi 1925 metų.

Kalvarijos valsčiaus ribose buvo malūnai: Juozo Zavistausko — Butanavičių kaime, Juozo Aleksos — Būdviečių k., Karolio Kvičiaus — Akmenynų k., Vosyliaus Tarasevičiaus — Tabarų k., Juozo Bendaravičiaus — Tabarų k., Juozo Matulevičiaus — Kreivosios k.

Juozo Balyno — Turlojiškės kaime lentpiūvė ir malūnas. Petro Radžiūno — Jungėnų kaime lentpiūvė ir malūnas. Saliamono Frenkelio — Tabarauskų kaime koklių dirbtuvė. Abelio Jakobsono — Barauskų kaime elektros stotis.

Lakinskių dvare yra piliakalnis ant Šešupės kranto ir kitas piliakalnis Menkupių kaime, Kazakevičiaus lauke.

Lietuvos respublikos valdžia Alytaus apskritį paliko. Kalvarijos apskrčiai liko per mažas plotas. Tad visas apskrities įstaigas valdžia perkėlė į Marijampolę, o likusius Kalvarijos, Krosnos, Liudvinavo, Padovinio ir Liubavo valsčius įjungė į Marijampolės apskritį, o Rudaminos valsčių — į Seinų apskritį. Tuo būdu Kalvarijos apskritis buvo panaikinta.

Baigiant rašyti apie Kalvarijos apskritį, reikia pridurti, kad kai jau buvo pasirašyta Lietuvos taikos sutartis su Tarybų Sąjunga, 1920 metais, rusų raudonoji armija išvijo lenkų legionus iš Vilniaus ir nustūmė lenkų kariuomenę ligi pat Varšuvos. Tada Tarybų Sąjunga leido Lietuvos valdžiai, pagal sutartį, paimti Vilnių ir kitas lenkų okupuotas Lietuvos sritis — Gardiną, Seinus, Suvalkus. Kai lenkai, prancūzų pertvarkyti, perėjo į priešpuolį, tai raudonąją armiją atstūmė vėl ligi Lietuvos sienos ir susidūrė su lietuvių kariuomene. Čia Suvalkuose lenkai buvo susitarę su

lietuviais palikti Lietuvai Vilnių ir kitas sritis. Tačiau žodį su-
laužė : užėmė Suvalkus, Seinus, Vilnių ir Gardiną. Lietuvai liko
Alytus su geležinkelio dalim. Alytuje liko daug vagonų, bet Lie-
tuvos pareigūnai nepasiekė nei tų vagonų, nei geležinkelio Aly-
tuje. 1923 m. Lietuvos valdžia išvedė naują geležinkelį iš Kazlų
Rūdos pro Marijampolę, Kalvariją į Šeštokų stotį, prisijungė
Alytaus geležinkelį ir pasiekė ten paliktus vagonus. Šito naujojo
geležinkelio stotis buvo pastatyta netoli plento šalia Kalvarijos
miesto, tik kiek pertoli, nes už 4 km nuo miesto.

5. BOLŠEVIKŲ OKUPACIJOS METU

1940 m. liepos 21 d. Lietuvą okupavo bolševikai. Jų rastos
nepriklausomybės laikų apskritys jiems pasirodė per didelės ir
nepatogios valdyti, nes turėdami didelių plotų apskritis ir vals-
čius apsunkintų savo žvalgybai priešišškai nusiteikusį okupanto
atžvilgiu kraštą ir žmones sekti, terorizuoti ir bausti. Todėl rastus
20 apskričių padalino į 83 apskritis, jų vadinamus rajonus. Valsčius
taip pat susmulkino. Vieną valsčių dalino į kelias dalis, kurias
pavadino apylinkėmis. Tą administracinį pertvarkymą vedė
Aukščiausios tarybos prezidiumas savo įsakais. Kuo 1949 m.
ligi 1959 m. vasario m. 1 d. minėtasis prezidiumas tokių įsaku
paskelbė net 99 vis taisydamas ir kaitaliodamas pirmąjį savo
įsaką apie padalinimą Lietuvos į rajonus ir apylinkes. Oku-
pantai atstatė ir Kalvarijos apskritį — rajoną, kuri nepriklaus-
mybės laikais buvo panaikinta. Į atstatytą rajoną įjungė šias
apylinkes : Akmenynų, Brazavo, Būdviečių, Dotamų, Jurgežerių,
Kalvarijos, Liubavo, Menkupių, Mockų, Kaujienos, Radziškės,
Rasių, Salaparaugio, Sangrūdos ir patį Kalvarijos miestą. Jame
apgyvendino rajono vykdomąjį komitetą.

Kaip kitų rajonų, taip ir Kalvarijos ūkininkus prievarta suvarė
į kolchozus, lietuviškai pavadintus kolūkiais, jiems atiduodami
žemes, žemės dirbimo padargus, gyvulius, sėklą, kluonus ir tvar-
tus, o buvusius ūkininkus privertė bendrai dirbti tuose kolū-
kiuose. Skyrusias vieno ūkininko žemes nuo kito ežias panaikino.
Kalvarijos rajone sukūrė kolūkius⁹⁹.

⁹⁹ Brazavo apylinkėje įsteigė kolūkį pavadintą *Naujas Gyvenimas*, Būd-
viečių apylinkėje — *Jaunoji gvardija*, Dotamų — *Pergalė, Gimtoji žemė* ir

1962 m. gruodžio m. 9 d. to paties Aukščiausios tarybos prezidiumo įsakymu Kalvarijos rajonas buvo likviduotas, o jo gyvenvietės padalintos tarp gretimų Lazdijų, Marijampolės (Kapsuko) ir Vilkaviškio rajonų.

Minėtas prezidiumas 1963 m. sausio m. 12 d. įsakė padidinti apylinkes. Buvusias Kalvarijos rajono apylinkes taip pertvarkė : iš Kalvarijos ir Brazavo apylinkių padarė vieną Kalvarijos apylinkę su centru Kalvarijoje. Jurgežerių, Menkupių ir Akmenynų apylinkes sujungė į vieną Jurgežerių apylinkę su centru Jurgežeriuose. Liubavo ir Salaparaugio apylinkes sujungė į vieną Liubavo apylinkę su centru Liubave ir, pagaliau, Sangrūdų, Mockų ir Radziškių apylinkes sujungė į vieną Sangrūdų apylinkę su centru Sangrūdoje ¹⁰⁰.

KUN. JONAS REITELAITIS

Krikštonys, Alytaus apskr.

XX TSKP suvažiavimo vardo, Jurgežerių — Rytų aušra ir Stalino keliu, Kalvarijos — Tarybų Lietuva ir Banga, Liubavo — Šešupė ir Suvalkietis, Menkupių — Ateitis, Mockų — Petras Cvirka, Naujienos — Komunizmo aušra, Lenino keliu ir Kovo aštuntosios, Radziškės — Tarybinis artojas ir Tarybinė žemė, Rasių — Vaga ir Taika, Salaparaugio — Marytės Melnikaitės ir dar kelis kolūkius. (Šios žinios paimtos iš Lietuvos TSB administracinis-teritorialinis suskirstymas, Vilnius 1959, 134-140 psl.)

¹⁰⁰ Čia pravers pasisakyti dėl vietovardžių, vandenvardžių ir minėtų čia žmonių vardu, pavardžių, ir jų tautybės. Su jais turėta nemaža galvosūkių. Ši studija pradėta žilaja senove. Baigta XX amžiaus pirmoje pusėje. Lietuvos dokumentai, tų laikų papročiu, buvo rašomi bažnytine kalba — Vakaruose lotynų, o Rytuose — rytų apeigų bažnytine slavų kalba (*cerkovno-slavianskij jazyk*).

Lietuva turėjo didelius plotus grynai rusiškų žemių. Dėl šių priežasčių pirmosios nepriklausomybės — didžiųjų kunigaikščių — laikais visi oficialūs dokumentai ir raštai buvo rašomi minėta bažnytine slavų kalba.

Po Liublino unijos jie pradėta rašyti lenkų kalba. Tos kalbos ir sudarė tuos keblumus, iš kurių nepavyko visai išsipainioti. Žmonių pavardės ir vietovardžiai su vandenvardžiais buvo rašomi ne taip, kaip juos lietuviai vadino, bet kaip rašytojams patiko. Be to, jie turėjo ir Lietuvai nenaudingų tendencijų. Rusai ją norėjo atvaizduoti rusišku kraštu, o lenkai lenkišku. Štai keli pavyzdžiai iš Sūduvos krašto. Oficialiai buvo rašoma Vladislavovo, žmonėms gi jis buvo tik Naumiestis, o nepriklausomybės laikais — Kudirkos Naumiestis. Dokumentuose buvo rašoma

Urdomin, žmonėms gi jis buvo Rudamina. Dokumentuose ir oficialiuose raštuose Plokščių užsimušęs nerasi. Jų vietoje buvo *Blogoslovienvstuo*. Akmenynų istorikai rašė, kad Akmenynai dar 1774 m. nepriklausė Kalvarijos parapijai. Ir tikrai. Kalvarijos parapijos kaimų sąrašuose Akmenynų vardo nebuvo. Jų vietoje buvo *Akmuo-Kamien*. Tas faktas tiems istorikams nė į galvą neatėjo. Ir dėl to jiems nesunku buvo suklysti. Šiais keliais pavyzdžiais tenka pasitenkinti, nors jų galima visa virtinė pririnkti.

Tokia pat painiava buvo ir su žmonių pavardėmis ir su jų tautybe. Lietuvišką pavardę Lapinskas, pavyzdžiui, lenkai rašė Lapinski, o rusai Lapinskij. Maikauskas vieniems buvo Maikovski, o kitiems Maikovskij. Buvęs nepriklausomybės laikų Prekybos ir pramonės ministeris Šimkus rusų raštuose buvo Šimkov, švietimo ministeris dr. K. Jokantas —Jakantov. Jų pavardes surusino be jų prašymo ir žinios. Kas iš jų buvo lietuvis, lenkas ar rusas nesugebėta tiksliai nustatyti. Pažymėta lenku ar rusu tik tie, kurių tautybė ir religija buvo surastos kokiame rašte. Prie tokių pavardžių dažniausia jungta galūnė *is*, nors galėjo būti ir *as*. Iš tos painiavos neišbrido autorius, ir vargiai kas kitas iš jos išbrisis. Iš senų laikų liudininkai pasiliko tik dokumentai. Jie kylančių klausimų ir abejonių neišsprendžia.

Tokie pat sunkumai iškilo ir dėl vietovardžių ir vandenvardžių. Nusistatyta juos visus surašyti lietuviškai. Taip surašyti tik tie, kurie buvo žinomi arba surasti lietuviškuose raštuose. Nežinomi gi surašyti taip, kaip jie buvo surašyti rastuose dokumentuose. Nemaža vietovardžių ir vandenvardžių dėl įvairių priežasčių išnyko. Norėta išnykusius atžymėti. Bet nepavyko. Tai pranešė jėgas ir galimybes. Atžymėta tik tie, kuriuos pavyko surasti raštuose ar esamose žinomose apylinkėse. Kiti palikti, kaip buvę, neatžymėti.

Pastaba. Vincentas Liulevičius prašo patikslinti *Metraščio* III tomo II puslapį: Šią studiją įvykiais po 1937 metų papildė ne jis pats, bet prel. Mykolas Krupavičius.

KETVIRTASIS PRIEDAS

KALVARIJOS APSKRITYJE PRŪSŲ VALDŽIOS SUKURTOS EKONOMIJOS

I. ŪDRIJOS EKONOMIJA

1. Ūdrijos palivarkas, jo kaimai su smuklėmis : Cibiliekai, Ūdrija, Duselninkai, Butrimiškiei, Dubėnai, Žaunieriškiai, Stražiškiai, kitaip Klodziškiai, be smuklės.

2. Alytaus palivarkas su vandens malūnu ir kaimais su smuklėmis : Bakšiškiai, Ūžubaliai, Likiškiai, Radžiūnai, Talaukis ir du ežerai — Talaukis ir Kalvis, Miklusėnai ir Likiškėliai be smuklių.

3. Kasperaučiznos palivarkas ir kaimai be smuklių : Mikutiškiai ir Panemuninkai.

4. Kižių palivarkas ir jo kaimai : Kižiai su smukle, Kriauniškiai su smukle, Jackonys be smuklės.

5. Alytaus miestas su svaigalų gamykla.

6. Alytaus girininkija su eiguvomis : Dembuvka, Smalinyčia ir Naujoji Stražė (n).

7. Ūdrijos ir Duselės ežerai.

Pagal 1789 m. valstybinę apžiūrą Ūdrijos turtų metinės pajamos įvertintos 26.686 zlotai ir 14 grašių.

Prūsų valdžia, išnuomavusi šią ekonomiją, gavo už metus nuomos 42.371 zlotą ir 21 grašį.

Naujųjų Rytprūsių matininkai, išmatavę Ūdrijos palivarkus, rado ploto 4497 margus ir 66 rykštes. Kas lygu 2520 ha.

II. ANIŠKIO EKONOMIJA

1. Pirminis Aniškio dvaras su vandeniniu malūnu.

Dvaro kaimai su smuklėmis : Balkūnai, Čizikai, Kurnėnai, Luksnėnai,

Šakiai ir be smuklių : Kaniūkai, Liuklingėnai, Petrakėlis ir Daugirdėliai.

2. Dvarai — Arcišonys, Dirvonai, Jackavas, Trakelis ir Vaisiai su kaimais : Dirvonai, Gudeliai, Alaburdiškė, Mančiūnai su smukle, Sapačiškė su smukle, Lysa Gura, smuklė, Šipulciškė ir Varanauskas.

3. Dvarai : Dapkiškė ir Vankiškė ir jų kaimai : Zizėnai, Burbiškiai, Čigoniškė su smukle, Vankiškė su smukle, Daukinčiai su smukle, Pošnia, Remeikiai ir Varnagiriai su smukle.

4. Jurgiškių dvaras su Jurgiškės k.

III. KROKIALAUKIO EKONOMIJA.

1. Pirminis Krokialaukio dvaras su smukle ir jo kaimai : Grinkiškiai, Angininkai su smukle, Antokolis (n), Dzekaučizna, Krikštėnai su smukle,

Krokininkai, Maštalieriai, Navininkai su smukle, Atesninkai su smukle, Persėkiuinkai su smukle, Petrakėlis, Trakėlis, Verabiejai su smukle, Daugirdai su smukle, Zalivka.

2. Riečių palivarkas ir jo kaimai su smuklėmis : Dzingiškiei, Liepkojai, Riečiai, Miknionys.

3. Miknionių dvaras ir jo Dziugeliškių viensėdis.

IV. RUDAUKOS EKONOMIJA

1. Pirminis Rudaukos dvaras ir jo kaimai :

Šalčininkai, Naujavalakiai, Vartai, Grabauka, Aleknonys, Žuvin-tas, Zailiai (kitaip Balninkai), Skituriai.

Visuose šituose kaimuose buvo po smuklę, o Grabaukoje dar vandeninis ir vėjinis malūnai. Rudaukos dvarui dar priklausė Pasimnyčia, be smuklės.

2. Krosnos dvaras ir jo kaimai su smuklėmis :

Krosna, Birščiai, Pėdziškiai, Kalendrai ir Tūriškiai be smuklių.

3. Didžiosios Kirsnos dv. ir jo kaimai su smuklėmis :

Didžioji Kirsna, Išlandžiai, Krosnėnai, Delnica, ir be smuklės Gudeliškiai. Kirsnoje vandeninis ir vėjinis malūnai.

4. Prygos dv. ir jo kaimai su smuklėmis : Pryga, Babrauninkai, Barčiai.

5. Buktininkų dv. ir jo kaimai su smuklėmis : Buktininkai, Gluosni-ninkai, be smuklių : Dubininkai, Paveliuona, Ocbotka.

6. Šalčininkų dv. ir Šalčininkų k. be smuklės.

7. Paželstvos dv. ir Paželstvos k. su smukle.

8. Smalinyčios dv. ir Smalinyčios k. be smuklės.

9. Atesninkų dv. ir Atesninkų k. su smukle, Kalniškės k. be smuklės.

10. Randiškių dv. ir Randiškės k. be smuklės.

11. Semeniškių dv. ir Semeniškių k. su smukle.

12. Pralaneiškės dv. ir Babrauninkų k. be smuklės.

13. Metelicos dv. ir Metelicos k. su vėjiniu malūnu.

14. Simno miestas.

15. Dar Skituriai, Budzilavas, Litvenciškė ir Mergalaukis.

Iš viso ekonomijoje yra 12 dvarų, 36 kaimai, 24 smuklės, 1 vien-kiemis, 2 vėjiniai malūnai ir 2 ežerai : Atesninkuose ir vienas Rudziškėje.

V. KALVARIJOS EKONOMIJA

1. Kalvarijos dvaras ir dalis jo kaimų, kurie buvo įjungti į Rudaukos ekonomiją, kaip Kirsna ir jos kaimai : Kalvarijos miestas, dvaro vandens malūnas, plytinė, Pieskinės smuklė, Kusliškiei miškiniai, Kušliškiai laukiniai, Kreivoji, Kalviai, Smalininkai, Naujienėlė, Raudeniškiai, Pajaujiškiai, Jucevičiai, Tabarauskai, Butanavičiai, Skersabalai, Men-

kupiai, Eglėbaliai, Jurgežeriai, Būdaviskas, Būdviečiai, Juodeliai, Milunciškiai, Triobiškiai, Akmenynai, Papiliakalniai, Patašinė, Mikališkiai, Kirsnos tiltas su smukle, Zubriai, Santaka, Ivantiškiai, Vincentiškiai, Sūsainkai, Karališkiai, Jaurinė, Kamšai, Pagrandai ir Ivoškai.

2. Skaisčių dv. ir Skaisčių k.

3. Vingrėnų dv. ir Didžiųjų Vingrėnų k.

4. Mažųjų Vingrėnų dv. ir Mažųjų Vingrėnų k., Gabrilaučizna, Gutaučizna, Sidaraučizna ir Beržiniai.

5. Jonavo dv. ir kaimai : Pasūduonis ir Janauka.

6. Didžiojo Pasūduonio dv. su plytine, vėjiniu malūnu ir Jonavo ežeru, kaimai : Kimšai, Mikalauka, Staviskiai, Mažasis Pasūduonis.

7. Mažojo Pasūduonio dv.

8. Orijos dv. ir kaimai : Orija, Pabaliniai, Petrakinė, Kvietkinė, Palnyčia, Jakimavičiai, Ilgalaukiai, Bambiniai, Grauziniai, Navasada, Paširvintys, Strazdinė, Varteliai, Vidgiriai, Vygrelė, Vaitkabalai.

9. Kacbaučiznos dv. (n) ir kaimai : Salabundziškiai, Juodi Šaltiniai, Deivoniškiai, Kampiniai, Šleiniai, Trakiškiai, Turgalaukis.

VI. LIUDVINAVO EKONOMIJA

1. Liūliškių dv. ir kaimai : Yidgirėliai, Amalviškiai, Dauksiai, Plyniai, Varnupiai, Kumečiai.

2. Novopolio dv. ir kaimai : Padovinys, Putriškiai ir Panausupys.

3. Liudvinavo dv., Liudvinavo mst. ir kaimai : Geležiniai, Bavardiškiai, Gyviškiai, Dviratinė, Zaidogla, Danieliškiai, Tarašiškiai, Kūlokai, Aštruliai, Balaikai, Žvyniškiei, Pasūdonė (arba Lengerynė), Pažerėliai, Šilavotas, Turgalaukis, Stebuliškiei, Vyšnialaukis ir Podmlinarka (n).

4. Navinos dv. ir kaimai : Vartai ir Podvartai.

5. Podželsvos dv. ir kaimai : Želsva, Būriškiai, Strazdai, Podlenartai.

6. Buktos dv. ir kaimai : Kivinė, Podprūdabalė, Trobiškiai, Barsukai, Cegelnė.

7. Aukštosios Buktos dv. ir kaimai : Reidariškė, Samaučizna, Baraginė, Varnališkiai, Kirkilavas.

8. Gulbiniškių dv. ir kaimai : Kreivė, Juodi Šaltiniai, Raudoni Šaltiniai, Malina, Padirkeliavas, Tūrupis, Vazniškės, Dilginė (Dargučiai), Kumeciškiai, Podskardupiai, Ūdrupis, Skardupiai, Rudvališkė, Podemblina, Prūdabalė, Podtūrupis, Zakaraučizna.

VII. VIŠTYČIO EKONOMIJA

VIII. VILKAVIŠKIO EKONOMIJA

IX. PENKINIŲ EKONOMIJA

X. KARALKRĖSLIO EKONOMIJA

XI. LANKELIŠKIŲ EKONOMIJA

XII. BARTININKŲ EKONOMIJA

Paskutinių šešių ekonomijų gyvenviečių sąrašų nerasta.

PENKTASIS PRIEDAS

DAVINIAI APIE KALVARIJOS APSKRITIES MIESTUS

VILKAVIŠKIS karališkas miestas turi 7 gatves, 305 dūmus (yra 1 bažnyčia), pievų ir dirvų 56 valakus ir 5 margus, 1 vėjinį malūną ir 1 vandeninį, 28 smukles, 23 bravorus, 35 degtinės varyklas, 65 šulinius.

Žmonės : 2077 vyrai ir moterys : 550 šeiminkų, 478 šeiminkės, 151 mažas sūnus, 281 paauglys, 141 maža duktė ir 276 pusmergės ; samdomi : 6 bernai, 25 piemenys, 27 mergos, 18 padienų samdinių. Jų tarpe 1236 žydai, 3 dvasininkai, 10 prekybininkų, 149 amatininkai, 3 magistrato tarnautojai, 3 policininkai, 1 miestietis atvykėlis.

Pastatai : 12 namų dengti degpadėmis, 294 — gontų stogais, 40 kluonų, 18 sklypelių neapstatytų.

Karaliui mokestis : 425 taleriai ir 30 grašių (pilna padūmė 319 taleriu, puspadūmė 106 taleriai ir 30 grašių).

Priešgaisriniai įrankiai : 176 mediniai švirkštai, 125 kopėčios, 130 odinių kibirų, 145 kabliai, 4 statinės su vandeniu.

Gyvuliai : 170 arklių, 10 kumeliukų, 40 jaučių, 128 karvės, 78 veršeliai, 198 avys, 293 kiaulės.

Prekybininkai : 4 šilkais prekiauja, 4 audeklais, 2 gelumbe.

Amatininkai : 1 vaistininkas, 1 barzdaskutys, 10 kepėjų, 2 statinariai, 20 aludarių, 3 knygrišiai, 2 ratelninkai, 11 skerdžių, 9 stiklintojai, 2 auksakaliai, 4 kalviai, 2 skardininkai, 14 kailiadirbių, 1 mūrininkas su mokiniu ir pameisteriu, 1 malūnininkas, 1 pasamonininkas (sijonų pažemių ripuliutojas), 1 vamzdžių grėžėjas, 1 balnius, 2 šaltkalviai su pameisteriais, 30 siuvėjų su dviem pa meisteriais, 3 staliai, 1 dailidė (trobų statytojas), 1 milius.

Kariuomenės įgula : 1 eskadronas von Szerda ... iš Suterio gusarų pulko : 219 žmonių (114 vyrų, 35 moterys, 32 sūnūs, 40 dukterų).

Liudvinavas karališkas miestas turi 6 gatves, 131 dūmą (jų tarpe magistrato 11, dvaro 11, bažnyčios 1).

Pievų ir dirvų miestas turi 105 valakus, 21 margą ir 36 rykštes, 1 vandeninį malūną, 18 smuklių, 9 bravorus, 37 šulinius.

Pastatai : 131 namas gontų stogu, 52 kluonai, 7 sklypeliai neapstatyti.

Žmonės : 858 vyrai ir moterys : 210 šeiminkų, 204 šeiminkės, 42 maži sūnūs, 103 paaugliai, 47 mažos dukterys, 98 pusmergės. Samdiniai : 32 bernai, 29 mergos, 91 piemuo, 1 padienis. Jų tarpe : 432 žydai, 5 ateiviai čekai, 2 dvasininkai, 1 prekybininkas, 1 policininkas.

Karaliui mokestis : 274 taleriai ir 30 grašių (pilna padūmė 205 taleriai ir 67 grašiai, puspadūmė 68 taleriai, 52 grašiai ir 9 fenigai).

Priešgaisriniai įrankiai : 131 medinis švirkštas, 131 kopėčios, 131 odinis kibiras, 2 kabliai, 2 statinės su vandeniu.

Gyvuliai : 164 arkliai, 24 kumeliukai, 39 jaučiai, 129 karvės, 145 veršeliai, 230 avių, 255 kiaulės.

Tik vienas audeklais prekiaujęs prekybininkas.

Amatininkai : 1 skutikas, 8 kepėjai, 2 grežėjai, 18 aludarių, 1 kalvis, 1 ratelninkas, 4 kailiadirbiai su darbininkais, 6 skerdikai, 1 stiklintojas, 1 pasamonininkas, 1 mūrininkas, 1 malūnininkas su dviem mokiniais, 1 balnius, 25 siuvėjai, 12 batsiuvių, 1 stalius, 1 puodžius, 2 dailidės.

KALVARIJA — karaliaus miestas, turi 10 gatvių, 446 dūmus (yra 1 bažnyčia).

Pievų ir dirvų turi 65 valakus ir 12 margų ; 40 smuklių, 34 bravorus, 34 degtinės varyklas, 51 šulinį.

Pastatai : 6 namai degpadžių stogais, 404 gontų stogais, 91 kluonas, 36 sklypeliai neapstatyti.

Žmonės : 2886 vyrai ir moterys : 671 šeimnininkas, 684 šeimnininkės, 168 berniukai ligi 10 metų, 488 vyresni sūnūs, 170 dukterų ligi 10 metų, 458 vyresnės. Samdiniai : 45 bernai, 146 mergos, 49 piemenukai, 7 padieniai. Tarp jų 1782 žydai, 3 dvasininkai, 15 prekybininkų, 222 amatininkai, 3 magistrato tarnautojai, 2 policininkai. Pribuvo vienas svetimtautis miestietis.

Karaliui mokestis : 652 taleriai ir 30 grašių (pilna padūmė 489 taleriai, 22 grašiai ir 9 fenigai. Puspadūmė 163 taleriai 7 grašiai ir 9 fenigai).

Priešgaisriniai įrankiai : 288 mediniai švirktai, 309 kopėčios, 266 odiniai kibirai, 272 kablai, 4 statinės su vandeniu.

Gyvuliai : 391 arklys, 9 kumeliukai, 112 jaučių, 412 karvių, 180 veršelių, 577 avys, 1058 kiaulės.

Prekybininkai : 3 pardavinėja šilką, 4 audeklus, 8 gelumbę.

Amatininkai : 1 vaistininkas, 1 barzdaskutys, 13 kepėjų, 5 statindariai, 23 aludariai, 3 knygrišiai, 2 ratelninkai, 2 stiklintojai, 5 aukšakaliai, 3 kalviai, 15 žuvininkų, 24 kailiadirbiai, 4 mūrininkai, 11 pasamonininkų, 1 vamzdžių grežėjas, 1 virvininkas, 2 šaltkalviai, 49 siuvėjai su 7 darbininkais, 2 kaminkrėčiai, 30 batsiuvių, 1 račius, 4 staliai, 1 milius (milavėlis ir lygintojas-glenciuotojas), 1 laikrodininkas, 1 plytininkas ir 1 dailidė.

Kariuomenės įgula : 1 eskadronas von Biberšteino iš Suterio gusarų pulko (137 vyrai, 36 moterys, 27 sūnūs, 16 dukterų).

VIŠTYTIS — karališkas miestas, turi 8 gatves, 284 dūmus (tarp jų 1 bažnyčia). Pievų ir dirvų turi 122 valakus ir 17 margų. Miško 81 valaką ir 26 margus, 1 vandeninį malūną, 24 smukles, 15 bravorų, 13 degtinės varyklų, 8 šulinius.

Pastatai : 189 namai gontų stogu, 22 sklypeliai neužstatyti.

Žmonės : 1590 vyrų ir moterų : 356 šeimnininkai, 374 šeimnininkės, 140 maži ir 232 paaugę sūnūs, 154 mažos ir 204 pusmergės dukterys. Samdyti : 17 bernų, 10 piemenų, 45 mergos, 8 padieniai samdiniai. Jų tarpe 676 žydai, 2 svetimšaliai čekai, 3 prekybininkai, 116 amatininkų, 3 magistrato tarnautojai, 3 policininkai. Pribuvo vienas miestietis iš kitos gyvenvietės.

Karaliui mokestis : 842 taleriai ir 60 grašių (pilna padūmė 207 taleriai, puspadūmė 69 taleriai, magdeburginio činšo 566 taleriai ir 60 grašių).

Gyvuliai : 210 arklių, 76 kumeliukai, 64 jaučiai, 344 karvės, 94 veršiai, 120 avių, 352 kiaulės.

Prekybininkai : 3 audeklais prekiauja.

Amatininkai : 1 barzdaskutys, 11 kepėjų, 4 statindariai, 24 aludariai, 2 knygrišiai, 1 ratelninkas, 12 skerdėjų su 4 pagalbininkais, 2 bronzintojai, 1 stiklintojas, 3 kalviai, 2 skardininkai, 1 kailiadirbys, 1 tapytojas, 1 mūrininkas su 1 mokiniu, 1 malūnininkas, 1 adatininkas, 1 vamzdžių gręžėjas, 2 šaltkalviai, 8 siuvėjai su 1 darbininku, 10 batsiuvių su dviem pagalbininkais, 3 račiai, 2 staliai, 4 puodžiai, 5 dailidės.

Kariuomenės įgula : 1 von Lessevo eskadronas iš von Suterio gusarų pulko 894 žmonės (493 vyrai, 172 moterys, 117 sūnų, 112 dukterų).

LIUBAVAS — karališkas miestas, turi 4 gatves, 88 dūmus (tarp jų 1 bažnyčia). Pievų ir dirvų turi 27 valakus ir 8 margus ; 6 smukles, 4 bravorus, 3 degtinės varyklas, 7 šulinius.

Pastatai : 74 namai gontų stogais, 24 kluonai, 14 sklypelių be trobų.

Žmonės : 357 vyrai ir moterys : 83 šeimininkai, 82 seimininkės, 30 mažų ir 48 paaugę sūnūs, 39 mažos ir 38 pusmergės dukterys ; samdiniai : 17 bernų, 7 piemenukai, 12 mergų, 1 padienis. Tarp jų 135 žydai, 3 dvasininkai, 23 amatininkai, 1 policininkas.

Karaliui mokestis : 75 taleriai ir 60 grašių (pilna padūmė 53 taleriai, puspadūmė 17 talerių ir 60 grasių).

Priešgaisriniai įrankiai : 17 medinių švirkštų, 36 kopėčios, 4 odiniai kibirai, 42 kabliai, 2 statinės su vandeniu.

Gyvuliai : 87 arkliai, 13 kumeliukų, 57 jaučiai, 83 karvės, 60 veršelių, 237 avys, 64 kiaulės.

Amatininkai : 1 barzdaskutys, 1 statindaris, 1 stiklintojas, 1 kalvis su darbininku, 1 žuvininkas su mokiniu, 1 tapytojas, 6 siuvėjai, 7 batsiuviai, 1 stalius.

SIMNAS karališkas miestas turi 4 gatves, 90 dūmų (juose 1 bažnyčia). Pievų ir dirvų 66 valakai ir 11 margų. 11 smuklių, 5 bravorus, 6 degtinės varyklas, 12 šulinių.

Pastatai : 107 namai gontų stogu, 62 kluonai, 2 sklypeliai neužimti.

Žmonės : 489 vyrai ir moterys : 112 šeimininkų, 102 šeimininkės, 41 maži ir 80 pusberniai sūnūs, 29 mažos ir 46 pusmergės dukros. Samdiniai : 29 bernai, 15 piemenų, 35 mergos. Jų tarpe 118 žydų, 2 dvasininkai, 1 prekybininkas, 17 amatininkų, 2 magistrato tarnautojai.

Karaliaus mokestis: 284 taleriai ir 30 grašių (pilna padūmė 100 talerių, 64 grašiai ; puspadūmė 33 taleriai, 52 grašiai ir 9 fenigai, magdeburginis cinšas 150 talerių.)

Priešgaisriniai įrankiai : 3 mediniai švirkštai, 82 kopėčios, 78 kabliai, 2 statinės su vandeniu.

Gyvuliai : 193 arkliai, 46 kumeliukai, 129 jaučiai, 167 karvės, 107 veršeliai, 676 avys, 213 kiaulių.

1 prekybininkas pardavinėja audeklus.

Amatininkai : 1 barzdaskutys, 1 kepėjas, 1 statindarys, 1 ratelninkas,

1 skerdikas, 1 stiklintojas, 1 kalvis, 1 mūrininkas, 1 vamzdžių grėžėjas,
1 šaltkalvis, 3 siuvėjai, 3 batsiuviai, 1 puodžius.

ALYTUS karališkas miestas turi 3 gatves, 41 dūmų (tarp jų 1 dvaro ir 1 bažnyčios). Pievų ir dirvų turi 51 valakų ir 4 margus, 1 smuklę,
2 bravorus, 1 šulinį.

Pastatai : vienas namas dengtas degpadėmis, 35 gontais, 21 kluonas, 3 sklypeliai be trobesių.

Žmonės : 172 vyrai ir moterys : 39 šeimnininkai, 42 šeimnininkės, 15 mažų ir 33 paaugliai sūnūs, 16 mažos ir 20 pusmergės dukterys. Samdiniai: 10 bernų, 6 piemens, 11 mergų. Tarp jų 12 žydu, 1 dvasininkas, 3 amatininkai, 1 policininkas.

Karaliui mokestis : 54 taleriai ir 45 grašiai, (pilna padūmė).

Priešgaisriniai įrankiai : 19 medinių švirkštų, 34 kopėčios, 19 medinių kibirų, 30 kablų, 3 statinės su vandeniu.

Gyvuliai : 55 arkliai, 8 kumeliukai, 65 jaučiai, 62 karvės, 32 veršeliai, 109 avys, 63 kiaulės.

Amatininkai : 1 barzdaskutys, 1 kalvis, 1 mūrininkas.

Kariuomenės įgula : 15 žmonių iš von Suterio gusarų pulko (15 vyrų, 2 moterys, 1 sūnus, 2 dukterys).

(VONSICKI, *Pruskie opisy miast polskich*, paduoda šiuos davinius iš Berlyno archyvuose surasto rankraščio : *Statistische Tabellen von den Bialy-tokischen Cammer Städten in der Provinz Neuostpreussen pro Jahr 1800*. Veikalas randamas Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekoje Vilniuje 058953/13).

ŠEŠTASIS PRIEDAS

MAJORATAI IŠDALINTI KARIŠKIAMS UŽ NUOPELNUŠ

1. 1836 m. rugsėjo 10 d. caras Mikalojus padovanojo generolui leitenantui Vladimirui Siversui Aniškio dvaro centrų su vandeniniu malūnu ; Jackavos ir Vardavos dvarus, kuriems priklausė šie kaimai : Čizikai, Kurnėnai, Luksnėnai, Mančiūnai su smuklėmis, ir be smuklių : Daigirdėliai, Gudeliai, Alaburdiškė, Kaniūkai, Liuklingėnai ir Šipulčiškė su Aniškio ir Luksnėnų ežerais. Šitam generolui dar buvo pridėta Ūdrijos ekonomijos Kasparaučiznos dv. su Kavaliao ir Duselės ežerais. Gavo stačio ir nukirsto miško 1216 margų ir 145 rykštes (680,96 ha).

2. 1837 m. gruodžio 14 d. caras padovanojo Dapkuškės dvarų su priklausiniais Mikalojui Teodoro Šatovui, Petrapilio ulonų pulko generolui majorui. Tuo įsaku generolas gavo dvarus : Dapkuškę, Vankiškę, Arciškonis ir tų dvarų kaimus su smuklėmis : Vankiškę, Daukinčius, Varnagirus ir Zizėnus. Kadangi šitie dvarai turėjo kasmet atmokamą paskolą Žemiečių Kredito Draugijoje, tai, kol hus ta paskola atmokėta, buvo pridėti Šatovui kaimai Čigoniškė ir Pošnia su smuklėmis, Remeikiai be smuklės ir Seirijų ekonomijos Remeikių dvarelis.

3. 1837 m. gruodžio 14 d. caras padovanojo generolui leitenantui Karoliui Mandenšternui iš Kalvarijos apskrities Karalkrėslio ekonomijos « Pajavonio

majoratui » sudaryti Pajavonio ir Užupio dvarus bei jų kaimus : Pajavonį, Užupį, Karklupėuus su smukle, Klėtkininkus, Šveicarijos vienkiemį ir iš Klėtkampio laukų sudarytus kaimus : Eglupį, Anšlaukį su smukle, Aniškio ekonomijos ten pat šalia Pajavonio esantį Šakių kaimą su smukle. Punsko girininkijos miško dvi eiguvas — Dabravolę ir Lubiškius su sargų eigulių sodybomis, iš viso 1158 margus 122 rykštes (649 ha).

4. 1847 m. birželio 1 d. padovanojo generolui adjutantui Povilui Grabei Krokialaukio dvarą su smukle, Riečių palivarką ir kaimus su smuklėmis : Daugirdus, Riečius, Liepakojus, Verabiejus, Navininkus, ir be smuklių : Grinkiškius, Dzingiškius, Petrakėlių, Trakelį, Antakalį, Dze-kaucizną, Zalivkus, Maštalierius ir Trakelio mišką — 218 margų 164 rykštes. Ir iš Aniškio turtų pridėta Vaisių palivarkas, Krokialaukio ribose.

5. Generolui Patonui padovanojo iš Rudaukos ekonomijos Kirsnos dvarą, kuriam priklausė : Didžioji Kirsna, Išlandžiai, Krosnėnai, Delnica su smuklėmis, ir be smuklės Gudeliškiai, Kirsnoje vėjinis malūnas. Jam ir miško teko 384 margai 165 rykštės.

6. Generolui leitenantui, štabo rotmagistrui, Konstantinui Štrandtmanui padovanojo Krosnos dvarą, kuriam priklausė kaimai : Krosna, Birščiai, Pėdziškiai, Kalendrai su smuklėmis, ir be smuklės Tūriškiai, Prygos dvarą su kaimais : Pryga, Babrauninkai, Barščiai, ir miško 998 margus 81 rykštę.

7. Liudvinavo ekonomijos Liūliškių dvarą, kuriam priklausė kaimai : Dauškiai, Amalviškiai, Vidgirėliai ir Plyniai, padovanojo pulkininkui von der Lannitz ; jam teko miško 925 margai 103 rkš.

8. Liudvinavo ekonomijos Novopolio dvarą, kuriam priklausė kaimai : Varnupiai, Kumečiai, Padovinys ir Panausupys, padovanojo pulkininkui Norverth. Jam teko ir miško 330 margų.

9. Generolui adjutantui Teodorui Bergui, Lenkų Karalystėje vietininkui, 1836 m. padovanojo Liudvinavo ekonomijos Liudvinavo dvarą 423 margus, Naujienos palivarką, 348 margus ; Didžiosios Buktos dvarą 881 marg. ; Buktos miško 2073 margus 8 rkš ; kaimus : Būriškius — 230 mrg., Želsvą — 21 ūkin., 542 mrg., Balaikus — 4 ūkin., 194 mrg. ; Podmlinarskus — 1 ūkin. 48 mrg., Aštrulius — 9 ūkin., 264 mrg., Kūlokus — 33 ūkin., 979 mrg., Naujieną — 22 ūkin., 603 mrg., Žvyniškius — 2 ūkin., 87 mrg., Strazdus — 30 ūkin., 803 mrg., Baltus Šaltinius (Šimulius) — 11 ūkin., 273 mrg., Armoniškiai — 20 ūkin., 282 mrg., Klevinę — 2 ūkin., 148 mrg., Starabūdžiškiai — 20 mrg., Dalginę — 20 mrg., Paprūdabalę — 65 mrg., Zakaraučizną — 46 mrg., Strazdabūdžiškius — 77 mrg., Patūrų — 65 mrg., Zaidoglą — 2 ūkin. 59 mrg., Dilginę — 3 ūkin. 80 mrg., Triobiškius — 13 ūkin. 261 mrg., Rudvališkius — 65 mrg., Podlenartus — 47 mrg., Poddembinę — 21 mrg. ir iš Rudaukos ekonomijos — Paželsvių dvaras ir kaimas.

10. 1837 m. įsaku davė generolui majorui von Tornau Valavičių dvarą ir priedo dar Kalvarijos ekonomijos Mažojo Pasūduonio palivarką ir kaimą 454 mrg.

11. Įsaku iš 1836 m. padovanojo generolui leitenantui Stegmanui dalį Kalvarijos, būtent Kalvarijos dvarą su vandens malūnu, Pieš-

kinės smuklę, plytinę, Orijos palivarką, ežerą ir kaimus : Kušliškius, Miškinius, Kreivąją, Kalvius, Smalininkus, Naujienėlę, Raudeniškius, Pajaujiškius, Jucevičius, Tabaraskus, Butanavičius, Mikališkius su smukle, Kirsnatiltį, Zubrius, Santaką, Ivantiškius, Karališkius, Yncentiškius, Sūsinkus, Jaurinę, Pagrandus, Kamšus, Pabalinius, Patrakinius, Ilgalaukius, Jakimavičius, Ivoškus, Kvietkinę, Palnyčią ir Rudaukos ekonomijos Išlandžių pievą 77,5 margo. Iš viso Mykolo Stegmano majoratas turėjo 12.915 margų žemės, miško 1.739 margus ir 14 rykščių. Stegmanas įamžino savo pavardę Kalvarijoje, įsteigęs Stegmanavo palivarką, vėliau paverstu į Štakmanavą.

12. 1847 m. padovanojo generolui majorui Siksteliui Jonavo ir Didžiojo Pasūduonio palivarkus, Jonavo ežerą, plytinę, vėjinį malūną ir kaimus : Janauką, Didįjį Pasūduonį, Kimšus, Mikalauką, Staviškį ; bendras plotas 2760 margų.

13. Dar buvo generolo adjutanto grafo Nostizo Bartininkų majoratas, miško čia buvo 341 margas.

14. Lankupėnų majoratas priklausė pulkininkui Adlerbergui, 622 margai žemės ir 256 rykštės miško.

15. Mikalinės majoratas priklausė generolui M. Okunovui 1.135 margai 129 rykštės miško.

SEPTINTASIS PRIEDAS

KALVARIJOS APSKRITIES GYVENVIETĖS PAGAL 1895 M. ADMINIS- TRACINĮ SURAŠYMĄ *

1. ALYTAUS VALSČIUJE

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Alytus	50	539	503	Talaukis	220	—	—
Burbiškiai	87	—	—	Bakšiai	336	—	—
Vovos	—	—	155	Vidgiris	5	—	—
Daugirdėliai	121	9	—	Dovanota	84	—	—
Zeidai	97	—	—	Kaniūkai	212	2	—
Likiškėliai	499	—	—	Likiškiai	507	—	—
Miklusėnai	406	2	—	Margai	10	—	—
Alytaus dvaras	96	—	20	Radžiūnai	537	—	—
Kulviečio Jurgiškiai	10	—	10	Raišo Jurgiškiai	4	—	6
Kazlauskio Jurgiškiai	9	—	10	Užubaliai	137	10	—
				Jurgiškiai k.	98	-	—
Iš viso valsčiuje	4.791	žmogus *			3.516	562	704

* Sudėjus visus nurodytuosius gyventojų skaičius, nevisada gaunama nurodytoji suma.

2. ANTNEMUNĖS VALSČIUJE

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Junonys	39	10	190	Žaltynė	n	—	—
Bundoriai	42	15	145	Margeravas	106	—	-
Navickai	100	—	117	Jovaitėnai	250	16	—
Mikutiškiai	176	—	—	Keberiškiei	29	—	—
Stražiškiai	44	—	—	Smalnyčia	50	—	—
Praniūnai	140	—	—	Pabalys (eiguva)	6	—	—
Jaciunskai	165	—	—	Rumbonys	200	—	86
Ūliskiai	16	—	—	Žaunieriškiai	219	—	—
Rutkos dvaras	75	—	5	Mikasa	15	—	—
Kriauniai	356	5	5	Paklonskai	109	—	—
Sabališkių dv.	90	—	10	Gražiškiai	32	—	—
Daujotiškiai	126	—	—	Medžiukai	124	—	-
Dubiai	258	30	—	Dubėnai	325	10	5
Panemuninkai	468	30	—	Sabališkių k.	45	—	—
Raudonikiai	194	6	—	Vytautiškiai	114	—	—
Kižių dv.	97	3	—	Taukotiškiai	83	6	2
Mardosų dvaras	89	2	—	Norkūnai	64	—	—
Mardosų k.	38	—	—	Kižiai k.	53	—	—
Sabališkėnai	94	2	—	Mardosiukai	104	—	—
Kelmanonys	398	—	—	Dubeliai	28	—	-
Visame valsčiuje 5.702 žmonės					5.004	127	571

3. Ūdrijos valsčiuje

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Ūdrija	147	—	—	Bernotiškis	80	—	—
Butrimiškiai	380	9	—	Barkūniškio dv.	58	4	5
Gudiškė	5	—	—	Vigada	12	—	—
Duselninkai	130	—	—	Žagarai	236	2	—
Kabiniai	152	—	—	Karkliniai	189	10	—
Kalesninkai	229	6	—	Kirmėliškis	20	4	—
Kiškis (eiguva)	5	—	—	Kieliškė	8	2	—
Pramiežiai	180	4	8	Peršekės dv.	64	7	5
Pramiežiai (bukta)	12	—	—	Pakašavas	302	14	—
Papojai (eiguva)	4	—	—	Svirniškiai	78	6	—
Struogiškio dv.	44	6	2	Svirniškiai sd.	2	—	—
Tamuliškis	12	—	—	Teipiniai	28	—	5
Ūdrijos bažnyčia	80	—	4	Ūdrijos dvaras	39	—	11
Ūdrijukė	20	—	—	Cibiliekai	190	—	—
Žiugždai	131	9	—	Čizikai	195	15	—
Špitolninkai	34	—	—	Jockonys pono	168	6	—
				Jackonys valdž.	115	—	—
Iš viso valsčiuje 3.439 žmonės					3.349	102	42

4. BALKŪNŲ VALSČIUJE

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Arciškonių dv.	33	53	—	Balkūnai	302	—	—
Vardavos dv.	52	—	—	Varnagiriai	441	17	—
Yaranauskai	172	—	—	Gudeliai	239	11	—
Dirvonai	31	—	—	Alaburdiškiai	92	—	—
Dirvonų dv.	12	—	—	Dapkiškiai	61	—	—
Zizėnai	236	—	—	Jackavas	31	—	—
Zujiškiai	56	—	—	Vankiško dv.	30	—	—
Kasperaučiznos dv.	33	—	—	Yankiško k.	376	—	—
Kurnėnai	162	—	—	Luksnėnai	443	23	—
Laukintukai	203	—	—	Laukinčiai	344	—	—
Mančiūnai	222	—	—	Marinka	5	—	—
Niunka	19	—	—	Aniško dv.	150	—	—
Petrakėlis	7	—	—	Pošnia	302	—	—
Sapaciškė	70	—	—	Remeikiai	265	—	—
Trakelio dv.	14	—	—	Čigoniškis	307	—	—
Šipuliškė	99	—	—				
Iš viso valsčiuje 4.958 žmonės, tarp jų 7 rusai, 8 totoriai					4.837	106	702

5. KROKIALAUKIO VALSČIUJE

	Lie- tu- vių	žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Krokialaukio dv.	265	14	—	Krikštėnai	620	8	—
Daugirdai	237	9	—	Liuklingėnai	309	9	—
Petrakėlis	11	—	—	Krokininkai	277	18	—
Antokolis	63	—	—	Maštalieriai	268	18	—
Zalivkos	36	—	—	totorių 19]			
Dzekaučizna	76	—	—	Trakėlis	28	—	—
Vaisių dv.	19	—	—	Pritrakėlis	11	—	—
Gluosniai	206	—	—	Dubininkai	7	—	—
Pavilonys	21	—	—	Akatka	25	—	—
Navininkai	282	—	—	Verebiejai	277	—	—
Liepakojai	268	—	—	Grinkiškiai	44	—	—
Dzingiškiečiai	155	—	—	Atamanka	68	—	—
Miknionys	140	—	—	Riečių dv.	93	—	—
Dzingiškių dv.	7	—	—	Riečiai	122	—	—
Miknionių dv.	27	—	—	Poltuvka	32	—	—
Iš viso valsčiuje 4.089 žmonės, tarp jų totorių 19					3.994	76	0

6. SIMNO VALSČIUJE

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Balenoizna	14	—	—	Babrauninkai Did.	257	2	—
Bambininkai	20	—	—	Babrauninkai Maž.	106	—	—
Bažavas	59	—	—	Vaitaučizna	64	—	—
Giluičiai	239	7	—	Grataučiznos dv.	6	5	—
Kačerga	56	—	—	Dūdakampis	23	—	—
Kalesninkų dv.	116	2	5	Kaimynai	187	3	—
Kalesninkų k.	256	20	—	Kavalčiukai	202	—	—
Litvenciškė	63	—	—	Mergalaukis	59	—	—
Metelica	133	—	—	Mergalaukio dv.	65	—	—
Metelicos dv.	43	—	—	Atesninkai	483	—	—
Padusio dv.	19	5	—	Astampas	164	—	—
Pakojai	23	—	—	Ponkiškiai	397	12	—
Peršėkininkai	258	—	—	Skovagaliai	343	—	—
Spermos dv.	76	4	—	Činšauninkų dv.	28	—	—
Pasiekos dv.	6	—	—	Jančikų dv.	77	7	—
Simno miestas	—	944	926	Angininkai	339	—	—
Aitvariškiai	41	—	—	Buktininkai	94	—	—
Buktininkų dv.	33	—	—				
Iš viso valsčiuje 6.302 žmonės					4.354	1.011.937	

7. KROSNOS VALSČIUJE

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Krosnos dv.	126	—	—	Atesninkėlių dv.	23	—	—
Ažuoliniai	64	16	—	Atesninkėlių k.	449	12	—
Birščiai	195	8	—	Bambininkai	308	21	—
Grabauka	146	11	—	Vartai	328	6	—
Giraitė	82	—	—	Daugmarina	219	—	—
Dambavaragos dv.	14	—	—	Žuventas	323	17	—
Zailiai	236	—	—	Krasenkos dv.	45	8	—
Naujavalakiai	344	7	—	Krasenkos k.			
Naujavalakių sodyba	10	—	—	Vergeliai	57	—	—
Aleknonyš	242	—	—	Pėdiškiai	327	—	—
Pasimnyčia	16	—	—	Prygos dv.	20	—	—
Papaliai	5	—	—	Prygos k.	16	—	—
Rudauka	74	—	—	Ramanavas	570	—	—
Skituriai	102	—	—	Šalčininkai	360	—	—
Semenikai	24	6	—	Tiltai	14	10	—
Tūriškiai	73	56	—				
Iš viso valsčiuje 4.990 žmonės					4.802	188	0

8. PADOVINIO VALSČIUJE

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Padovynys	680	6	—	Amalviškiai	203	28	—
Vyšniaukis	9	—	—	Bavardiškiai	77	—	—
Varnupiai	459	6	—	Vidgirėliai	129	—	—
Gyviškiai	160	2	—	Gudupiai	145	—	—
Daukšiai	608	7	—	Danieliškiai	44	—	—
Dviratinė	15	—	—	Geležiniai	138	—	—
Kumečiai	140	—	—	Liaunyčia	42	—	—
Liūliškių dv.	39	—	—	Naujadvaris	27	—	—
N orvertavas	53	—	—	Panausupys	122	—	—
Putriškiai	394	8	—	Petraučizna	40	—	—
Plyniai	193	-	—				

Iš viso valsčiuje 3.774 žmonės

3.717 57 0

9. KIRSNO VALSČIUJE

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Kirsna	353	27	—	Barčiai	62	—	—
Biruta	99	—	—	Budzilavas	155	—	—
Vigada	6	4	—	Yaidelotai	98	—	—
Zilbertai	68	—	—	Gudeliškė	160	7	—
Delnicos dv.	151	—	—	Delniokai	146	10	—
Delnieos k.	53	28	—	Žinyčia	70	—	—
Išlandžiai	310	4	—	Krosnėnai	256	16	—
Kiaulyoia	16	1	—	Kirsnos dv.	139	41	—
Liepinė	32	—	—	Makaučizna	37	—	—
Makaueiznos dv.	64	1	—	Pakirsnų dv.	30	5	—
Prūdeliai	8	—	—	Pakirsniai	68	—	—
Pasmalnyčia	11	—	—	Pryga	224	—	—
Pralaneiškę	185	—	—	Bandziškė	99	—	—
Bolių dv.	66	—	—	Bandziškės dv*.	9	—	—
Rolių k.	130	10	—	Semeniškiai	239	67	—
Strazdai	304	10	—	Smalnyčia	143	—	—
Uljanavas	49	—	—	Šestokiškiai	24	—	—
Šestokai Bereckai	83	—	—	Jukneliškės dv.	49	—	—
Šestokai Pileckai	98	6	—	Šestokai Tureinai	77	12	—
Baldauskų Šestokai	25	—	6	Šestokai Monke- viciaus	16	—	—

Iš viso valsčiuje 4.338 žmonės, tarp jų 3 totoriai

4.082 247 6

10. RAUDENIO VALSČIUJE

	Lietu- vių	Toto- rių	Žy- dų	Len- kų
Barauskų dv.	38	11	3	—
Barauskų k.	16	—	—	—
Butanavičiai	56	—	—	—
Vinceli tiškiai	24	—	—	—
Aukštosios Buktos dv.	10	—	—	—
Dominskiai	11	—	—	—
Ilgalaukis	19	—	—	—
Ivantiškiai	38	—	—	—
Kamšai	127	—	—	—
Kvietkinė	35	—	—	—
Karališkiai	33	—	—	—
Malkarasčio dv.	15	11	5	—
Naujienos	277	—	6	—
Pašešupys	3	—	—	—
Pajaujiškiai	28	—	—	—
Palenčizna	34	—	—	—
Pabalinė	5	—	—	—
Raudeniškiai	160	—	12	—
Rudelė	92	—	4	—
Skersabaliai Valdiški	103	—	15	—
Skersabaliai	104	—	—	—
Samaučizna	50	—	—	—
Tabarauškai	65	—	11	—
Štakmanavas	41	—	—	—
Jaurinė	27	—	—	—
Šilėnai	83	—	15	—
Bruku dv.	49	—	—	—
Nemunaičių k. arba				
Kirsnos tiltas	18	—	39	—
Dimitraučizna	79	—	—	—
Zubriai	75	—	—	—
Zapalimai	205	—	—	—
Ivaškai	21	—	—	—
Turlojiškių dv.	39	—	12	—
Turlojiškių k.	39	—	—	—
Lakinskai	47	—	2	—
Mikališkiai	60	—	—	—
Pakirsniai	15	—	—	—
Patrakinė	29	—	—	—
Pašilelis	61	—	—	—
Palnyčia	101	—	13	—
Pagrandai	33	—	6	—
Raudenis	57	—	—	—
Skersabaliai Totoriškių dv. arba Kamičiai	10	31	—	6
Sūsninkai	682	—	40	—
Santaka	178	—	—	—
Slabotka	29	—	76	—
Šarkaučizna	16	—	—	—
Juniškiai	46	—	—	—
J usevičiai	47	—	—	—
Jakimavičiai	18	-	-	-
Iš viso valsčiuje 3.798 žmonės	3.482	53	257	6

11. RUDAMINOS VALSČIUJE

	Lietu- vių	Ru- sų	Žy- dų	Len- kų
Rudamina	165	—	82	—
Beldava	21	—	—	—
Bielėnai	189	72	8	—
Barisauka	7	4	—	—
Šilalis	18	—	—	—
Bulakavo dv.	119	5	—	—
Vidzgailai	186	—	5	—
Virbalai	227	—	16	—
Vosyliškė	32	1	—	—
Vilkakarčemė	29	—	6	—
Dervinų k.	170	—	—	—
Dervinų dv.	20	—	5	—
Elveriškė	121	—	6	—
Inkištai	51	—	—	—
Kybartai	92	84	6	—
Karkliniškė	22	—	—	—
Lopiškiai	126	—	—	—
Maišymai	322	—	—	—
Mikniškiai	235	—	17	—
Neravų dv.	26	—	—	—
Neravų k.	16	—	—	—
Benesiškė-Resursas	40	—	—	—
Stumbagalvė	393	—	49	—
Galadusis-Feliciana- vo dvaras	26	—	8	—
Sokolčizna	10	—	—	—
Beviršiai	169	—	—	—
Blūdziškiai	41	—	—	—
Būdvietis	67	—	—	—
Balabostė	32	—	6	—
Būdviečio dv.	17	—	—	—
Būdviečio B dv.	4	—	—	—
Bagatelius	25	—	—	—
Vingrėnai	237	—	23	—
Vilkinyčia	33	—	—	—
Gurciškė	55	—	—	—
Gumbeliai	68	—	—	—
Dzembravas	11	—	—	—
Zelionka	5	—	13	—
Kelmaičiai	82	—	11	—
Keistutiškė	101	—	—	—
Kirsnelės dv.	52	—	—	—
Aštrioji Kirsna	119	—	—	—
Naujoji Kirsna	13	—	—	—
Mastauka	24	—	—	—
Pagrūdai	161	—	34	—
Paliūnai	298	—	30	—
Rudaminos dv.	43	—	—	—
Rudaminėlė	21	—	—	—
Karužai	371	—	16	—
Cėsniškiai	3	—	—	—
Švedukampis				
Bogneris	5	—	—	—
	4.720	166	341	0

Iš viso valsčiuje 5.227 žmonės, tarp jų sentikių rusų 166.

12. JANAVO VALSČIUJE

	Lie- tu- vių	Ru- sų	Žy- dų	Len- kų
Janavo dv.	20		10	
Janavo k.	210	—	11	—
Gulbiniškiai	510	—	13	—
Gudoniškiai	41	—	—	—
Kampiniai	133	-	—	—
Kimšų k.	16	—	—	—
Kumetiškiai	15	—	—	—
Kreivoji	120	—	—	—
Mikalauka	330	—	—	—
Molinė	90	—	—	—
Pasūduonys	188	—	—	—
Pasūduonio dv.	20	—	—	6
Staviškiai	16	—	—	—
Aukšt. Suvalkėlių dv.	29	—	—	—
Žem. Suvalkėlių dv.				
Seni Suvalkėliai	25	—	—	—
Juodi Šaltiniai	60	—	—	—
Raudoni Šaltiniai	9	—	—	—
Vazniškiai	49	—	—	—
Varnališkiai	33	—	—	—
Dilginė	33	—	—	—
Deivoniškiai	143	—	—	—
Dambauka	100	—	—	—
Dambaukos dv.	16	—	—	—
Tūrupis (Liosas)	7	—	—	—
Laibikiai	11	—	—	—
Tūrupio k.	149	—	—	—
Tūrupėlis	31	—	—	—
Trakiškiai	195	—	—	—
Pakirkliavas	11	—	—	—
Patūrupis	9	—	—	-
Pranciškavas	25	—	—	5
Šleiniai	160	—	13	—
Salabūdziškiai	166	—	—	~ A
	2.970	—	37	21

Iš viso valsčiuje 3.028 žmonės

13. LIUDVINAVO VALSČIUJE

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Liudvinavas	606	1410	—	Avikilai	256	—	—
Karalenkė Anielynas	66	—	—	Bukta	231	—	—
Barsukai	13	—	—	Buriškės	33	—	—
Šimuliai-Balti							
Šaltiniai	111	-	—	Balaikai	46	-	—
Armoniškiai	136	—	—	Baraginė	31	—	-
Želsvos k.	333	—	—	Dalginė	21	—	-
Žvyniškiei	28	—	—	Kūlokai	363	—	-
Kalniškiai (Zaka- riošiai)	6	—	—	Žaidogala	18	—	—
Kumelionys	358	—	—	Kirkiliavas	24	-	—
Liudvinavo dv.	98	—	—	Klevinė	37	—	—
Liudvinavo malūnas	2	11	—	Liucijanavo dv.	77	—	-
Aštruliai	91	—	—	Cegelnė	47	14	-
Pažeis viai	9	—	—	Naujėnų dv.	49	—	-
Prūdabalė	12	—	—	Pamlinarskiai	12	—	—
Paželsviai (Bamstarai)	214	—	—	Pasūduonė	113	—	—
Paželsvio dv.	108	—	—	Prūdabalė	21	-	-
Pažerėliai	85	—	-	Papūdabalė	4	—	—
Podbelakrinica	11	—	—	Poddembina	17	-	—
Podpetrauoizna	5	—	—	Podlenartai	15	—	-
Rudvališkiei	56	—	—	Reideriškiei	21	—	—
Stebuliškiai	53	—	—	Pabuktė	30	—	3
Starabūdziskiai (Dilginė)	22	—	—	Sidabrinė	6	—	—
Turgalaukis	156	—	-	Tarašiškiai	73	—	—
Ungurinės dv.	119	—	—	Triobiškiai	116	—	—
				Ūdrupis	115	—	—
				Šilavotas	199	—	—
Ii viso valsčiuje 6.111 žmonių.					4.673	1.435	3

14. KALVARIJOS VALSČIUJE

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Pieskinė	70	—	—	Aukštakalnio dv.	44	—	—
Baranauskai	14	—	—	Būdvietis	88	-	—
Būda viskas	20	—	-	Brazavas	400	5	—
Valinčiškiai	47	-	—	Gabrilaučizna	13	-	—
Gutavo dv.	41	—	-	Grandai	28	—	—
Šaltų Šaltinių d v.	35	—	-	Zigmantavo dv.	48	-	—
Juodeliai	190	—	-	Kreivoji	264	—	—
Kušliškiei giriniai	28	—	—	Kauniškiai	107	-	-
Kušliškiei laukiniai	90	11	-	Kalviai	100	-	—
Kumečiai	85	-	—	Akmenynai	162	-	—
Kalvarijos dvaras	390	10	—	Menkupiai	367	—	—
Murgininkai	40	—	—	Marinkos dv.	35	-	-
Milunciškiei	16	—	—	Naujienėlė	190	21	—
Mikalajavas	71	10	-	Navasada	21	—	—
Orijos dv.	60	-	-	Pačtinė	5	—	—
Pakalniškiai	36	-	-	Pavyžupys	8	—	2
Patašinė	33	—	-	Piliakalnis	25	—	—
Pakruopiškiai	105	-	—	Papiliakalnis	53	—	-
Ribakavas	17	-	—	Ciba va s	110	—	—
Smalininkai	70	13	—	Triobiškiai	15	—	-
Smalnyčėnai	143	-	-	Trakėnų dv.	200	17	-
Tarprubežiai	49	-	—	Tabarai	220	-	-
Ukazuvka	18	—	-	Trivaravas	103	—	—
Eglėbaliai	261			Egliškiai	106		
				Jurgežeriai	260	23	

Iš viso valsčiuje 5.013 žmonių, tarp jų 10 totorių

4.901 100 2

15. Liubavo valsčiuje

	Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų		Lie- tu- vių	Žy- dų	Len- kų
Liubavas	30	820	531	Aleksandravas	40	—	13
Makaučizna	51	—	—	Aleksandravo dv.	30	6	36
Piliakalnis	8	—	15	Pagraužiai	50	—	33
Navasadų dv.	14	—	20	Beketijos d v.	—	—	112
Skaisčių dv.	4	—	51	Gramadziškiai	—	9	22
Trempimai	60	—	29	Jurgiškiai	-	—	23
Beviršiai	133	—	—	Aleksandravas	25	—	—
Beržynas	42	—	—	Barkaučizna	50	—	16
Būdvielis	172	14	—	Vilkavizma	3	—	100
Garniabūdis	10	—	34	Galbanauka	28	—	60
Žalioji	40	—	74	Kamenka	—	—	72
Klinavas	63	—	10	Kazlavas	65	6	—
Ledziškiai	6	—	22	Liepynas	10	9	3
Makauskai	100	—	15	Naujavalia	31	7	—
Naujakaimis	—	—	26	N auj apiliakalnis	33	—	—
Aguoniai	98	—	—	Asava	260	—	-
Santaka	—	15	10	Alšenka	21	4	—
Pasieka	43	11	—	Piliakalnis	64	—	—
Pagraužiai	47	—	—	Patašinė	13	—	—
Pabuba vis	30	—	5	Palucmargiai	55	7	—
Pajaujai	108	—	—	Beketija	—	—	406
Santaka	18	—	—	Skaisčiai	137	—	—
Sabaliavas	67	—	—	Salaparaugis	189	31	—
Senabūdis	139	2	—	Sauseliai (Sukavalia)	41	—	—
Skaisteliai	—	10	60	Trempiniai	89	—	—
Tribarčiai	73	—	—	Judziškiai	—	—	37
Šarkis	99	—	—	Jazuka vizma	47	—	—
Šarkaitis	46	—	—	Epidemiai	—	—	59

Iš viso valsčiuje 5.630 žmonių, tarp jų 1 totorius 2.782 953 1.894

VIŠOJE KALVARIJOS APSKRITYJE

Vietos pavadinimas	Lietu- vių	Žydu	Len- ku	Ru- su	Sen- tikių	Toto- rių	Iš viso
Kalvarijos mieste	1.720	7.930	296	29	46	6	10.027
Kalvarijos valsčiuje	4.901	100	2	—	-	10	5.013
Liudvinavo »	4.673	1.435	3	—	—	—	6.111
Ūdrijos »	3.349	102	42	—	—	—	3.493
Alytaus »	3.516	562	704	—	4	5	4.791
Liubavo »	2.782	953	1.894	—	—	1	5.630
Jonavos »	2.970	37	21	—	—	—	3.028
Rudaminos »	4.720	341	—	—	166	-	5.227
Antnemunio »	5.004	127	571	—	—	-	5.702
Raudenio »	3.482	257	6	—	—	53	3.798
Kirsnos »	4.082	247	6	—	—	3	4.338
Krokialaukio »	3.994	76	—	—	—	19	4.089
Padovinio »	3.717	57	—	—	7	—	3.774
Balkūnų »	4.837	106	—	—	7	8	4.958
Krosnos »	4.802	188	—	—	—	-	4.990
Simno »	4.354	1.011	937	—	—	—	6.302
Visame apskrityje	62.903	13.529	4.482	29	223	105	81.271

AŠTUNTASIS PRIEDAS
VALSČIŲ VAITAI IR SEKRETORIAI 1872 METAIS

Valsčiaus	Vaitas	Sekretorius
Kalvarijos	Blaževičisu	Baranovskis
Liudvinavo	Bunkevičius	Nagornovskis
Ūdrijos	Žakevičius	Klimaševskis
Alytaus	Zagorskis	Racbonskis
Liubavo	Lapinskis	Zablockis
Jonavos	Tataržinas	Lukaševieius
Rudaminos	Markovskis	Marcinkevičius
Antnemunio	Kelčevskis	Viskontavičius
Raudonio	Leonavičius	Ostrovskis
Kirsnos	Luckus	Bartuskevičius
Krokialaukio	Zdziatoveckis	Rudzevičius
Padovinio	Urbanavičius	Uckevičius
Balkūnų	Šmitas	Idkevičius
Krosnos	Stankevičius	Ostrovskis
Simno	Budziševskis	Švoinickis

1897 METAIS

Valsčius	Kur istaiga	Vaitas	Sekretorius
Kalvarijos	Pieskinėje	Mikas Kupstas	Konstantas Miekevičius
Liudvinavo	Liudvinave	Vincas Kriščiūnas	Juozas Gurevičius
Ūdrijos	Ūdrijoje	Ignas Kunigonis	Antanas Bindokas
Alytaus	Alytuje	Feliksas Radvilavičius	Aleksandras Dzermeika
Liubavo	Liubave	Andrius Kojakas	Mikas Dabulevičius
Jonavos	Jonaukoje	Vincas Gibavičius	Martynas Krukonis
Rudaminos	Rudaminoje	Stasys Panebažis	Konstantas Uckevičius
Antnemunio	Taukotiškiuose	Vladas Jasinskas	Mikas Dzemianas
Raudenio	Nemunaitėje	Antanas Kazlauskas	Antanas Čeponis
Kirsnos	Kirsnoje	Kazys Luckus	Antanas Groblevskis
Krokialaukio	Krokialaukyje	Leonardas Vierzbovskis	Jonas Peckus
Padovinio	Padovinyje	Ignas Kalasauskas	Pranas Bukevičius
Balkūnų	Plikakalnyje	Jonas Butkevičius	Jonas Skvarkovskis
Krosnos	Krosnoje	Jonas Staniukynas	Juozas Miežlaiškis
Simno	Simne	Baltrus Abromaitis	Aleksandras Nivinskas

Visi katalikai

1901 METAIS			
Valsčius	Kur ištaiga	Vaitas	Sekretorius
Kalvarijos	Pieskinėje	Mikas Kupstas	Konstantas Mickevičius
Liudvinavo	Liudvinave	Vincas Kriščiūnas	Nėra
Ūdrijos	Ūdrijoje	Ignas Kunigonis	Antanas Bindokas
Alytaus	Alytuje	Feliksas Radzvilavičius	Aleksandras Dzermeika
Liubavo	Liubave	Pranciškus Gudonis	Feliksas Vilčinskis
Jonavos	Janaukoje	Stasys Modzelevskis	Teofilis Mažeika
Rudaminos	Rudaminoje	Stasys Panebažis	Konstant. Uckevičius
Antemunio	Dubėnuose	Kartynas Motūza	Pranas Kedys
Raudenio	Nemunaitėje	Antanas Kazlauskas	Antanas Čeponis
Kirsnos	Kirsnoje	Kazys Luckus	Antanas Groblevskis
Krokialaukio	Krokialaukyje	Leonardas Vierzbovskis	Jonas Kravčukas
Padovinio	Padovinyje	Vincas Strolys	Juozas Baginskis
Balkūnų	Lisa Gura	Dionyzas Plytinskas	Adomas Rylskis
Krosnos	Krosnoje	Baltrus Gudelevičius	Jonas Stankevičius
Simno	Simne	Jonas Slavėnas	Juozas Gurevičius

Tikybą neįrašyta.

1907 METAIS			
Valsčius	Kur istaiga	Vaitas	Sekretorius
Kalvarijos	Pieskinėje	Andrius Skamaročius	Konstantas Uckevičius
Liudvinavo	Liudvinavė	Vincas Baltiškevičius	Bronius Liaukus
Ūdrijos	Ūdrijoje	Ignas Kunigonis	Juozas Jucevičius
Alytaus	Alytuje	Juozas Gudzinavičius	Stasys Dudanavičius
Liubavo	Liubavė	Juozas Guzevičius	Jonas Jasenaukas
Jonavos	Janaukoje	Petras Liutkevičius	Zigmas Ramatinskis
Rudaminos	Rudaminoje	Stasys Panebažis	Antanas Ceponis
Antnemunio	Dubėnuose	Martynas Motūza	Boleslovas Dzemianas
Raudenio	Nemunaitėje	Juozas Vierzbina	Eugenijus Peniuta
Kirsnos	Kirsnoje	Juozas Kručkas	Aleksandras Savva
Krokialaukio	Krokialaukyje	Leonardas Vierzbovskis	Pranas Zigmantas
Padovinio	Padovinyje	Petras Vasiliauskas	Juozas Motūza
Balkūnų	Lisa Gura	Ignas Tamkelevičius	Antanas Cerranas
Krosnos	Krosnoje	Baltrus Gudelevičius	Bronius Plesevičius
Simno	Simne	Baltrus Abromaitis	Vincas Bartlingas

ŠALTINIAI

NEMUNAČIO DIDGIRO ISTORIJAI

1. *Kalvarijos seniūnijos 1737 m. inventorių aprašymas*. Dokumentas saugomas Vilniaus centriniame archyve : Senų aktų 3774 nr., 201 psl. *recto*. Toje pačioje knygoje įrašyti daugelio išikūrusių Nemunaičio girininkijos dvarelių.
2. KANDELIS J. KUN., *Kalvarijos inventorius 1790 metų*. Vilniaus centriniame archyve, Senų aktų 6226 nr.
3. *Lietuvos Metrika*, saugoma Maskvos centriniame archyve. Kai kuriose *Metrikos* knygose įrašytos karalių duotos privilegijos ir paskyrimai į Nemunaičio girininkiją girininkais Malcherio Borno, Jono ir Aleksandro Naruševičių, taip pat aprašomi šių girininkų Nemunaičio girininkijos miškuose Paprūsėje ir kitose vietose kuriami naujakurių valstiečių kaimai ir maži bajorų dvareliai.
4. *Nemunaičio girininkijos gyventojų pareiškimas Trakų pilies teismui dėl nuostolių, kuriuos padarė švedų-rusų 1655-1656 metų karas*. Dokumentas saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje.
5. *Sapiehowie*. (Autorius nenurodytas). 3 tomai, Petrapilis 1890-1894.
6. ŠLEMYLERIO VILHELMO kelionės 1752 m. į Gardino seimą dienoraštis, išspausdintas žurnale *Litva i Rus*, Vilnius 1912.
7. *Taryfa kwarty na rok 1766*. Čia yra Kalvarijos ir Kirsnos dvarų apžvalgos protokolai, o taip pat ir visoje girininkijoje esančių dvarelių ekonominės padėties (pajamų, išlaidų ir kitokių reikalų) aprašymas. Dokumentas saugojamas Vilniaus centriniame archyve, Senų Aktų 3290 nr.
8. Valavičius Grigalius, *Revizja puse i perechodov zverinych v hyvšem V etikom Kniažestve Litovskom*, Vilnius 1867.
9. WOLFF JÓSEF, *Pacowie*, Petrapilis 1885.
10. WOLFF JÓSEF, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego, 1386-1795*, Krokua 1885.

PARAPIJOS ISTORIJAI

1. Mykolas Sapiega 1708 m. spalio 5 d. leidžia kun. Sabaliauskui pasistatyti plytinę, daryti ir degti plytas bažnyčios mūrijimui Triobiuose. Šis ir sekantieji dokumentai aptikti Gražiškių bažnyčioje.
2. Kun. Sabaliauskas Sapiegos raštą įregistruoja Vilniaus vyskupijos aktuose 1708 m. spalio 29 d.
3. Sapiegos įgaliotinis - Nemunaičio girininkijos laikytojas Augustinas Kosciuška įteikia kun. Sabaliauskui Triobiuose Sapiegos skirtas pievas Smetoniškę, Geldašiškę ir keturius sklypus Kalvarijos mieste Virbalio gatvėje, prie kelio į kapinyną.

4. Karalius Augustas II 1713 m. vasario mėn. 4 d. patvirtina Sapiegos duotas bažnyčios nuosavybėn pievas ir sklypus.
5. Karalius Augustas II 1713 m. vasario mėn. 5 dienos raštu girininkijos laikytojai Valavičienei liepia nekliudyti kun. Sabaliauskui naudotis minėtuoju davinium.
6. Kun. Sabaliausko testamentas, rašytas 1715 metais liepos 21 d.
7. Kalvarijos seniūnijos laikytojas Mykolas Višnioveckis 1721 m. liepos 14 d. raštu duoda jau mirusio kun. Sabaliausko pastatytai Kalvarijos bažnyčiai anas dvi pievas, keturis sklypus ir dar Menkupių kaimą.
8. Tas pats Višnioveckis 1728 m. sausio 28 d. raštu vietoj per menko Menkupių kaimo duoda mainais Dambaukos kaimą su valstiečiais.
9. Neaiškaus turinio Zavistovskio 1728 m. spalio 10 d. raštas dėl ribos tarp Dambaukos, Santakos ir miesto.
10. 1736 metų Kalvarijos klebono Abdevičiaus pareiškimas dėl palaidojimo nuo sumušimo mirusio bajoro Čečeikos.
11. Janzenas įgalioja kun. Vimborą atsiimti 400 zlotų bažnyčios reikalams pinigų, kuriuos jis 1769 m. rugpiūčio 1 d. buvo paskolinęs Raudonuliui Milaševičiui.
12. Kalvarijos klebonas kun. Virboras 1789 m. rugpiūčio 28 d. Trakų žemės knygose įrašydino Višnioveckio raštą.
13. Kun. Vimboras 1793 m. gegužės 7 d. raštu pusę Smetoniškės pievos užleidžia Kalvarijos miestui.
14. Matininkas Mykolas Juozapas de Haberfeld Hafermann 1796 m. gegužės 21 dieną per tą pievą išveda ribą.
15. Sąrašas Smetoniškėje išikūrusių valstiečių.
16. 1792 m. kovo 20 dienos išrašas iš karaliaus Augusto II kanceliarijos aktų jo duotos privilegijos Kalvarijos bažnyčiai 1713 m.
17. Kalvarijos bažnyčios inventoriaus aprašymas 1818 m. kovo 4 d. įteikiant beneficiją kun. Kaziui Radzevičiui.
18. Atsakymai į klausimus vyskupo vizito proga 1821 metais. Atsakymai rašyti klebono kun. Markevičiaus.
Visi šie 1-18 nr. išvardinti dokumentai buvo aptikti Gražiškių bažnyčios archyve. Dabartinis jų likimas nežinomas.
19. Kalvarijos bažnyčios dokumentų sąrašas, laikomas Vilniaus universiteto bibliotekoje : B53 spinta, 1346 lapas.
20. Vilniaus vyskupo notarų Truskolaskio ir kun. Kazimiero Aleksio ir kun. Antano Vadausko (Vadovski) pasiųstų į Kalvariją ištirti, ar pakankamai yra apturtinta bažnyčia, kad galima būtų jai suteikti parapijos teises, apžiūros protokolas. Prie protokolo pridėta visų aukščiau parduotų dokumentų (1-18 nr.) nuorašai ir bažnyčios turėto inventoriaus bei gyvenviečių sąrašas.
21. Visų Kalvarijos parapijos gyventojų sąrašas 1790 m. Dokumentas yra Vilniaus centraliniame archyve, 6226 knyga.
22. Seinų ir Vilkaviškio vyskupijų elenchai nuo 1808 iki 1940 metų.
23. *Pamiėtnik Religijno-moralny*, kelerių metų. Yra vyskupų ir kai kurių kunigų atvaizdų.

MIESTO ISTORIJAI

1. Daug žinių yra aukščiau paduotuose dokumentuose ir inventorių aprašymuose.
2. Karalių Augusto II ir Stanislovo Augusto privilegijos, kuriomis miestui buvo suteiktos teisės.
3. Ateneum Wileńskie, 1935 m. Miestų herbai, atvaizdai ir paaiškinimai.

APSKRITIES ISTORIJAI

1. SMOLKA STANISŁAW, *Dzieje Księstwa Warszawskiego*.
2. Kalwarja, žr. *Encyclopedya powszechna* S. ORGELBRANDA, 12 tomu, Varšuva 1883-1884.
3. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, Varšuva 1880-1895, 14 tomu.
4. *Suwałkaskije gubernskije wiadomości* (daug skelbimų).
5. *Dziennik gubernii Augustowskiej* (daug skelbimų).
6. *Pamiętna książka guberniji Suwałskiej*.
7. *Karo Archyvas*, VIII tomas.
- 8 AKIRAS [BIRŽYS PETRAS], *Marijampolės apskritis*, Kaunas 1937.
9. *Lietuvos TSR upių kadastras*, Vilnius 1959.
10. Krokialaukio, Ūdrijos, Aniškio, Rudaukos, Kalvarijos ir kitų ekonomijų ipotekiniai dokumentai.
11. POLUJAŃSKI ALEXANDER, *Wędrówki po gubernji Augustowskiej w celu naukowym odbyte*, Varšuva 1859.
12. POLUJAŃSKI ALEXANDER, *Opisanie lasów Królestwa Polskiego i gubernij zachodnich*, Varšuva 1854-1855.
13. VOLTERIS EDUARDAS, *Spiski naseleennyh mest Suwałkskoj gubernii*, 1901.

KALVARIJA

par

L'abbé Jonas Reitelaitis

(Résumé)

Dans cette deuxième partie de l'étude sur Kalvarija, l'auteur présente d'abord les origines et le développement de la ville de Kalvarija, ensuite son sort sous la domination prussienne et russe, enfin dans la Lituanie restaurée et indépendante. Un appendice esquisse le temps de l'occupation soviétique après la deuxième guerre mondiale.

Puis sont retracés les aspects les plus caractéristiques de l'histoire du district de Kalvarija sous l'autorité administrative prussienne (depuis 1795), dans le duché de Varsovie (créé par Napoléon en 1807), enfin dans le royaume de Pologne (créé par le Congrès de Vienne en 1815 et lié à la Russie par des liens d'union personnelle). Après l'insuccès de l'insurrection de 1830-1831 la Pologne et avec elle le district de Kalvarija passèrent sous l'administration russe. Ensuite viennent les années de l'indépendance de la Lituanie et, à la fin de la seconde guerre mondiale, l'occupation soviétique.